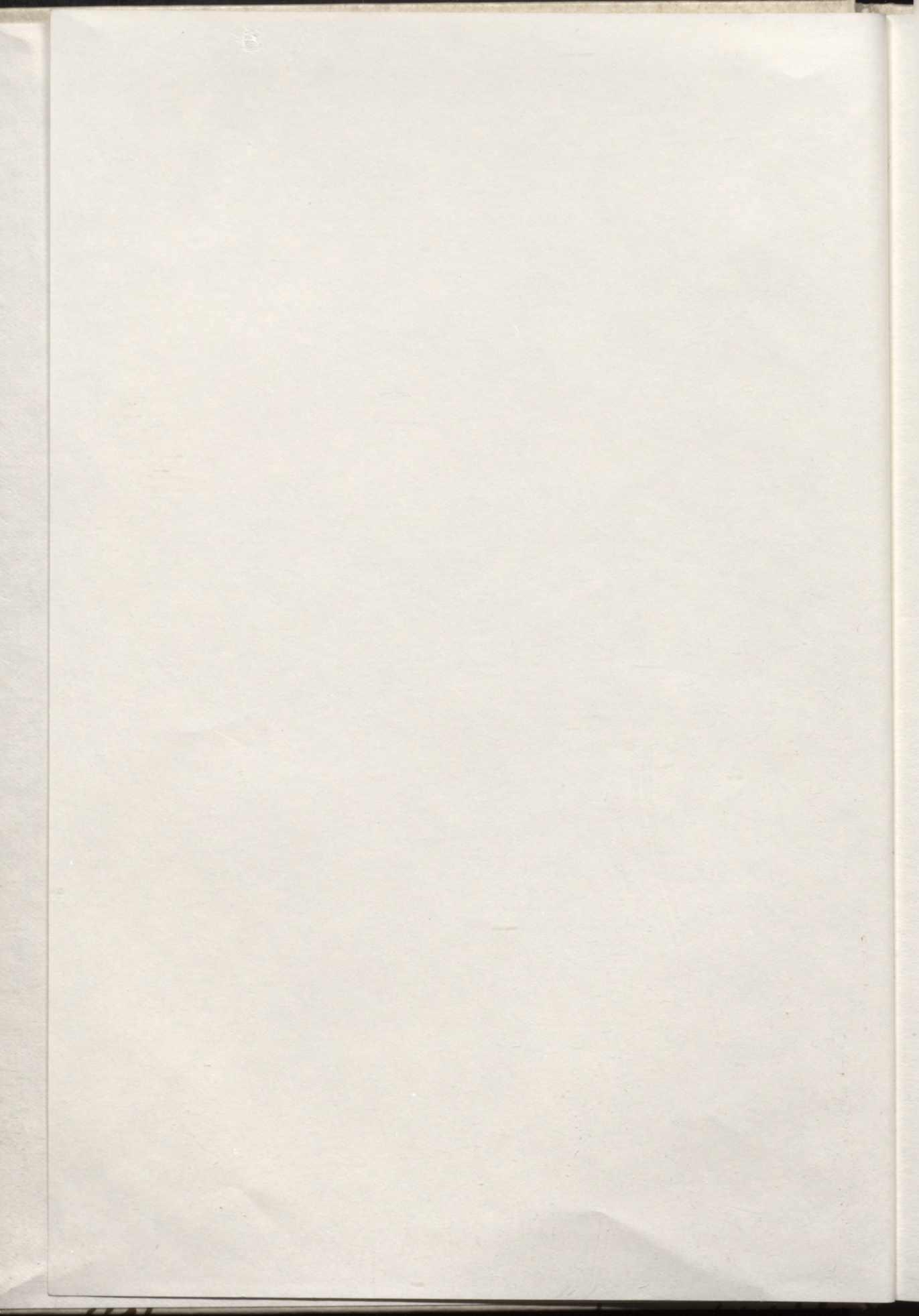


EDGARS LUŠTĪKĀNS

Divas gudras latviešu galvas



EDGARS DUNSDORFS

Divas gudras latviešu galvas

B, L

EDGARSTUNSDORF
Divas gudras laiviešu galvas

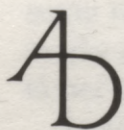
dekl. L
9

L $\frac{90-5}{42}$

EDGARS DUNSDORFS

Divas gudras latviešu galvas

Muižu dibināšana ziedru
Vidzemē



DAUGAVA
1986

EDGARS DUNSDORFS

Two Clever Latvian Peasants

Foundation of Manors in the Latvian Part of Swedish Livonia
1638 to 1688

With Summary in English

Latvijas Nacionālā
BIBLIOTĒKA

~~95-17417~~

0304061352

Normunda Hartmaņa grafiskā apdare

© Edgars Dunsdorfs 1986

Printed in Sweden

Modintryck AB

Stockholm 1986

ISBN 91-970758-2-5

Priekšvārdi

Strādājot pētniecības darbos 1980. gadā Zviedrijas valsts archīvā, man gadījās atrast divu latviešu zemnieku — Jāņa Osnieka un Teņa Spruka — Uksenšernu muižu pārvaldei Zviedrijā rakstītu vēstuli. Vēstule bija datēta ar 1668. gada 1. novembri un bija neparasta tai ziņā, ka abi zemnieki ar konkrētiem aplēsumiem apstrīdēja blakumuižu dibināšanas izdevīgumu kungiem. Viņi pierādīja, ka muižu pārvaldei nav izdevīgi dibināt blakumuižas, nedz spridzināt zemnieku mājas. Viņi rakstīja, ka kungiem labāk atmaksātos atļaut zemniekiem palikt dzimtajās mājās un turpināt maksāt muižai kunga tiesu (naturālās nodevas) un leidu (maksājumu naudā klaušu vietā). Trūcīgiem zemniekiem, kas arī turpmāk nespētu maksāt leidu, būtu jāsūta klaušinieki muižu darbos.

Savos aplēsumos abi zemnieki atsaucās uz dažiem konkrētiem blakumuižu dibināšanas gadījumiem. Kaut viņi nenosauca šo muižu vārdus, pēc konteksta ir iespējams noteikt, kādas muižas bija domātas. Drīz pēc tam, kad abi zemnieki nosūtīja savu vēstuli uz Zviedriju, attiecīgo muižu muižkungi arī no savas puses iesniedza muižu pārvaldei Zviedrijā aplēsumu par to, ka blakumuižu dibināšana kungiem ir izdevīga. Muižkungi gan nerakstīja, ka viņu aplēsums ir domāts Osnieka un Spruka aplēsumu atspēkojumam, bet tas tomēr liekas esam puslīdz droši, jo muižkungu aplēsums labi iekļaujas attiecīgajā situācijā. Līdz ar to rodas interesants salīdzinājums starp zemnieku aplēsumu un muižkungu aplēsumu — zemnieki raksta, ka blakumuižu dibināšana rada zaudējumus, bet muižkungi raksta, ka tā nes peļņu. Kam ir taisnība?

Samērā daudz grūtību bija jāpārvar, lai noskaidrotu, kas bija un no kurienes nāca abi zemnieki, kas aplēsumu bija sastādījuši. Kad tas bija noskaidrots, izrādījās, ka arī abu zemnieku mājas bija paredzēts spridzināt, lai iekārtotu blakumuižu. Savā iesniegumā viņi gan par to neko nemin un sniedz tikai objektīvu aplēsumu, ka blakumuižas iekārtot nav izdevīgi. Tomēr

viņu pūles bija veltas — sekojot vispār valdošajai modei, arī viņu mājas apvienojot, nodibināja blakumuižu.

Šī apcerējuma autors ir lasījis simtiem septiņpadsmitā gadsimteņa zemnieku sūdzību un dažus rezultātus arī publicējis. Kāda no šīm sūdzībām ir ierosinājusi lugu rakstnieci izveidot notikuma aprakstu par drāmu (sk. autora „Mačs Priekulis 1664. g.“, *Senie stāsti*, Melburnā 1955. g., 94—97. lpp., un Ainas Neboisas tā paša nosaukuma lugu Adelaidē 1972. g.). Tomēr autoram jāatzīst, ka pašreizējā apcerējumā apskatītais zemnieku iesniegums ir līdz šim vienīgais atrastais, kas argumentē, ka pret zemniekiem vērstā rīcība kungiem pašiem nav izdevīga. Citiem zemnieku iesniegumiem, kaut gan arī tie argumentē ar konkrētiem datiem, tomēr ir sūdzības raksturs, reizēm pat revolūcionārs raksturs kā iepriekš minētajā gadījumā ar Maču Priekuli.

Svarīgās Osnieka un Spruka vēstules atradums ierosināja apcerējuma autoru noskaidrot vispār muižu dibināšanas intensitāti zviedru laikos Vidzemē. Šim jautājumam ir veltīta grāmatas pēdējā nodaļa.

Salīdzinot zemnieku aplēsumu ar muižkungu aplēsumiem, mums būs jārikojas ar skaitļiem. Skaitļi prasa no lasītājiem īpaša veida iedziļināšanos, un tai pašā reizē ir vajadzīga zināma piespiešanās, kādas nevajaga parastā stāsta lasītājiem. Tomēr autors ir pārliecināts, ka mūsu tagadējai lasītāju paaudzei būs pa spēkam izsekot tam, ko divas gudrās latviešu galvas bija iecerējušas priekš vairāk nekā trīs simtiem gadiem.

Par šai apcerējumā lietotajiem avotiem un literatūru sk. grāmatas beigās.

Mūsdienu valodā mazāk lietotie termini (piemēram, „otriņieks“) paskaidroti alfabētiskajā rādītājā grāmatas beigās.

E.D.

Ievads

Ši grāmata sākas ar aprakstu par divu zemnieku ciņu pret māju spridzināšanu. Ar terminu „māju spridzināšana“ apzīmē parādību, ka zemniekus nodzen no zemes, lai zemnieku māju laukos iekārtotu muižas laukus. Mūsu stāsts par šo ciņu attiecas uz septiņpadsmitā gadsimteņa otro pusi pēc pārdzīvotā t.s. Pirmā ziemeļu kaŗa. Kā visos kaŗos, zeme bija pamatīgi nopostīta, un muižnieki meklēja jaunus ceļus, kā arī lietoja jau iepriekš izmēģinātus paņēmienu, lai atjaunotu savus agrākos ienākumus un lai tos vēl pēc iespējas pavairotu. Viens no šiem jau agrāk izmēģinātajiem rīcības veidiem bija zemnieku māju spridzināšana, dibinot blakumuižas vai lopumuižas.

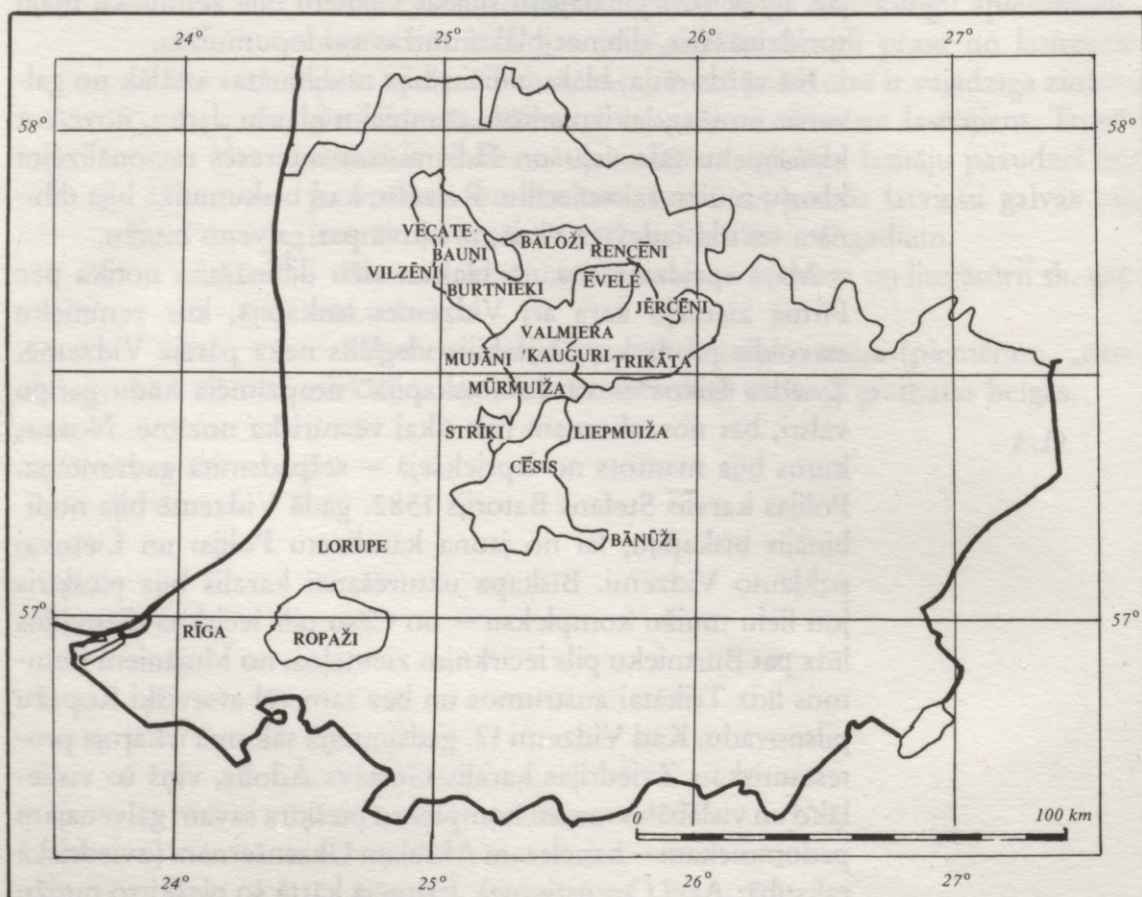
Kā vārds rāda, blakumuižas bija nodibinātas attālāk no galvenās muižas, lai izmantotu zemnieku kļaušu darbu, novēršot kļaušnieku tālo ceļu un šādi muižas interesēs racionalizējot kļaušu muižu saimniecību. Reizēm, kad blakumuiža bija dibināta sevišķi izdevīgā vietā, tā kļuva par galveno muižu.

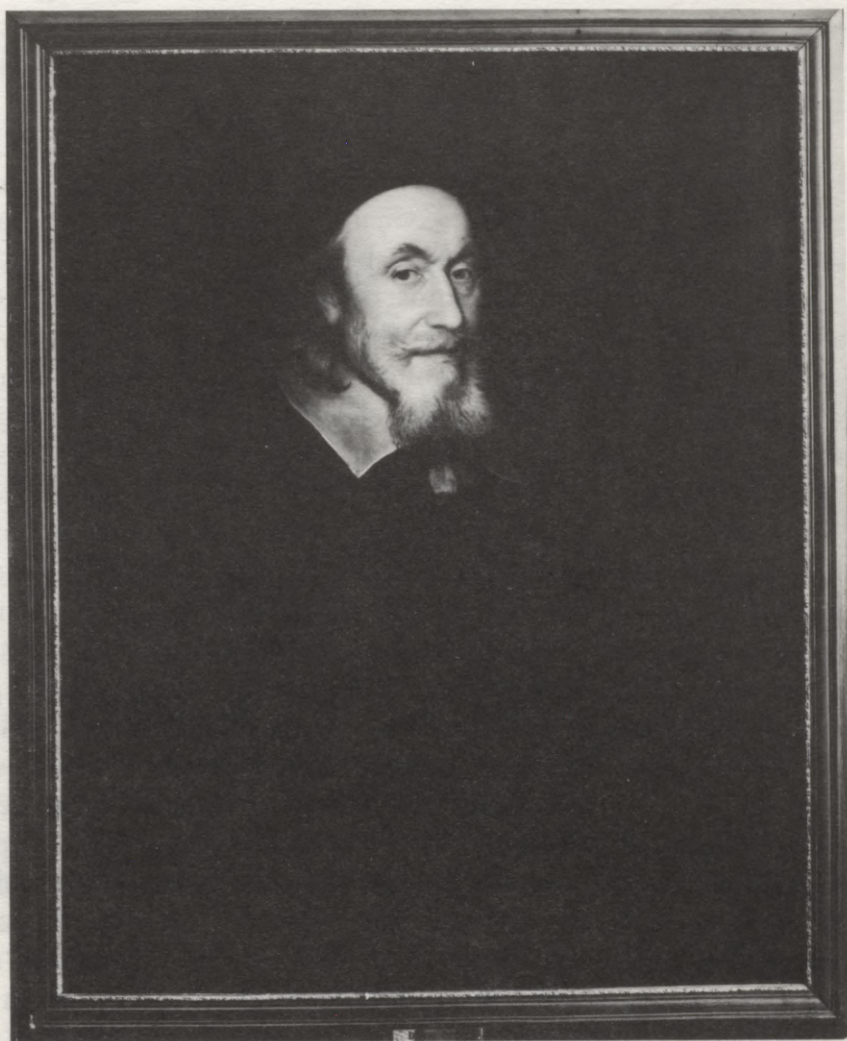
Māju spridzināšana un blakumuižu dibināšana notika pēc Pirmā ziemeļu kaŗa arī Vidzemes bīskapijā, kur zemnieku stāvoklis pirms kaŗa bija bijis vieglāks nekā pārējā Vidzemē. Zviedru laikos ar vārdu „bīskapija“ neapzīmēja kādu garīgu valsti, bet nosaukumam bija tikai vēsturiska nozīme. Nosaukums bija mantots no iepriekšējā — sešpadsmitā gadsimteņa. Polijas karalis Stefans Batorijs 1582. gadā Vidzemē bija nodibinājis bīskapiju, lai no jauna katolizētu Polijai un Lietuvai pakļauto Vidzemi. Bīskapa uzturēšanai karalis bija piešķīris ļoti lielu muižu kompleksu — no Cēsu pils iecirkņa dienvidos līdz pat Burtņieku pils iecirknim ziemeļos, no Mujāniem rietumos līdz Trikātai austrumos un bez tam vēl atsevišķi Ropažu pilsnovadu. Kad Vidzemi 17. gadsimteņa sākumā iekāŗoja protestantiskais Zviedrijas karalis Gustavs Ādolfs, viņš šo vislielāko un vislabāko muižu kompleksu piešķīra savam galvenajam padomniekam — kancleram Akselam Uksenšernam (zviedriskā rakstībā: Axel Oxenstierna). Īpatnējā kārtā šo piešķirto muižu

kompleksu arī turpmāk sauca par bīskapiju, kaut bīskaps to vairs nevaldīja. Kādu laiku gan Vidzemē klīda baumas, ka karalis Gustavs Ādolfs iecels Akselu Uksenšernu par luterāņu bīskapu Vidzemē, jo Uksenšerna bija studējis teoloģiju un viņam bija piešķirta „bīskapija“. Tomēr šīm baumām nebija nekāda reāla pamata, un nosaukums „bīskapija“ bija tikai īss, ērts apzīmējums lielajam Vidzemes muižu kompleksam.

Karalim Gustavam Ādolfam un vēlāk, pēc Gustava Ādolfa varoņa nāves, karalienei Kristīnai teologs Aksels Uksenšerna bija vajadzīgs daudz svarīgākā valsts darbā nekā vienas provinces bīskapa amatā. Ir jautājums, vai Uksenšerna, vai arī karalis šādu domu vispār jebkad bija apsvēris. Karaliene Kristīna 1645. gadā Akselam Uksenšernam piešķīra Sēdermēres (Södermöre) grāfisti, pēc kam viņš un viņa tiešie pēcteči turpmāk saucās par Sēdermēres Uksenšernām atšķirībā no citām Uksenšernu dzimtām (Krūnoborgas, Ekas un Lindē, Korsholmas un Vasas Uksenšernām).

Sēdermēres Uksenšernu Vidzemes muižas





Kad 1654. gadā Sēdermēres Aksels Uksenšerna nomira, viņš bija atstājis testamentu, kā sadalīt bīskapiju starp viņa diviem dēliem. Tomēr testamentu šai jautājumā nevarēja izpildīt, jo izcēlās karš, kas literātūrā nosaukts par Pirmo ziemeļu karu un kas ilga no 1655. līdz 1660. gadam. Šai karā ne vien bīskapiju nopostīja, bet tā laikā nomira arī abi Aksela Uksenšernas dēli — Ēriks 1656. gadā un nākošajā gadā arī vecākais dēls Juhans. Vienīgi Ērikam bija bērni, to skaitā divi dēli: 1652. gadā dzimušais Aksels, kristīts vectēva vārdā, un 1655. gadā dzimušais Kārlis Gustavs. Viņi kļuva Sēdermēres Uksenšerņu zemesvaldījumu galvenie mantinieki, jo pēc likuma viņu māsām no mantojuma pienācās tikai pūranauda. Tā kā mantinieki bija mazgadīgi, Sēdermēres Uksenšerņu muižas ne vien Vidzemē,

bet arī Zviedrijā, Somijā, Igaunijā un Prūsijā pārvaldija aizbildņi Zviedrijā. Muižu pārziņāšanai bija nodibināts īpašs pārvaldes kantoris.

Ar bīskapiju šai muižu pārvaldei bija ļoti daudz darba. Pēc noteikumiem, ar kādiem Akselam Uksenšernam bīskapija bija piešķirta, viņam bija pienākums bīskapijā ar saviem līdzekļiem uzturēt kaŗaspēku, un šai vajadzībai viņš Valmierā bija noietinājis somus. Bija paredzēts, ka kaŗa laikā šis Uksenšernas privātais kaŗaspēks pāries Zviedrijas valsts ziņā. Ar to tad radās sarežģījumi, jo, kaŗam beidzoties, bīskapijas muižu pārvalde Valmieras cietokšņa komandantu Jakobu Sprengportu sūdzēja tiesā. Viņam pārmeta, ka tas pārkāpis savas kompetences robežas, kaŗa laikā izsaimniekojot bīskapijas mantu, ka viņš nelikumīgi iesaucis latviešu zemniekus kaŗadienestā un nav pienācīgi aizstāvējis bīskapijas intereses pret kroni.

Aksela Uksenšernas dzīves laikā, pēc viņa vairākkārtēja rīkojuma, ar zemniekiem apgājās ļoti humāni, un uz bīskapiju var lielā mērā attiecināt trafareto teicienu par labajiem zviedru laikiem. Pēc tam, kad kanclers bija miris un kaŗš bīskapiju izpostījis, situācija mainījās. Pārvaldes kantoris Zviedrijā nespēja tik rūpīgi sekot bīskapijas saimniecībai, kā tas bija noticis Aksela Uksenšernas laikā. 1662. gadā pārvaldes kantoris gan nosūtīja vienu no aizbildņiem — pārvaldes kantoŗa sekretāru Jakobu Šnaku — inspekcijas braucienā uz Somiju, Igauniju un uz bīskapiju Vidzemē un nākošajā gadā tādā pašā nolūkā aizbildni Izraelu Lāgerfeldu. Tomēr pēckaŗa laikā muižkungu piesavinātā vara pār zemniekiem palika tāda pati kā priekš inspekcijas brauciena.

1663. gadā muižu pārvaldes kantoris iecēla jaunu bīskapijas pārvaldnieku — Pēru Hansonu. Ar to pirmo reizi bīskapijā pārvaldnieks bija zviedru tautības; agrākie pārvaldnieki parasti bija vācieši. Pērs Hansons bija karalienes Kristīnas muižu inspektors Pomerānijā, prata vāciski un varēja sarunāties ar muižkungiem, kas bija vācieši, un ar vāģiem, kas bija latvieši, bet kas visi prata vāciski. Ar Hansona ierašanos muižkungu patvaļības tika iegrozotas, bet latviešu zemnieku stāvoklis sāka pasliktināties kādā citā ziņā.

Vidzemes bruņniecības sekretārs Kaspars fon Ceumerns bija izstrādājis jauna zemes nolikuma projektu, ko viņš bruņniecības uzdevumā iesniedza zviedru ģenerālgubernātoram Rīgā. Ģenerālgubernātors vienu nolikuma kopiju nosūtīja valdībai uz Zviedriju, bet tai pašā reizē lika nolikumu apspriest Vidzemes muižnieku landtāģā. Landtāģs apsprieda likumprojektu laikā

no 1668. līdz 1670. gadam, un 1671. gadā ģenerālgubernātors Klāss Tots ieradās Stokholmā un dabūja likumam valdības akceptu. Liekas, ka valdība, jauno likumu akceptējot, ar to nemaz nebija iepazinusies.

No latviešu zemnieku viedokļa vissvarīgākais šai likumā ir nodaļa sestajā daļā, kam virsraksts „Von Ausantwortung der Bauern“ — par zemnieku izdošanu. Ar šo likumu termins „dzimtcilvēks“ ieguva jaunu nozīmi. Pirms šī likuma apstiprināšanas par dzimtcilvēku sauca zemnieku, kas savu māju bija mantojis par dzimtu, bet saskaņā ar jauno likumu par dzimtcilvēku apzīmēja zemnieku, ko bija mantojis vai citā ceļā ieguvis muižnieks. Ar šo likumu, ko mēdz saukt par Klaudija Tota policijas noteikumiem, pirmo reizi Latvijas vēsturē likumīgi nodibināja dzimtbūšanu, un pēc šī likuma izdošanas ir ļoti problēmatiski runāt par labajiem zviedru laikiem Latvijā.

Bīskapijā šis jaunais likums gan nestājās spēkā, jo tur kopš Aksela Uksenšernas laikiem bija spēkā Zviedrijas likumi. Tomēr netiešā ceļā likums ietekmēja arī bīskapiju. Jaunā veida dzimtbūšana pakāpeniski sāka ieviesties arī bīskapijā, kaitējot ne vien latviešu zemniekiem, bet arī somiem, kam, apmetoties Valmierā, bija garantēta personiskā brīvība.

Ar 1671. gadu bīskapiju skāra vēl citas ievērojamas pārmaiņas. Šai gadā nelaiķa Sēdermēres grāfa Ērika Uksenšernas dēlus izsludināja par pilngadīgiem: Akselu 19 gadu un Kārli Gustavu 16 gadu vecumā. Līdz ar to bija paredzēts bīskapiju sadalīt abu starpā, un šai nolūkā bīskapijā izdarīja steidzīgu inventūru, ko sauca par revīziju. Revīzijā uzrakstīja visus zemniekus un viņu zemi un par jaunu novērtēja arklu skaitu nodevu un kļaušu maksāšanai. Aprakstīja arī muižu laukus. Salīdzinot ar stāvokli 1652. gadā (kad pēdējo reizi priekš kara bīskapijā bija izdarīta inventūra), 1671/72. gadā zemnieku zemes arklu skaits bija samazinājies no 1072 uz 891, bet muižu lauku arklu skaits bija pieaudzis no 71 arkla uz 78. Kopsummā bīskapijas zeme (bez Ropažiem) 1652. gadā bija novērtēta par 1143 arkliem, bet 1671/72. gadā par 970 arkliem (arklu daļas noapaļojot).

Kaut revīzijas iznākums Zviedrijā vēl nebija zināms, abi mantinieki — Aksels un Kārlis Gustavs bija nepacietīgi un vēlējās, lai bīskapiju sadala viņu starpā. Par dalījuma pamatu pieņēma schēmu, ko savā testamentā bija paredzējis mantinieku vectēvs Aksels Uksenšerna, lai sadalītu bīskapiju starp saviem dēliem Juhanu un Ēriku. Tagad šo schēmu attiecināja uz viņa mazdēliem — Akselu un Kārli Gustavu. Vienā daļā bija Valmiera, Kauguri, Mūrmuiža, Kokmuiža, Tarnīss, Jaunā muiža, Mujāni

(bez Modes pagasta), Ēvele, Trikāta, Vecvāle un Brenguļi. Otrā daļā bija Cēsis, Bānūži, Burtnieki, Rentmeisters muiža, Jaunburtnieki, Bauņi, Vecate, Rencēni, Braslava, Ropaži, Mujānu Modes pagasts un nesen iegūtā Lorupe Siguldas novadā.

Paskatoties kartē, redzams, ka pirmā daļa ar Valmieru (muižu un pilsētu) bija vienlaidu teritorija, kas iespraucās starp otrās daļas teritorijas atsevišķām daļām. Pēdējās bija: dienvidos Cēsu pilsēta un pilsmuiža un vēl tālāk dienvidos Ropaži un Lorupe, bet ziemeļos Burtnieki, Jaunburtnieki, Bauņi, Vecate, Rencēni un citas sīkākas muižas.

Izložējot abas daļas starp mantiniekiem, Kārlis Gustavs ieguva Valmieras daļu, bet Aksels Cēsu daļu. Izloze notika Zviedrijā, muižu pārvaldes kantorī 1672. gada 7. martā. Tai pašā gadā Kārlis Gustavs apmeklēja personīgi savu daļu, un viņa sagaidīšanai bīskapijas pārvaldnieks bija noīrējis Rīgā orķestri. Pēc šī apmeklējuma Kārlis Gustavs otru reizi savās Vidzemes muižās bija 1674. gadā. Aksels Uksenšerna savas muižas Vidzemē neapmeklēja. Pēc Aksela nāves 1676. gadā mantojuma daļas apvienoja, un bīskapija bija atkal viena kunga ziņā.

Jau 1672. gadā, kad bīskapiju sadalīja, bija ierosinājums bīskapijas muižas iznomāt, jo tā cerēja iegūt lielākus ienākumus. Tomēr Kārlis Gustavs tikai 1678. gadā atkal ieradās Vidzemē, 20. septembrī un 10. oktobrī iznomājot vairumu bīskapijas muižu Rīgas tirgotājam Johanam fon Reiternam. Reiterņs daļu muižu iznomāja tālāk citiem apakšnomniekiem. Kaut nomas noteikumos bija paredzēts, ka nomnieki un apakšnomnieki nedrīkst zemnieku nastas palielināt, sekojošās tiesu prāvas rāda, ka to neizpildīja. Tiesā nonāca tikai tiešas nelikumības gadījumi, ja par to sūdzējās vai nu zemnieki, vai nomnieks, prāvojoties ar apakšnomniekiem. Turpretim zemnieku māju sadalīšanu, atstājot katram mazāku arklu skaitu, lai noņemtu vairāk zemnieku un tā palielinātu muižu ienākumus iekšējās kolonizācijas veidā, uzskatīja par likumīgu, un ar to saistītā varmācība tiesā nonākušajās sūdzībās neatspoguļojas.

Kad 1681. gadā Vidzemē notika Zviedrijas valdības izdarītā t.s. muižu redukcija, pārņemot muižas valsts ziņā, šīs reformas attiecināja arī uz bīskapiju. Ar muižu redukciju Zviedrijas valdība realizēja arī plašu zemnieku aizsardzības programmu. Tomēr valdība pati pārņemtās muižas neapsaimniekoja, bet tās iznomāja. Bīskapijas muižas no valdības nomāja agrākais nomnieks — Reiterņs, kas agrāk tās bija nomājis no Kārļa Gustava Uksenšernas. Reiterņs savukārt arī turpmāk iznomāja atsevišķās muižas apakšnomniekiem.

Divas gudras galvas

Osnieka un Spruka iesniegums bīskapijas muižu pārvaldei (tulkojums)

Augstdzimušie pavēlnieki, aizbildņu kungi, mūsu žēlīgie valdnieki, Sēdermēres nama godājamie kungi!

Mēs, nabaga zemnieki, negribam slēpt augstajiem aizbildņiem savas spiedīgās vajadzības. Mūsu pārvaldnieki šeit bīskapijā atkal ir nodomājuši dibināt jaunu blakumuižu un mūs, nabaga pavalstniekus, dzīt postā. Kaut nedomājam pretoties augstajai valdīšanai, tomēr mums šeit ir šaubas, vai mūsu žēlīgā priekšniecība Zviedrijā pazīst šīs zemes apstākļus. Mēs tādēļ gribam atklāt paredzamos zaudējumus, kaut nevēlamies noteikt, kas būtu darāms, bet tikai sniegt ziņas.

1) Mūsu žēlīgai valdīšanai ir labi zemnieki. Tomēr šais gados tie ir nodzīti no zemes, un paredzams, ka vēl vairāk nodzīs. Taču no zemniekiem valdīšana gūst tikpat drošu ienākumu, it kā nauda būtu aizdota uz augļiem.

2) Ja zemē notiek kaņš, un, diemžēl, Vidzemē ir maz gadu, kad nav kaņa, mēs, zemnieki, pārdzīvojam kā labos, tā sliktos gadus un esam un paliekam it kā mūžīgs mantu kambaris.

3) Mēs maksājam: labībā katru gadu 30⁵/₉ pūra. Skaitot 1/4 vecdāldeņa pūrā, dabū 7 vecdāldeņus un 57¹/₂ graša. Apīņus par 1. vecdāldeņi 22¹/₂ graša, linus un kaņepājus par 2 vecdāldeņiem, dažādas nodevas un brīvnaudu 4 vecdāldeņus 66 grašus. Viena klaušnieka darbs ar zirgu [ir vērts] 14 vecdāldeņu, sešas nedēļas otrinieka klaušas — 2 vecdāldeņus, četras reizes brauciens ar vezumiem uz pilsētu — 4 vecdāldeņus. Turklāt neskaitām vēl citas nodevas un apgādi, ko visu šeit nemaz nevar pieminēt.

Lai apstrādātu un apsētu viena arkla māju zemi, no kuņām aizdzīts zemnieks, vajaga vismaz trīs zirdziniekus un vienu kājnietu. Tas izmaksā 51 vecdāldeņi. 60 pūru izsējāmās labības maksā 15 vecdāldeņu. Raža šai zemē nav lielāka par trešo

graudu, kas dod 180 pūru jeb, aplēšot naudā, 45 vecdāldeņus. Neesam skaitījuši otrinieka darbu, kam labība jānopļauj, arī ne rījnietu, ganu, muižas sarga un lauksarga darbu. Tāpat neesam skaitījuši izdevumus, kas saistās ar lielām un nevajadzīgām būvēm un muižkunga algu.

Šādā veidā žēlīgā valdīšana uz katru arklu aizdzītā zemnieka zemes, ko pēc tam liek apstrādāt, ik gadus zaudē 56 vecdāldeņus un 56 grašus.

Augstie aizbildņi tā var aplēst, cik lieli zaudējumi ir radušies šais gados, kad bīskapijā no zemes nodzīti divpadsmit arkla zemnieki, lai ierikotu jaunas blakumuižas. Cenšoties pēc labas reputācijas, kalpotāji, ierikodami jaunas blakumuižas, tās nosauc žēlīgo jauno kungu vārdos. Kalpotāju ir tik daudz, ka viņu algošanai jāmaksā vairāk nekā bīskapija ieņem skaidrā naudā.

Gribam minēt augstajai priekšniecībai – ja tiešām būtu zemnieku pārpalikums, kā to saka šie kalpotāji, tad mēs esam ar mieru klausas aizstāt ar naudas maksājumiem. Nabadzīgie, kas nespētu klausu vietā sagādāt naudu, varētu apstrādāt vecās muižas un apsēt to laukus.

Savā vienkāršo ļaužu prātā mēs domājam, ka žēlīgie kungi tādā veidā iegūtu trīskārt lielāku labumu.

Vecās, senāk celtās muižas tiek izpostītas. Nedaudzo muižas lopu mēslo to laukiem nepietiek, un tie kļūst neauglīgi. Arī, kad zemē iebrūk ienaidnieks, tad žēlīgā valdīšana no muižām neko neiegūst, jo kā laukus, tā ēkas noposta. Turpretim mēs, zemnieki, vienmēr izpildām savu pienākumu.

Ir jāapsveļ, vai blakumuižas atmaksājas, ja aplēš naudā strādnieku darbu, kas šo muižu zemi apstrādā, un, kā augšā minēts, ja turīgākie zemnieki klausas aizstāj ar maksājumu naudā. Ievērojot, ko 12 aizdzītie zemnieki maksājuši un devuši agrākajos gados, augstie aizbildņi kungi var redzēt, cik lielas summas žēlīgā priekšniecība zaudējusi.

Mēs to izklāstām savai žēlīgajai valdīšanai nevis kā priekšrakstu, bet ar vislielāko pazemību, izsakot savu žēlošanos un lūgumu mūs saudzēt un neaizdzīt. Tik daudz nabaga zemnieku jau ir padzīti kā mežazvēri, kas nevar dabūt zemi mūsu žēlīgajai valdīšanai pakļautajā novadā.

Mēs lūdzam atlikt nodomus [dibināt vēl jaunas blakumuižas] līdz tam laikam, kamēr žēlīgie kungi būs pilngadīgi un ieradīsies šai zemē, lai paši pārliecinātos par šejienes apstākļiem. Mēs arī pazemīgi lūdzam, lai augstie aizbildņi kungi izraudzītu kādu bezpartejisku Vidzemes saimniecisko darbinieku, kas pazīst

šejiēnes apstākļus un kas iepazītos ar mūsu priekšlikumu un lūgumu.

No savas puses aizlūgsim par augstajiem aizbildņū kungiem un paliekam viņu

pazemīgie pavalstnieki
Osnieku Jānis
Spruku Tenis

Rīgā 1668. gada 1. novembrī

Pavadraksts

Latviešu zemniekiem Rīgā bija savi patroni – tirgotāji, kam zemnieki pārdeva savus ražojumus un no kuņiem viņi pirka sāli, siļķes, dzelzi un rotaslietas, visu pārējo dzīvei nepieciešamo ražojot pašu saimniecībā. Osnieks un Spruks bija griezušies pie sava patrona, lai šis mums nezināmais tirgotājs nogādā uz Zviedriju kāda rakstu pratēja vāciski uzrakstīto iesniegumu. Tirgotājs par to raksta šeit pārtulkoto vēstuli, diemžēl, bez paraksta. Pavadraksts pievienots Osnieka un Spruka iesnieguma norakstam.

„Augstdzimušais, godājamais komandanta kungs!

Vēlos Jums darīt zināmu, ka divi bīskapijas zemnieki, uzzinājuši, ka es ceļošu uz Zviedriju, ieradās pie manis un uz ceļiem mani lūdza, lai es viņu lūgumrakstu, ko viņi šeit pilsētā likuši izgatavot un kas šeit norakstīts, paņemu līdz un nododu augstajiem aizbildņiem Zviedrijā.

Lai gan es nedzīvoju bīskapijā un man šī lieta nav pazīstama, tomēr šie ļaudis ilgu gadu ar mani tirgojušies. Tā kā man zināms, ka komandanta kungs pazīst sekretāru Snachenu [Šnaku], tad lūdzu, lai viņš šo nabaga ļaužu lūgumu dara zināmu augstajiem aizbildņū kungiem. Viņu valdīšanai ar to nekaitēs, bet, ja to noskaidros, tai drīzāk nāks par labu.“

Iesniegums sākas ar šo pavadrakstu, pēc tam seko Spruka un Osnieka vēstules kopija, un viss dokuments ir divas un pus folijas gaŗš. Uz dokumenta ir atzīme „Insinuerat d. 5 febr. 1669“, un tas glabājas Zviedrijas valsts archīva Tidē (Tidö) fonda 84. sainī.

Var domāt, ka anonīmais tirgotājs dokumenta oriģinālu paņēma līdz uz Zviedriju, bet kopiju drošības dēļ nosūtīja uz Valmieru holandiešu tautības komandantam van der Brukam, lai tas to nosūta aizbildņū biroja sekretāram Jakobam Šnakam. Kopija saņemta Zviedrijā 1669. gada 5. februārī. Dokuments tur saglabāts archīvā, bet iesnieguma oriģinālu šī apcerējuma autoram neizdevās atrast. Jādomā, ka tas Vidzemē nozudis.

Kas bija Osnieks un Spruks?

Lielajā kadastrā 1683. gadā nav atrodamas nedz Osnieka, nedz Spruka mājas. Tas nozīmē, ka tad tās bija jau spridzinātas un māju vietā ierīkota muiža. Iepriekšējā, zviedru valdības oficiālajā 1638. gada revīzijā ir atrodamas Spruku mājas, bet nav atrodamas mājas ar Osnieka vārdu.

Spruks

Spruks 1638. gadā reģistrēts Cēsu pilsnovadā, Tulmenu pagastā. Latvijas patstāvības laikā šo pagastu sauca par Liepas pagastu. Par Spruku 1638. gada revīzijā ir šāds ieraksts: „Matiss Spruks (Sprouke) ir dzimtilvēks un pusarklinieks. Viņš maksā pilnu kunga tiesu un veic klaušas. Viņa sējumi ir 3 pūri rudzu, 3 pūri miežu, 2¹/₂ pūra auzu, 1 sieks kviešu, 2 sieki linsēklu, 1 sieks zirņu. Viņam ir dēls Tenis, kam ir sieva. Šais mājās ir 2 zirgi, nav vēršu, ir 2 govīs. Viņam nav piedzīvotāju, bet tikai Kurzemes kalps.“ Kaut valdības revidenti Spruka mājas novērtēja par pusarklu, muižas vakugrāmatā mājas bija ierakstītas ar vienu arklu. Viņš tomēr veica tikai pusi klaūšu, bet par otro pusi maksāja 15 mārciņu linu.

Kā jau ievadā paskaidrots, termins „dzimtilvēks“ nozīmē, ka Spruks savas mājas mantojis no tēva, tāpat arī to, ka mājas mantos viņa dēls Tenis. Šis Tenis tad arī bija viens no iesnieguma parakstītājiem, un šādi esam arī noskaidrojuši viņa cilmi. Tālāk paskaidrojama pārējo 1638. gada revīzijā lietoto terminu nozīme. Par arklu sauca zemes kadastrālu vienību. Platības ziņā arkls bija mainīgs lielums — jo sliktākas kvalitātes zeme, jo platība bija lielāka. Par kunga tiesu (vāciski: Gerechtigkeits) sauca nodevu, kas zemniekam bija jāmaksā kungam. Bez kunga tiesas maksājuma naudā un graudā zemniekam bija pienākums sūtīt klaušinieku muižas darbos. Parastās klaušas arkliniekam bija piecas vai sešas dienas nedēļā ar zirgu. Pats saimnieks muižas klaušās negāja, bet sūtīja kalpu, kas Spruku mājās bija kurzemnieks. Klaūšu dēļ Sprukam bija jātur otrs zirgs. Klaušiniekam un viņa zirgam muiža uzturu nedeļa, par to bija jāgādā saimniekam. Sējumi bija reģistrēti lauku pūros. Lauku pūrs bija tilpuma mērs, kas katrā muižā bija citāda lieluma. Daudzmaz vienāda lieluma bija Rīgas pūri, kas, izsakot modernajos mēros, bija 66 līdz 68 litru tilpuma. Lauku pūrā var aptuveni skaitīt 100 litru, t.i., vienu hektolitru. Pūrā bija četri līdz seši sieki. Svara vienība bija pods. Pods arī bija divējāds — lauku pods bija 25 mārciņas, Rīgas pods 20 mārciņu. Rīgas mārciņā bija 420 gramu. Vakugrāmata bija muižas zemnieku māju reģistrs.

Jau ievadā minēts, ka mantojuma dališanas dēļ bīskapijā izdarīja revīziju. Tulmenu pagastā šī revīzija notika 1672. gada novembrī. Šai revīzijā par Spruku rakstīts: „Sprukam agrāk bija viens arklis, un viņš par to maksāja. Vēlāk viņam iemērija 115 mucasvietu, vairumā labas zemes, un to novērtēja par $1\frac{3}{4}$ arkla. Tā kā [tagad] zeme ir stipri nolietota, viņš novērtēts par $1\frac{1}{4}$ arklinieku. Viņam ir labas pļavas, apiņu dārzs un ganības. Viņš ir turīgs, viņam tikai viens dēls, un viņš izlīdzas ar svešiem kalpiem. Klausas veic ar pajūgu.“

Šai revīzijā ir arī atzīme par bīskapijas mērnieka Johana Falka 1653. un 1654. gadā izdarīto mērījumu. Pēc tā redzams, kā aplēsts 1672. gada revīzijā minētais viens un trīs ceturtdaļas arkla.

Spruka māju mērījums (mucasvietās)

| | Mērīta zeme | Revidēta zeme | Arkli |
|---|-------------|---------------|------------------|
| Labi tīrumi un mežazeme vienā laidā | 64 | 64 | } $1\frac{3}{4}$ |
| Slapja zeme pie Ūsiņu mājām un pie linu mārkā | 20 | 14 | |
| Labā mežazeme aiz <i>Lepins kirk</i> | 31 | 31 | |
| Kopā | 115 | 109 | |

Kā redzams, 1672. gada revīzijā minētās 115 mucasvietas (mucasvieta bija aptuveni trīsceturtdaļhektara) Sprukam bija piemēritas 1653. un 1654. gadā. Tā kā 20 mucasvietu bija slapja zeme, tās pielīdzināja 14 mucasvietām labas kvalitātes zemes, un tā revidētās zemes iznāca kopsummā 109 mucasvietas. Arklā skaitīja 60 mucasvietu, tā ka vienā un trīs ceturtdaļās arkla iznāktu 105 mucasvietas. Acīm redzot, Sprukam bija 4 mucasvietas vairāk nekā novērtēts arklos, bet jādodomā, ka daļa zemes jau bija nolietota. Pēc divdesmit gadiem zeme bija vēl vairāk nolietota, un to novērtēja par vienu un ceturtdaļu arkla, tā 115 mucasvietas pielīdzinot 75 mucasvietām labas zemes. Salīdzinot ar citiem zemniekiem pagastā, Spruka pārākums bija, ka viņa zeme nebija daudz sadrumstalota — tikai trijos pagabalos.

Osnieka identifikācija

Kāmēr Spruku tāpat varēja atrast 1638. gada oficiālajā revīzijā un 1672. gada privātajā revīzijā, Osnieks nav atrodams ne vienā, ne otrā. Tomēr pēc 1672. gada privātās revīzijas iegūstams netiešs norādījums par Osnieka identitāti. Šai revīzijā vairākās vietās ir minēts projekts nodibināt jaunu blakumižu. Tā par

ceturdaļarklinieku Lodi ir teikts, ka viņa mājās muiža ierikos krogu tad, kad Spruka un Ūsiņa mājās ierikos jauno blakumuižu.

Par arklinieku Struņķi ir teikts, ka viņš maksā tikai par trim ceturdaļām arkla, jo ceturdaļu arkla viņš lieto par to, ka apkalpo kaļķucepli. Šo ceturdaļu arkla viņš vairs nevarēs lietot, kad iekārtos jauno blakumuižu Spruka un Ūsiņa zemē. Noslēdzot Tulmenu pagasta 1672. gada revīzijas protokolu, minēts, ka agrāk pagasta zemnieki kļaušas veikuši Cēsis, bet revīzijas laikā tās nokalpojuši Mazlodē (Klein Loden Hof). Kad iekārtos jauno blakumuižu, viņu kļaušu darba pienākums būs jāveic tur.

Pēc šiem ierakstiem spriežams, ka Spruks ar Ūsiņu bija kaimiņos un ka viņu abu mājās bija paredzēts iekārtot blakumuižu, bet 1672. gadā tā vēl nebija iekārtota. Arī pēc iepriekš tulkotā 1668. gada iesnieguma var domāt, ka Osnieks bija Spruka kaimiņš, un no tā varētu spriest, ka Ūsiņu māju saimnieks saucās Osnieks. Parastā parādība ilgus gadsimteņus gan bija tā, ka līdz pat uzvārdu došanai 19. gadsimteņa sākumā lauku māju iedzīvotāji un pirmām kārtām saimnieki saucās savu māju vārdā. Pat vēl pēc uzvārdu došanas saimnieki lietoja savu māju vārdu.

Ūsiņu māju saimnieks šai ziņā tātad būtu izņēmums — viņš par uzvārdu nelietoja mājvārdu, bet gan pavisam citādu vārdu. Par to, kādēļ Ūsiņu māju saimnieks nelietoja mājvārdu par uzvārdu, var spriest, iepazīstoties ar citām Ūsiņu mājām Vidzemē.

Ūsiņu saimnieku uzvārdi

Osnieks nebija vienīgais Ūsiņu māju saimnieks, kas lietoja citādu uzvārdu nekā savu mājvārdu. No divdesmit trim droši identificētajiem Ūsiņu mājvārdiem (sk. karti ar paskaidrojumiem) bez mums tagad pazīstamā Osnieka vēl deviņiem šo māju saimniekiem bija citāds uzvārds, tātad kopā desmit saimniekiem no divdesmit trim. Šie desmit bija: Litenē — Sprodziņš, Alūksnes mācītājmuižā — Osiņš, Vecatē — Ausāns, Cēsu Tulmenu pagastā — Osnieks, Gulbenē — Sīļi, Koknesē — Ratnicēni, Nītaurē — Odzeļi, Smiltēnē — Osiņi un Spruguļi, Vainižos — Kaņavīri. Dažos gadījumos ir nomanāma tendence lietot Ūsiņa vārda vietā fonētiski tuvu citādu vārdu (Osnieks, Osiņš, Odzeļi, Osiņi, Ausāns). Katrā ziņā liekas, ka bija plaši izplatīta parādība Ūsiņa mājvārdu nelietot kā personas uzvārdu, jo nevar būt nejaušība, ka to varam konstatēt par apmēram pusi Ūsiņu

mājvārdu. Kas tad bija šis Ūsiņš, kuŗa vārds gan bija iemiesots mājvārdos, bet ko lietot kā personas vārdu vairijās?

Ūsiņš bija viens no seno latviešu dieviem. Jezuīts Jānis Striņš (Joannis Stribingius) 1606. gadā ziņojumā par savu misijas ceļojumu Rēzeknes un Ludzas novadā raksta: „Deo Equorum, quem vocant Dewing Vschinge (jālasa: Uschinge) . . .“ Jezuītu 1725. gada Daugavpils ziņojumā minēts „praeses equorum Usins“. Superintendents Lange savā 1772., resp. 1775. gadā publicētajā vārdnīcā *Vollständiges deutsch-lettisches und lettisch-deutsches Lexicon nach den Hauptdialekten in Lief- und Curland* paskaidro, ka Ūsiņš ir identisks ar svēto Juri. Gothards Frīdrichs (Vecais) Stenders 1789. gadā publicētajā vārdnīcā *Lettisches Lexikon* paskaidro, ka Ūsiņš ir bišu dievs. Liekas, ka no Stendera Garlībs Merķelis žurnālā *Der Teutsche Merkur* 1797. gada maijā publicētajā rakstā „Ueber Dichtergeist und Dichtung unter den Letten“ būs aizguvis ziņu, ka Ūsiņš ir latviešu bišu dievs, un to attiecīgi izpušķojis. Ūsiņš kā bišu dievs, zirgu patrons un kā svētā Juŗa sinonims (Juŗa diena identiska ar Ūsiņa dienu) arī atspoguļojas Milenbacha un Endzelina vārdnīcā (sk. šķirkļus Ūsiņš un Ūziņš). Ir arī mēģināts Ūsiņu kvalificēt kā seno latviešu gaismas dievu.

Neatrisinot jautājumu, kādas bija šī dieva funkcijas, konstatēsim, ka bija gan vietvārds Ūsiņš, bet pretēji paražai, ka mājvārdus lietoja arī kā mājas saimnieka (un reizēm arī viņa piederīgo un gājēju) personas vārdu, Ūsiņu māju saimnieku dažkārt (varbūt nekad?) par Ūsiņu nesauca. Tā kā Ūsiņš bija dieva vārds, var secināt, ka pietāte pret šo dievības vārdu mudināja Ūsiņu māju saimniekus lietot citu uzvārdu. Tādējādi tad varētu izskaidrot, ka mūsu iztīrātajā dokumentā Tulmenu pagasta Ūsiņu māju saimnieku sauca par Osnieku. Tas, ka 1638. gada oficiālajā valdības revīzijā un arī 1672. gada privātajā revīzijā mājas tomēr nosauktas par Ūsiņiem, norāda, ka mājām bija šis svētais vārds.

1638. gada oficiālajā revīzijā ir šāds ieraksts: „Jānis Ūsiņš (Jahnn Ußing), dzimtcilvēks, pusarklinieks, valda sava tēva zemi, veic pilnā mērā kļaušas un dod kunga tiesu. Viņa sējumi ir 3 pūri rudzu, 2 pūri miežu, 1 pūrs auzu, 1 sieks kviešu, 1 sieks linsēklu, 1 sieks zirņu. [Viņš] ir tikai šoruden apprecējies. Viņam ir precējies piedzīvotājs bez bērniem, kas lieto viņa zemi, kā arī neprecējies brālis Toms.“

No 1638. gada privātās vakugrāmatas iegūstam vēl papildu ziņas. Tajā minēts, ka Ūsiņu mājām bija pusarkla zemes, bet ka pie mājām piederēja vēl pusarkla zemes, ko valdīja Striķis.

Iespējams, ka tas bija oficiālajā revīzijā minētais Ūsiņu māju precētais piedzīvotājs. Tālāk no privātās vakugrāmatas uzzinām, ka kļaušu vietā Ūsiņu saimnieks maksāja 30 mārciņu linu (arī par Spruku bija šāda ziņa). Šāds kļaušu aizstājums parasti liecina vai nu par to, ka saimnieks bija trūcīgs, vai arī, ka viņam pagastā bija sevišķs prestiža amats. Varētu domāt, ka šai gadījumā kļaušu aizstājums ar linu maksājumu bija Ūsiņu saimnieka prestiža dēļ, jo viņš nebija mazturīgāks par pārējiem pagasta saimniekiem.

Kaut kristibvārds Jānis ir samērā bieži sastopams priekšvārds, tomēr liekas, ka nav nejaušība, ka 1638. gadā Ūsiņu māju saimnieku, kas tikko bija apprecējies, tātad samērā jauns, sauca par Jāni un Jānis bija arī iesnieguma parakstītājs trīsdesmit gadu vēlāk. Ir zīmīgi, ka 1638. gadā revīzijas laikā Ūsiņu māju saimnieks ir Jānis, bet dažus mēnešus iepriekš sastādītajā vakugrāmatā Ūsiņu saimnieks ierakstīts ar priekšvārdu Kaspars. Pēc tā var secināt, ka Jānis tieši 1638. gadā bija mantojumā ieguvis Ūsiņu mājas, kas saskan ar ierakstu, ka viņš nesen, tātad tai pašā 1638. gadā, bija apprecējies.

Arī Tenis Spruks bija apprecējies ap 1638. gadu, jo 1638. gada revīzijas laikā viņam vēl nebija bērnu. Turpretim 1672. gadā viņam bija dēls — cik bērnu starplaikā bija miruši, to, protams, revīzijās neierakstīja.

Abi kaimiņi — Spruks un Osnieks-Ūsiņš varēja būt apmēram vienāda vecuma un, ja viņi bija precējušies divdesmit viena gada vecumā, tad iesnieguma laikā 1668. gadā viņi bija ap piecdesmit gadu veci. Uzziņa, ka Ūsiņu saimniekam 1672. gadā bija seši dēli, nav pretrunā ar šo minējumu. Ir jāuzsver, ka iepriekš teiktais par abu iesnieguma parakstītāju vecumu ir tikai minējums, līdzīgs tam, ko detektīvu romānos izdara detektīvs, skaidrojot kādu kriminālu notikumu.

Kā 1638. gada oficiālajā revīzijā, tā arī privātajā 1672. gada revīzijā Ūsiņu mājas pierakstītas tūlīt pēc Spruku mājām. Ieraksts par Ūsiņu mājām 1672. gada revīzijā tulkojumā ir šāds:

„Ūsiņš 1¼ arkla. Arī viņam [tāpat kā Sprukam] senāk bijis viens arkls, un viņš par to maksājis. Pēc tam, kad viņam iemēritas 94 mucasvietas, vairumā labas zemes, viņam pēc specifiskācijas ir 1¼ arkla un 5 mucasvietas. Par to viņš arī maksā. Viņam ir arī pļavas, apiņu dārzs un ganības. Saimniekam ir divi precēti un 4 neprecēti dēli. Ir labi pārticis. Veic kļaušas ar zirgu.“

Mērījumu pārskatā par Ūsiņu mājām ir šādas ziņas:

Ūsiņu māju mērījums (mucasvietās)

| | Mērīta zeme | Revidēta zeme | Arkli |
|---|-------------|---------------|---------|
| Ūsiņam ir labi tirumi un mežazeme turpat [t.i., ap mājām] | 50 | 50 | } 1 1/4 |
| Slapja zeme pie mājām un pret Tomēniem | 20 | 10 | |
| Aiz <i>Lepins kirk</i> laba zeme | 24 | 24 | |
| Kopā | 94 | 84 | |

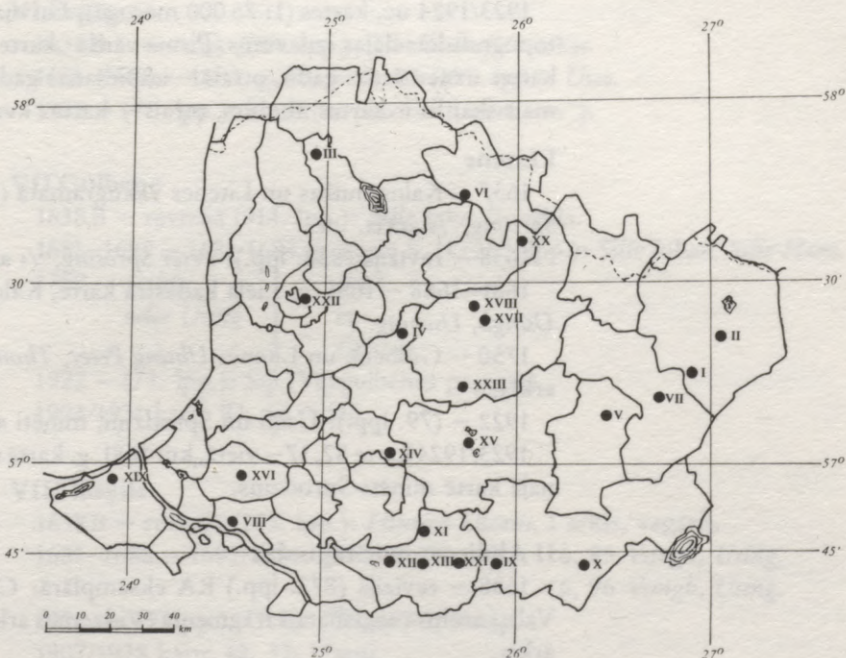
Kā redzams, Ūsiņu 94 mucasvietas pēc labuma pielīdzinātas 84 mucasvietām, bet arkli novērtēti divējādi — pēc 1653/54. gada mērījuma, par vienu un ceturto daļu arkla, bet pēc 1672. gada revīzijas protokola, par vienu un ceturto daļu arkla un 5 mucasvietām. Faktiski viņam bija viens un ceturtdaļa arkla un 9 mucasvietas revidētas zemes.

Paskaidrojumi kartei par Ūsiņu māju atrašanās vietām

Vidzemes pilsnovadu kartē vietvārds „Ūsiņš“, resp. tā varianti apzīmēti ar romiešu skaitļiem. Tālākajos paskaidrojumos aiz šiem romiešu skaitļiem seko gadaskaitļi, ar kuriem norādīts uz attiecīgajiem ziņu avotiem. Šie avoti ir šādi:

1497: Hermann Bruiningk (ed.), *Livländische Güterurkunden* I (Riga 1905), II (Riga 1923).

16. gs. vidus: Staatliches Archivlager Göttingen, Landeshauptarchiv Schwerin, Paket 231 – *Livoniae*, vol. XII: Wackenbuch [...] im Ertzstift Riga.



Vietvārds Ūsiņš

1582, 1588, 1587–1591, 1593, 1618: Arveds Švābe (ed.), „Das Wackenbuch von Bērzaune, Kalsnava und Mārciena Ao 1582“; „Das Wackenbuch von Kalsnava Ao 1588“; „Wackenbücher von Kalsnava, Bērzaune und Mārciena Ao 1587–1591“; „Das Wackenbuch von Kalsnava Ao 1593“ – *Vidzemes saimniecības vēstures avoti 1553.–1618. g.*, Latvijas vēstures avoti VI (Rīgā 1941).

1599: Jan Jakubowski i Jozef Kordzikowski (eds), *Polska XVI wieku. Źródła dziejowe*, tom XXIV (Warszawa 1915).

1601: Arveds Švābe (ed.), *Die älteste schwedische Landrevision Livlands (1601)*, Latvijas universitātes raksti, Tautsaimniecības un tiesību zinātņu fakultātes serija II, 3 (Rīgā 1933).

1607: A. v. Bulmerincq, „Die Besiedlung der Mark der Stadt Riga 1201–1600“, *Mitteilungen XXI*, 3 (Rīga 1921): Protokoll über die Revision der Landvogtei vom 29 Mai bis zum Juni 1607.

1637: Edgars Dunsdorfs (izd.), „Das Wackenregister von Alūksne [...]“, *Vidzemes 1638. gada arklu revīzija*. Ievads. Latvijas vēstures avoti IV (Rīgā 1938–1941).

1638 A: Edgars Dunsdorfs (izd.), *Vidzemes 1638. gada arklu revīzija*. Ievads. Latvijas vēstures avoti IV (Rīgā 1938–1941).

1638 B: Edgars Dunsdorfs (izd.), *Vidzemes 1638. gada arklu revīzija*. Teksts. Latvijas vēstures avoti IV (Rīgā 1938–1941).

1672: Riksarkivet (Stockholm), Tidö arkivet, vol. 321: Ny Formerade Wacken Böcker sampt holldne Protocoller wyd Lifländske Revisionen A 1672.

1681–1688: Edgars Dunsdorfs (ed.), *Der große schwedische Kataster in Livland 1681–1710*, Kartenband, Kungl. Vitterhets Historie och Antikvitets Akademiens Handlingar, sjuttioandra delen (Melbourne 1974). Kartēs pirmais ir grupas numurs, otrais – māju numurs.

1750: Valsts arhīvs (Rīgā), *Vidzemes arklu revīzijas 1750*.

1922: J[ānis] Endzelīns, *Latvijas vietu vārdi I*, *Vidzemes vārdi* (Rīgā 1922).

1923/1924 uc. kartes (1: 75 000 mērogā), Latvijas armijas ģeodēziskās un topogrāfiskās daļas izdevums. Pirms vārda „karte“ pirmais skaitlis nozīmē kartes uzņemšanas gadu, otrais – iespiešanas gadu. Pēc vārda „karte“ pirmais skaitlis ir kartes numurs, otrais – kartes kvadrāta numurs.

I Litene

1637 – Kalnamuižas un Litenes vakugrāmata (CDXI lpp.): *Ussin Petter Sprising*, $\frac{1}{8}$ arkla.

1638 – revīzijā (858. lpp.): *Peter Sprising*, $\frac{1}{4}$ arkla.

1681–1688 – 1681. g. Lielā kadastra karte, Kalnamuiža (268. lpp.) 37,7: *Usingh, Usching*.

1750 – Gulbenē un Litenē: *Uhsing Peter, Thom oder Spridzing Peter*, $\frac{1}{2}$ arkla.

1922 – (79. lpp.): Ūsiņi un Sprodziņi, minēti atsevišķi.

1923/1924 karte 82, 17 – vietā, kur 1681. g. kartē minēts *Usingh*, šai modernajā kartē minēts Sprodziņš.

II Alūksnes mācītājmuiža

1638 – revīzijā (872. lpp.) RA eksemplārā: *Claus Osing*, $\frac{1}{4}$ arkla, bet Valsts arhīvā saglabātajā fragmentā (*Vidzemes arklu revīzijas 8a*): *Using*, $\frac{1}{8}$ arkla.

IX Bērzaune, Kalsnava (Sotrowsche Wacke)

1497 – (I, 618. lpp. un 659. lpp.): *Hinrick Uskenen*, $\frac{1}{4}$ arkla, bet 1582. gadā: $\frac{1}{4}$ arkla postaža *Vszkum*.

1582 – vakugrāmatā (13. lpp.): *Jane Vsschen*, $\frac{1}{2}$ arkla.

1587 – vakugrāmatā (33. lpp.): *Jane Usschen*, $\frac{1}{2}$ arkla.

1588 – vakugrāmatā (26. lpp.): *Jane Usschen*, $\frac{1}{2}$ arkla.

1593 – vakugrāmatā (62. lpp.): *Jane Usschenn*, $\frac{1}{2}$ arkla.

1618 – (357. lpp.): *Vschen*.

1638B – revīzijā (1098. lpp.): *Ußan landt*, $\frac{1}{4}$ arkla, ir postaža.

1681–1688 – 1682/1684. g. karte 43, 94 (311. lpp.): *Usian, Uschen*.

1922 – (14. lpp.): Ušāni.

1908/1928 karte 66, 18: Ušāni.

X Bērzaune (Kujensche Pagast)

1681–1688 – 1681. g. karte starp 49, 57 un 50, 58 (311. lpp.): *Uschian*.

1922 – (27. lpp.): Ušāni (Saikavas pagastā).

XI Koknese (Pogost Balthowski)

1599 – (81. lpp.): *Jezy Uzen*, $\frac{1}{2}$ arkla.

1638B – revīzijā (1066. lpp.): *Ußan landt*, $\frac{1}{2}$ arkla postaža.

1681–1688 – 1682/1683. g. karte 43, 37 (248. lpp.): *Vsan, Uhsan*.

1908/1928 karte 67, 93. Iespējams, ka mājas ietilpinātas Iršu kolonijā.

XII Koknese (Pogost Lipinów)

1599 – (80. lpp.): *Jakób Uzen*, 1 arkls.

1681–1688 – 1682/1683. g. karte 34, 12 (247. lpp.): *Vsen, Ratnitzen Usan* (Suttan Pagast).

1922 – (45. lpp.): Ūzēni.

1908/1928 karte 58, 77: Ratnicēni, bet blakus otras mājas: Ūzēni.

XIII Koknese (Pogost Lipinów)

1599 – (79. lpp.): *Marko Usianianis*, 1 arkls.

1681–1688 – 1682/1683. g. karte 2, 20 (245. lpp.): *Vsingh, Ussing* (Absan Pagast).

1922 – (45. lpp.): Ūsiņi.

1908/1928 karte 67, 70: Ūsiņi.

XIV Nītaure (Tzeipotsche Wacke)

1638B – revīzijā (142. lpp.): *Hans Usschem*, $\frac{1}{2}$ arkla.

1681–1688 – 1681/1683. g. karte 25, 1 (159. lpp.): *Uschan eller Odzel, Uschan* (Zeipens Wacke).

1922 – (46. lpp.): Ūžēni, Annas muiža (Ķēču pagastā).

1907/1928 karte 56, 26: Ūžēni.

XV Piebalga

16. gs. vidū: *Arnt Usschen*.

1601 – revīzijā (465. lpp.): *Jane Usenms* (Kemmensche wacke).

1681–1688 – (240. lpp.): varbūt *Aßan*, sk. 39, 12 – karte trūkst, un tādēļ nevar identificēt.

1922 – (24. lpp.): Ķemeri (ši norāde noder vietas identificēšanai – sk.: 1911/1927 karte 65, 15.

XVI Ropaži

1638B — (123. lpp.): *Jahn Uhsain*; būdnieks (Einfüßling), ierakstīts revīzijā, bet nav vakugrāmatā.

1672 — *Uhsing*, $\frac{1}{8}$ arkla; 1652. gadā bijis ceturtdaļarklinieks.

XVII Smiltene

16. gs. vidū — *Usin Bartholdt*, $1\frac{1}{2}$ arkla, maksā ceturto daļu ražas (Mese-lausche wacke).

1601 — revīzijā (520. lpp.): *Ussin*, 1 arkls (Meselausche wacke).

1638B — revīzijā (634. lpp.): *Bartelt Osings*, $\frac{1}{2}$ arkla (Meslender Paggast).

1681–1688 — 1681. g. karte 31, 33 (222. lpp.): *Vsingh, Uhsing* (Meesche Pagast).

1922 — (68. lpp.): Ūsiņš (Bilskas pag.; sk. atzīmi par Annas pagasta Ūsiņiem, ko izrunā: Oūsiņi).

XVIII Smiltene

16. gs. vidū — *Tomin Usin Spruggulwetan*, $\frac{1}{2}$ arkla, maksā ceturto daļu ražas.

1681–1688 — (223. lpp.): *Sprugge Krug Jahn*.

1922 — (69. lpp.): Sprugulis (Blomes pagastā).

1911/1930 karte 64, 66: Sprugulis.

XIX Rīgas patrimoniālapgabals (Pletzen Paggast)

1607 — *Andres Usz*, maksā pilnas nodevas.

1681–1688 — 1683. g. karte 28, 7 (37. lpp.): *Ußgh, Usche*, uzmetuma kartē: *Usgb*.

1922 — (54. lpp.): Ušas (Užas) Piņķu pagastā; Uš(i)ņas ir citas mājas.

XX Trikāta (Wietzem Wacke)

1638A — vakugrāmatā (CCLXXXVII lpp.): *Usim*, $\frac{1}{2}$ arkla.

1638B — revīzijā (625. lpp.): *Using*, $\frac{1}{4}$ arkla, postaža.

XXI Vietalva

1750 — *Uschan Hinrich*, $\frac{1}{4}$ arkla.

XXII Vainiži

1599 — (37. lpp.): *Andrys Karywer*, 1 arkls.

1601 — revīzijā (411. lpp.): *Hans Karriewiers*, $\frac{1}{2}$ arkla.

1638B — revīzijā (403. lpp.): *Asmuß Garriewierß*, $\frac{1}{2}$ arkla.

1681–1688 — 1682. g. karte 3, 15 (76. lpp.): *Kariopoiß, Karjapois*.

1922 — (110. lpp.): Uša (Vainižu pagastā).

1907/1929 karte 46, 97: Uša, kur 1682. gada kartē bija Kaņavīra mājas.

XXIII Nēķins

1681–1688 — Lielā kadastra deskripcijas grāmatā (*Kartenband*, 224. lpp.): *Uhsing* (bez numura).

Bez tam Vidzemē vēl ir vietvārdi, kušus nevar droši identificēt ar Ūsiņa vārdu. Cēsu pilsnovadā ir mājvārds Uža (Endzelins, *op.cit.*, 17. lpp., Lenču pagastā, 1917. g. karte 55, 53), un turpat atrodas 107 ha lielais Užu purvs.

Gulbenē 1638. gada revīzijā (928. lpp.) minēta $\frac{1}{8}$ arkla postaža *Uschakaln*, kas laikam identiska ar 1637. gada vakugrāmatā minēto $\frac{1}{4}$ arkla postažu *Ussenes* (sk. 1638. gada revīzijas *Ievada* CCCLXIII un CDXIV lpp.).

Gulbenē Aizgulbenes ciemā 1750. gadā minēts *Uschkering Ansche*, $\frac{1}{4}$ arkla, kas varbūt identisks ar 1681/1684. g. kartē (6, 17) minēto *Userre*, *Uschering* (283. lpp.) un Endzelina (73. lpp.) Jaungulbenes pagastā atzīmēto mājvārdu Ušuri. Modernajā kartē (83, 22–23) redzams arī Ušuru ezers un Ušurupe.

Vietlīvā 1750. gada revīzijā minēts astotdaļarklinieks *Uschking Peter*, bet tālāk:

| | | |
|-----------------------|---|-------------|
| $\frac{3}{8}$ Muzneck | } | <i>Jahn</i> |
| mit $\frac{1}{8}$ | | <i>et</i> |
| <i>Usking Land</i> | } | <i>Rein</i> |

Tai pašā 1750. gada revīzijā Apukalna draudzē ir ieraksts:

| | | |
|---------------------|---|-------------|
| $\frac{1}{2}$ Rulle | } | <i>Matz</i> |
| oder | | <i>Hans</i> |
| <i>Uskan</i> | } | |

Rozulā 1498. gadā bija $6\frac{1}{2} + \frac{1}{4}$ arkla liels apdzīvots ciems *Uskan*. 1528. gada dokumentā tas lasīts *Uskalln* (ciemā 7 arkli) — sk.: L.v. Stryk, *op.cit.*, 187. lpp. 1683. gada kartē (*Kartenband*, 136. lpp.) minēts *Uskal Zeem* ar tikai vienām zemnieku mājām — Irgutiem.

Doma par Spruku un Ūsiņu māju spridzināšanu

Spruku mājas bija vislielākās pagastā, un arī Ūsiņu mājas bija starp lielākajām. Tulmenu pagastā mājas pēc to arkliem 1672. gadā grupējās šādi:

Cēsu Tulmenu pagasta mājas 1672. gadā

| Arkli | Māju skaits | Arklu skaits |
|----------------|-------------|-----------------|
| $1\frac{3}{4}$ | 1 | $1\frac{3}{4}$ |
| $1\frac{1}{4}$ | 3 | $3\frac{3}{4}$ |
| 1 | 9 | 9 |
| $\frac{3}{4}$ | 18 | $13\frac{1}{2}$ |
| $\frac{1}{2}$ | 11 | $5\frac{1}{2}$ |
| $\frac{1}{4}$ | 9 | $2\frac{1}{4}$ |
| Kopā | 51 | $35\frac{3}{4}$ |

Tā kā Spruki un Ūsiņi bija lielas mājas viena otrai tuvos kaimiņos un turklāt ar labu zemi, kas atradās vienkopus ap mājām, ir saprotams, ka muižkungam Johanam Paumeram, kas pārzināja darbus Tulmenu pagastā, bija radusies doma šais mājās iekārtot blakumuižu.

Šo blakumuižu pēc 1672. gada tad arī iekārtoja, kaut četri gadi iepriekš abu māju saimnieki bija aplēsuši, ka blakumuižas kungiem nav izdevīgas un, atstājot zemniekus dzimtajās mājās, kungi gūst lielākus ienākumus nekā, zemnieku mājas spridzinot.

Labākas pārskatāmības dēļ Osnieka un Spruka gaŗo iesniegumu izteiksim isāk, un, tā kā vecdāldeŗi bija 90 graŗi, sekojoŗā kopsavilkumā graŗus pāŗlēsīsim vecdāldeŗu decimāldaŗās.

Osnieka un Spruka iesnieguma kopsavilkums

Pirms māju spridzināŗanas muiŗa guva no viena arkla:

| | Vecdāldeŗi |
|---|------------|
| kunga tiesu (labību 30,56 pūrus par 0,25 vecdāldeŗiem pūŗā) | 7,64 |
| apiņus | 1,25 |
| linus un kaņepājus | 2,00 |
| daŗādas nodevas | 4,73 |
| zirdzinieku klaŗu vēŗtību | 14,00 |
| otrinieku klaŗu vēŗtību | 2,00 |
| vezumnieku darba vēŗtību | 4,00 |
| Kopā ieguvums 35 vecdāldeŗi un 56 graŗi | 35,62 |

Pēc zemnieku padziŗanas:

| | Vecdāldeŗi |
|--|------------|
| Ieguvums no apsētiem laukiem 180 pūŗi labības | 45,00 |
| Izdevumi: sēkla 60 pūŗi | 15,00 |
| leida (t.i., triju zemnieku maksājums klaŗu vietā) | 51,00 |
| zaudēts ar nesaņemto zemnieku maksājumu | 35,62 |
| Neto zaudējums 56 vecdāldeŗi 56 graŗi, resp. | 56,62 |

Spruka un Osnieka iesniegums un aplēsums tomēr izrādījās veltīgs. Viņus aizdzina no zemes, un viņu māju laukos ierīkoja blakumuiŗu, ko nosauca par Liepas muiŗu.

Liepas muiŗa

Jauniekāŗtotā blakumuiŗa Spruku un Ūsiņu māju vietā bija Cēsu pilsnovada Liepas muiŗa. To nodibināja tūlīt pēc 1672. gada. Muiŗas vāciskais nosaukums bija *Lindenhof*, arī *Lindenhöfchen* (nav sajaucama ar *Lindenhof*, arī *Duhrenhof*, Burtnieku pils iecirknī).

1672. gada privātajā Uksenšernas muižu revīzijā bez Spruku un Ūsiņu mājām vēl minētas trešās mājas, ko paredzēja ietilpināt jaundibināmās muižas laukos — Gravēni. Šo māju saimniekam bija pus arkla mežazemes, bet viņš maksāja tikai par ceturtdaļarklu, jo bija trūcīgs. Saimniekam bija divi mazgadīgi dēli, un klausās viņš gāja kājām. Pēc šī apraksta seko teikums: „Kad iekārtos jauno blakumuižu, viņš jānoceļ“.

Pēc 1683. gada Lielā kadastra datiem, Liepas muižas laukos bija 173 mucasvietas tīrumu, 10 mucasvietas atmatas un 7 mucasvietas mežazemes. No pļavām novāca 185 vezumus siena. Laukos izsēja 96 pūrus rudzu, 71 pūru miežu un 59 pūrus auzu. Jādomā, ka tie bija Rīgas pūri, kā parasti Lielā kadastra datos. Lielā kadastra laikā bija atmests paņēmiens pārlēst sliktākas kvalitātes zemi mazākā platībā. Sprukam un Ūsiņam kopā mērītas zemes bija 209 mucasvietas. Ja 1683. gadā muižai bija tikai 190 mucasvietu zemes, tad, neskaitot nemaz Gravēnu mežazemi, ap 19 mucasvietu bija vai nu aizlaists postā, vai apaudzēts ar mežu.

No otras puses, 1672. gadā pagastā konstatētais māju skaits saskan ar Lielajā kadastrā minēto pie Liepas muižas piederīgo māju skaitu. Kaut Lielajā kadastrā pagastā minētas pavisam 53 mājas, dati ir tikai par 51 mājām, t.i., to pašu skaitu, kas bija minēts 1672. gadā. Šais 51 mājās Lielā kadastra laikā bija 144 vīrieši, vecāki par 15 gadiem (jādomā, ieskaitot arī tieši 15 gadu vecos) un 82 zem 15 gadiem. Šais mājās bija 144 zirgi, 60 vērši un 172 govīs. Vēršus izmantoja aršanai. Šo zemes strādāšanas veidu bija ieviesis Ēriks Uksenšerna pēc savu Igaunijas muižu parauga. Zemniekiem bija 868 mucasvietas tīrumu, 35 mucasvietas atmatas, 429 mucasvietas mežazemes, bez tam pļavas, kas deva 695 vezumus siena. Zemnieku kunga tiesa bija novērtēta kopsummā par 778 specija dāldeļiem, bet klausās par 492 specija dāldeļiem, kopā 1270 specija dāldeļi. Skaitot arklā 60 dāldeļi, zemniekiem bija jāmaksā kroņa tiesa (nodoklis) par 21 arklu. Iepriekšējie dati dod iespēju daudz ko secināt par zemnieku saimniecību un viņu attieksmēm ar muižu, bet šādi secinājumi pārsniegtu šīs grāmatas tematu.

Ka Liepas muiža bija dibināta Spruka un Ūsiņa mājās, skaidri redzams 1683. gada Lielā kadastra kartē. 1672. gada revīzijā, kā jau minēts, ir atzīmēts, ka šo māju kaimiņos atrodas kaļķuceplis. Par šo kaļķucepli tai pašā 1672. gada revīzijā, bez iepriekš minētā, vēl ir teikts: „Tulmeniešos pie Struņķa kalna, pusotras jūdzes no Cēsīm atrodas kaļķuceplis uz $\frac{3}{4}$ arkla zemes. Lidz šim to uzturēja Kauguru muiža, un ceplis gadā ienes [skaitlis nav

Kā muižkungi atspēkoja Osnieka un Spruka aplēsumu

Kas bija Osnieka un Spruka minētās muižas?

Osnieks un Spruks savā iesniegumā nemin muižu vārdus, par kuŗām viņi bija ievākuši datus, lai pierādītu, ka blakumuižu dibināšana nav kungiem izdevīgs darījums. Tomēr viņu iesniegumā ir minēti vairāki fakti, pēc kuŗiem šo blakumuižu vārdus var noteikt. Pirmkārt uz muižām norāda iesnieguma teikums, ka muižkungi centušies izpatikt priekšniecībai, muižas nosaucot jauno kungu vārdos. Otrkārt Osnieks un Spruks min zemnieku skaitu, kas aizdzīti no viņu mājām, dibinot šīs blakumuižas.

Sēdermēres Uksenšernu dzimtas jauno kungu vārdi bija — Aksels un Kārlis Gustavs. Divām 17. gadsimteņa sešdesmitajos gados bīskapijā nodibinātām blakumuižām nosaukums zviedriski un vāciski bija: vienai *Axelshof*, otrai — *Carlshof*. Pirmo latviski sauca par Jauno muižu, otro par Kārļa muižu. Tās tad arī bija muižas, par kuŗām savā iesniegumā rakstīja Osnieks un Spruks. Tas, ka aizdzīto zemnieku skaits, šīs blakumuižas dibinot, saskan ar iesniegumā minēto skaitu, apstiprina, ka esam pareizi noteikuši attiecīgās muižas. Osnieks un Spruks rakstīja, ka šais gados blakumuižu dibināšanai no zemes aizdzīti divpadsmit saimnieki. Kā redzēsīm turpmāk, tieši divpadsmit saimnieki bija aizdzīti no zemes, lai dibinātu Jauno muižu (Aksela muižu) un Kārļa muižu. Iepazīsimies ar abiem jaunajiem kungiem, kuŗu vārdā nosauca jaundibinātās muižas.

Vectēva vārdā kristītais Aksels, Ērika dēls, Uksenšerna bija Ērika Uksenšernas (1624—1656) un Elzas Elizabetes Brahes (1632—1689) pirmais dēls. Viņš piedzima 1652. g. 12. augustā. Pirms viņa bija dzimušas divas māsas: Anna Margrieta (1650—1672), kas apprecējās ar vēlāko Vidzemes ģenerālgubernātoru Klāsu Totu (1630—1674), un otra māsa Kristīna (1651—1711), kas apprecējās ar Krūnorgas Gabrieli Uksenšernu (1642—1707).

Vienīgais vēl saglabājies Aksela, Ērika dēla, portrets ir Ver-
nera Rotfincha 1658. gadā gleznotais, kas glabājas Tidē pilī,
Zviedrijā. Portrets rāda seši gadi veco zēnu medību tērpā ar
medību bisi labajā rokā un medību ragu pie kreisajiem sāniem.
Viņam seko divi medību suņi. Zēnam ir izteikti tēva vaibsti. Pēc



Aksels Ēriksons
Uksenšerna

Kārlis Gustavs
Uksenšerna



tā laika paražām, Aksels desmit gadu vecumā iestājās Upsalas universitātē (1662. g.) un, atkal pēc tā laika tradīcijas, 1670. gadā viņu kā ievērojama dižciltīgā nama atvasi izraudzīja par Upsalas universitātes godarektoru (*rektor illustris*). 1676. gadā viņu iecēla par rotmīstru karaliskajā jātnieku pulkā, bet tā paša gada 6. decembrī viņš Lundā nomira, un 1680. gadā viņu apglabāja Stokholmā.

Pēc Aksela Uksenšernas piedzima vēl divas viņa māsas — Lizbete, kas nomira pirmajā dzīves gadā (1653) un Elizabete (1654—1721), kas apprecējās ar Gustavu Ādolfu Delagardiju (1647—1695). Pēc tam 1655. g. 28. jūlijā Ērika ģimenē piedzima pēdējais bērns — dēls Kārlis Gustavs. Septiņu gadu vecumā

1662. gadā reizē ar vecāko brāli Kārlis Gustavs iestājās Upsalas universitātē. 1677. gadā viņu ieceļ par pulkvedi vervētā pulkā, bet 1681. gadā viņš ir Zviedrijas karaliskā vācu kājnieku pulka pulkvedis. 1684. gadā viņu ieceļ par Zviedrijas sūtni Vīnē, kur 1686. g. 13. martā viņš nomirst. Apglabāts Stokholmas Lielajā baznīcā. 1684. gadā viņš apprecēja savas māsas svaini Hedvigu Ebu Delagardiju. 1685. gadā Vīnē viņiem piedzima dēls Aksels Magnus, kas nākošajā gadā nomira. Otro dēlu, kas piedzima Stokholmā 1686. gadā, kristīja tēva vārdā par Kārli Gustavu. Iestājies brīvprātīgi karaliskajā kavalerijas pulkā, viņš sasniedza kaprāļa pakāpi un, piedaloties karaļa Kārļa XII kaņģājiņā, krita Polijā 1706. gadā. Ar to beidzās Sēdermēres Uksenšernu dzimta vīriešu līnijā.

Šeit ievietotais Kārļa Gustava Uksenšernas (seniora) portrets viņu attēlo kā Zviedrijas karaliskā vācu pulka pulkvedi, tērptu bruņās zem apmetņa un jātnieka zābakos.

Kad 1667. gadā Vidzemē nodibināja divas muižas, nosaucot tās Aksela un Kārļa vārdā, pirmais bija 15, otrais 12 gadu vecs. Četrus gadus vēlāk, pēc tam, kad abi grāfi bija beiguši universitātes kursu un iestājās armijā, viņi vēlējās, lai tos atzīst par pilngadīgiem. 1671. gadā šo viņu vēlēšanos izpildīja, un nākošajā gadā ar lozi abu starpā sadalīja bīskapiju. Ironiskā kārtā Kārlis Gustavs lozējot ieguva Valmieras daļu, kuŗā ietilpa kā viņa godināšanai nosauktā Kārļa muiža, tā arī viņa brālim par godu nosauktā Aksela muiža, resp. Jaunā muiža. Četrus gadus vēlāk, kad Aksels nomira, sadalīto bīskapiju atkal apvienoja Kārļa Gustava Uksenšernas valdījumā.

Spridzinātās mājas

No muižkungu iesnieguma, ar ko viņi mēģināja pierādīt, ka blakumuižu ierīkošana kungiem ir izdevīga, redzams, kādas zemnieku mājas spridzināja, lai dibinātu Jauno muižu un Kārļa muižu. Iesniegumā minēti spridzināto māju vārdi. Bez tam t.s. Lielā kadastra kartēs, ko zviedru mērnieki zīmēja astoņdesmitajos gados, kā Jaunajai muižai, tā Kārļa muižai tāpat kā citām muižām ir minēti tirumu un pļavu vārdi, kas daļēji saskan ar muižkungu iesniegumā sešdesmitajos gados minētajiem mājvārdiem. Pēc iepriekšējām arklu revīzijām ir iespējams izsekot spridzinātajām mājām, sākot ar 1601. gadu.

Aksela, resp. Jauno muižu, pēc muižkungu iesnieguma datiem, nodibināja uz šādu zemnieku zemes (dokumenta rakstībā; iekavās arklu skaits): *Gaide* (1), *Meschull* ($\frac{3}{4}$), *Rugum*

Jaunās muižas plāns
Lielajā kadastrā



(1), Kanniep (1), Kosritz (1), Miehle (1). Kopā sešas mājas ar $5\frac{3}{4}$ arkla.

1601. gadā zviedru valdības uzdevumā izdarītajā revīzijā ir minēti tikai mājvārdi ar attiecīgo arklu skaitu. No mājām, kas mūs interesē, Valmieras Ūdrenes pagastā atrodam: *Lelas Gaide* ($\frac{1}{2}$), *Masse Gaide* ($\frac{1}{2}$), *Meßull* ($\frac{1}{2}$), *Rugum* ($\frac{1}{2}$), *Kannip* (1), *Koritz* ($\frac{1}{2}$), *Miliß* ($\frac{1}{2}$). 1638. gada zviedru arklu revīzijā ir plašākas ziņas — minēts māju nosaukums ar arklu skaitu, saimnieka priekšvārds, vai viņš ir dzimtcilvēks vai ienācējs, viņa dēlu priekšvārdi, vai mājās ir kalpi un piedzīvotāji, cik saimniecībā ir

zirgu un govju un cik izsēj dažādu labību, vai kļaušas un kunga tiesu (nodevas) dod pilnā mērā vai arī ir trūcīgs un nevar to dot. Autors ir publicējis šīs revīzijas protokolu (Rīgā 1938—1941). Bez tam par Uksensernas muižām autors ir publicējis arī 1638. gada vakugrāmatu, kas dažkārt papildina revīzijas protokolu. 1638. gada vakugrāmatā redzams, ka pagastvecākā *Mert[en] Gaiden* ($\frac{1}{2}$) mājām bija pievienota *Kasatz* ($\frac{1}{4}$) zeme un ka vagarim *Mesell* ($\frac{1}{4}$) bija pievienota *Kengett* ($\frac{1}{4}$) zeme. Zemniekiem: *Bertell Rujan*, *Mattis Kannop* un *Lauring Kariß* katram ir $\frac{1}{2}$ arkla, bet *Miliß* ($\frac{1}{2}$) maksā kunga tiesu un veic kļaušas somu mācītāja labā. Rūgums un Kaņepe savukārt dod kunga tiesu un kļaušas vācu mācītājam.

Valmieras vācu mācītājs Joachims Kašenijs (Caschenius) sprediķoja Valmieras draudzē kā vāciešiem, tā arī latviešiem, bet somiem svētrunas teica mācītājs Zigfrīds Georgijs (Georgius). 1638. gada revīzijā minēts, ka Kašenijam Valmierā, Kokmuižā un Palmenos ir 230 draudzes locekļi, bet baznīca ir tikai Valmierā. Georgijs sprediķo somiem Valmierā un Cēsīs, un viņa draudzē ir 90 somu namnieku un 20 somu kareivju.

Salīdzinot ar 1638. gada vakugrāmatu, tā paša gada revīzijā (kas notika dažus mēnešus vēlāk nekā sastādīja vakugrāmatu) ir dažas atšķirības. Vakugrāmatā Gaide minēts kā Mūrmuižas pagastvecākais, kamēr pārējie zemnieki, ieskaitot vagari, ir uzrādīti Ūdrenes pagastā. *Lauring Kariß* vārds kļūdaini rakstīts *Laurings Krings*. Atšķirīgs ir arī arklu skaits, jo valdības komisija nodokļu ņemšanai arkļus novērtēja citādi nekā muiža tos novērtēja savām vajadzībām.

Revīzijā dati ir šādi (minot tikai iekavās arklu skaitu un saimnieka piederīgo vārdus): *Marten Gayde* ($\frac{1}{2}$), trīs dēli: *Hermen* — precējies, *Hinrich* 10 gadu, *Jahn* 8 gadus vecs. *Jacob Meßull* ($\frac{1}{2}$), divi brāļi: *Jahn* un *Laur*, kas ir pieauguši. *Barteld Rugum* ($\frac{1}{4}$), brālis *Jahn*. *Matthis Kannepe* ($\frac{1}{4}$), dēls *Jurgen* 15 gadu, audzēknis *Henrich* 10 gadu vecs. *Laurings Krings* ($\frac{1}{2}$), dēls *Jacob*, precējies; bez tam kuršu kalps. *Miliß* revīzijā nav minēts.

Kārļa muiža, pēc muižkungu datiem, ir dibināta šādās zemnieku mājās: *Baiding* ($\frac{1}{4}$), *Maße Draweschen* ($\frac{3}{4}$), *Lehl Drawes* ($\frac{1}{2}$), *Jurgit* ($\frac{1}{2}$), *Bantze* ($\frac{1}{2}$) un *Junngenn* ($\frac{1}{2}$).

1601. gada revīzijā šīs mājas ierakstītas Kokmuižas zemnieku skaitā, minot, ka agrāk tie bijuši Bukhorsta (Buckhorst) zemnieki. Vārdu rakstība ar arklu skaitu šāda: *Baydans* ($\frac{1}{2}$), *Maße Drawwitsch* ($\frac{1}{2}$), *Lelas Drawings* (1), *Jurgitiß* ($\frac{1}{2}$), *Benzeß* ($\frac{1}{2}$), *Jungensß* ($\frac{1}{2}$).

1638. gada vakugrāmatā Kokmuižā minēti: *Baiding Hanß*



Kārļa muižas plāns Lielajā kadastrā

($\frac{1}{2}$), *Masa Drawitzen* ($\frac{1}{2}$), ir nabadzīgs, un, sākot ar 1629. gadu, viņa vietā maksās cits (tā vārds ierakstīts kļūdaini: *Muse Drawaschen*); *Lela Drawaschen* (1), arī ir trūcīgs; *Jurgitz Matthiſ* ($\frac{1}{2}$); pagastvecākais *Bentze* ($\frac{1}{2}$) valda arī *Brese* zemi ($\frac{1}{4}$), atbrīvots no klausām un nemaksā kunga tiesu. *Jungen Jaen* ($\frac{1}{2}$).

Arklu revīzijas protokolā Anša Baidinga vietā (kas minēts vakugrāmatā) ir ierakstīts *Jahn Bayding* ($\frac{1}{4}$), kas nebija dzimtzemnieks, bet gan rūjienietis, kaut kopš bērnības dzīvojis Kokmuižā. Viņam nebija nedz piedzīvotāja, nedz kalpa. *Matties Mueschedrobvicshantz* ($\frac{1}{4}$) vārds ir, saprotams, ierakstīts aplami. Mājas viņš uzņēmis priekš divi gadiem, viņam ir dēls *Casper*, 5 gadi vecs. *Matties Gurgith* ($\frac{1}{4}$), dēls *Marting* jau strādā. *Jahn Brentz* ($\frac{1}{2}$) ir pagastvecākais, dēls *Peter* jau var art, četri dēli miruši. *Jahn Jungen* ($\frac{1}{2}$) ir miris. Mājās saimnieko viņa atraitne, dēls *Marting* ir 10 gadu vecs. Klausas veic kalps.

Lielā kadastra kartēs, kuŗu zīmēšanai mērijumi izdarīti ap 1681. gadu, Jaunajā muižā (*Axellhoff*) ir iezīmēti šādi tirumu

nosaukumi: *Gaide Tyrum, Meschel och Rugum, Kanniep, Koritz Tyrum* un *Kanniep Plawa*. Tīrumu kopplatība ir 145 mucasvietas, un pļavas dod 160 vezumu siena.

Kārļa muižas kartē iezīmētajiem tīrumiem ir šādi vārdi: *Drowesch Tyrum, Saltes Tyrum, Gurgis Tyrum*, pļavām: *Baiden Luxte, Ermans Luxte, Saltes Luxte, Launitz Plawa*. Draveša tīrumā bija 38¹/₂ mucasvietas, Jurgīša tīrumā 43 mucasvietas, Saltes tīrumā 43 mucasvietas. Bez tam kartē ar vārdu neapzīmētā atmatā ir 25 mucasvietas, mežazeme 62 mucasvietas un derīga lūduma platība 2¹/₂ mucasvietas. Pļavas dod 182 vezumus siena.

Literātūrā ir informācija, ka 1775. gadā Kārļa muiža pārcelta uz citu vietu — *Latze, Wibbe, Biggum, Brauchs* u.c. māju vietā. Ja šī informācija būtu pareiza, tad Kārļa muiža, kas pastāvēja vēl līdz jaunākajam laikam, atradās citā vietā, nekā tā dibināta. Tā kā Lielā kadastra t.s. piektdaļas karte par Valmieras pilsnovadu ir gājusi zudumā, šo informāciju nevar pārbaudīt.

Salīdzinot muižkungu sarakstu par spridzinātajām mājām ar vēlāko muižas plānu, redzams, ka Jaunās muižas plānā nav iezīmēts Miles tīrums. Kārļa muižas plānā ir lielākas atšķirības no iepriekš minētajiem dokumentiem. Trūkst Baidiņa tīruma, kaut ir Baidiņa pļava. Trūkst arī Benča un Jungena tīrumu. Šo māju tīrumi varētu slēpties atmatā un mežazemē, kam nav minēts vārds. Totiesu Saltes un Launica vārds nav minēts nedz muižkungu iesniegumā, nedz tie atrodami agrākajās — 1601. un 1638. gada revīzijā. Hermanis Enzeliņš savā grāmatā *Skati Valmieras pilsētas, draudzes un novada pagātnē* (1932, pārspiedums 1979) Saltes vārda vietā raksta gan Zelta mājas (190. lpp.) un Zelta luksts (191. lpp.), gan Salas tīrums (191. lpp.), kas liekas lasīšanas kļūda. Viņš arī nepareizi saskaitījis tīrumu kopplatību, 211¹/₂ mucasvietas vietā minot 300 mucasvietu (191. lpp.).

Kas notika ar spridzināto māju ļaudīm?

Osnieks un Spruks savā iesniegumā raksta, ka spridzināto māju zemniekus padzen kā mežazvērus un ka viņi bīskapijā nevar dabūt zemi. Kaut ne pilnīgi, tomēr daļēji šo apgalvojumu var pārbaudīt. Zemnieki, kas iekopa jaunās mājas, parasti tām deva savu agrāko māju vārdus. Tādēļ var domāt, ka tad, kad agrākais mājvārds pēc spridzināšanas sarakstos vairs neparādās, attiecīgo māju zemnieku iedzīve ir izpostīta, un uz viņiem tad

varētu attiecināt Osnieka un Spruka teicienu, ka viņi padzīti kā mežazvēri. Šāda sprieduma nedrošība gan ir tā, ka no zemes nodzītie zemnieki varētu būt iekopuši kādas agrākās postažas, kam atjaunots agrākais mājvārds.

Mājas, kuņas, Jauno muižu dibinot, padzītie saimnieki atjaunoja citā vietā, bija pirmkārt Gaides vēlākajā Kauguru pagastā ar ievērojamo brāļu draudzes saiešanas namu. Kokmuižas pagastā vēl līdz jaunākajiem laikiem bija Mežuļu mājas, tāpat Kauguru pagastā bija Rūgums. Toties Kaņepa, Karisa un Miliša vārds ir pazudis.

Kārļa muižas dibināšanai spridzinātās mājas nevienas vairs neatspoguļojas vēlāk saglabātajos mājvārdos. Tādēļ var teikt, ka Osnieka un Spruka apgalvojumam, ka spridzināto māju zemniekus vienkārši padzina, piešķirama liela ticamība. Pēc Liepas muižas nodibināšanas pazuda arī Spruku un Ūsiņu māju vārds.

Lai aptuveni noteiktu, cik bezpajumtnieku šais muižās radās ar māju spridzināšanu, ņemsim 1672. gada iedzīvotāju skaitu Bauņos. Tur privātajā Uksensērnas revīzijā 78 ciematos konstatējami 327 vīrieši, 273 sievietes un 126 bērni, kuņu dzimums nav zināms. Pieņemot, ka visas sievietes nav reģistrētas (jo jāuzskata, ka abu dzimumu personu skaits bija līdzsvarā), jāvērtē, ka šais mājās bija 327 sievietes un 150 bērnu, tātad kopā 804 personas jeb 10,3 uz katrām mājām. Pēc analogijas, deviņās mājās, kuņu vārdi izzuda, Jauno muižu un Kārļa muižu dibinot, var skaitīt 93 personas un Liepas muižā 21 personu. Ar māju spridzināšanu šais trijās muižās vien radās kopā 114 bezpajumtnieku.

Muižkungu aplēsumi

Jaunā muiža

Jaunās muižas muižkunga aplēsumam ir šāds virsraksts: „Aplēsums, kas rāda, vai abas blakumuižas — Jaunā muiža un Kārļa muiža — ir dibinātas, lai maniem žēligajiem kungiem dotu peļņu vai zaudējumus”.

Aplēsums rakstīts pēc grāmatvedības schēmas — dēbets ir kreisajā lappusē, kredits labajā. Dēbetā ir ierakstīts, ko zemnieks deva pirms viņa māju spridzināšanas un cik ir izsēts jaundibinātajā blakumuižā pēc šīs spridzināšanas. Kreditā ir ierakstīts, kas iegūts no jaundibinātajām muižām laikā no 1668. līdz 1670. gadam. Šeit seko ieraksta tulkojums — telpu taupot, vispirms ieraksti dēbetā, pēc tam kreditā.

Verpflichtung eines jeden der beiden Erbkinder
 oder jeder Teilhaber findet -

LEBET

Nachfolgende Einverleibung findet abgesetzt als - 27. 96

1. Guldenschein Beide den im Jahre 1800
 mit gewöhnlicher Münze und nicht mit Kupfergeld

| | | |
|---|---------------|--------|
| 5 | Leinwand | 4:-- |
| 5 | Leinwand | 4:-- |
| 5 | Leinwand | 2:-- |
| 2 | Leinwand | 15 |
| 2 | Leinwand | 15 |
| 2 | Leinwand | 36 |
| 2 | Leinwand | 30 |
| 2 | Leinwand | 1 |
| 2 | Leinwand | 72 |
| | Wollen gold | 54 |
| | Leinwand gold | 22 |
| | Carton gold | 60 |
| | Leinwand | 1 |
| 2 | Leinwand | 72 |
| 2 | Leinwand | 72 |
| 2 | Leinwand | 22½ |
| 2 | Leinwand | 54 |
| 2 | Leinwand | 54 |
| 2 | Leinwand | 36 |
| 4 | Leinwand | 1 |
| 4 | Leinwand | 24 |
| 4 | Leinwand | 24 |
| 4 | Leinwand | 36:22½ |

Resort 2. Leinwand beide sind abgesetzt als - 36:22½
 spezifisch sind

Misch absetzung 2. Leinwand mit gewöhnlicher Münze und nicht - 36:22½

Leinwand absetzung 2. Leinwand mit gewöhnlicher Münze und nicht - 36:22½

Leinwand absetzung 2. Leinwand mit gewöhnlicher Münze und nicht - 36:22½

Summa - 36:22½

DĒBETS

Šādi zemnieki ir no zemes nodzīti, proti: arklinieks Gaide, kas gadā varēja dot kunga tiesu un klausas pēc šāda aplēsuma:

| | Vec- dāldeji | Graši | |
|--|-----------------|------------------|----------------------|
| 5 lauku pūrus rudzu | 4: | — | |
| 5 pūrus miežu | 4: | — | |
| 5 pūrus auzu | 2: | — | |
| 1 sieku kviešu | — | 15 | |
| 1 sieku zirņu | — | 15 | |
| 1 podu linu | — | 36 | |
| 1 podu kaņepāju | — | 30 | |
| 1 podu apiņu | 1: | — | |
| 1 aitu | — | 72 | |
| vaku naudu | — | 54 | |
| zemestiesneša naudu | — | 12 | |
| kārtnieka naudu | — | 60 | |
| sikās nodevas | 1: | — | |
| 1 pūru otrinieka miežu | — | 72 | |
| 2 podus linu | — | 72 | |
| $\frac{1}{4}$ poda apiņu | — | 22 $\frac{1}{2}$ | |
| 2 pūrus staciņa rudzu | 1: | 54 | |
| 2 pūrus staciņa miežu | 1: | 54 | |
| 1 pūru staciņa auzu | — | 36 | |
| 4 vezumus siena | 1: | — | |
| 4 mārkas šķūšu naudas | — | 24 | |
| 4 mārkas baļķu naudas | — | 24 | |
| brīvnaudu jeb kļaušu naudu | | | |
| par 1 nedēļas strādnieku | 14: | — | 36:22 $\frac{1}{2}$ |
| Kosrics, arklinieks, dod tikpat, cik iepriekšējais | | | 36:22 $\frac{1}{2}$ |
| Mīle, arī arklinieks, dod kunga tiesu un klausas | | | 36:22 $\frac{1}{2}$ |
| Rūgums, tāpat arklinieks, maksā kunga tiesu un klausas | | | 36:22 $\frac{1}{2}$ |
| Kaņeps, arklinieks, maksā kunga tiesu un klausas | | | 36:22 $\frac{1}{2}$ |
| | | Kopā | 181:22 $\frac{1}{2}$ |

Mežulim ir $\frac{3}{4}$ arkla zemes, un par to viņš maksā:

| | | | |
|---------------------------------------|-----|------------------|-------------|
| 3 $\frac{3}{4}$ pūra rudzu | 3: | — | |
| 3 $\frac{3}{4}$ pūra miežu | 3: | — | |
| 3 $\frac{3}{4}$ pūra auzu | 1: | 45 | |
| 1 sieku zirņu | — | 15 | |
| 1 sieku kviešu | — | 15 | |
| $\frac{3}{4}$ poda linu | — | 27 | |
| $\frac{3}{4}$ poda kaņepāju | — | 22 $\frac{1}{2}$ | |
| $\frac{3}{4}$ poda apiņu | — | 67 $\frac{1}{2}$ | |
| 1 aitu | — | 72 | |
| vaku naudu 9 mārkas | — | 54 | |
| zemestiesneša naudu | — | 12 | |
| kārtnieka naudu | — | 60 | |
| siko nodevu naudu | 1: | — | |
| 1 pūru otrinieka miežu | — | 72 | |
| 2 podus linu | — | 72 | |
| $\frac{1}{4}$ poda apiņu | — | 22 $\frac{1}{2}$ | |
| 1 $\frac{1}{2}$ pūra staciņa rudzu | 1: | 18 | |
| 1 $\frac{1}{2}$ pūra miežu | 1: | 18 | |
| $\frac{3}{4}$ pūra auzu | — | 27 | |
| 3 vezumus siena | — | 67 $\frac{1}{2}$ | |
| 3 mārkas šķūšu naudas | — | 18 | |
| 3 mārkas baļķu naudas | — | 18 | |
| brīvnaudu vai par strādnieku ar zirgu | 14: | — | 33:3 [sic!] |

No šiem 6 zemniekiem aplēsts

36 vezumi šķūšu à 1 vd 36:—

36 nedēļas otrinieks, katra par 1 guldeni 12:—

Kopā 262:25 $\frac{1}{2}$

Jaunajā muižā 1668. gadā izsēts, šeit aplēšot:

175 $\frac{1}{2}$ pūra rudzu 87: 67 $\frac{1}{2}$

75 pūri miežu 37: 45

84 pūri auzu 21: — 146:22 $\frac{1}{2}$

408:48

Starpība kungiem par labu, proti

38:27

446:75

april und Endejahr ... gültigen ...

Credito

fl. 24

Die ... ist ... in april ...
 was die ... alhier ...
 und ... in ...
 Summa ab ...

| | |
|---------------------------|---------------------------|
| 525 $\frac{1}{4}$ fl. ... | 262: 56 $\frac{1}{4}$ fl. |
| 297 $\frac{3}{4}$ fl. ... | 148: 78 $\frac{3}{4}$ |
| 109 $\frac{1}{2}$ fl. ... | 27: 30 - |
| 8 fl. ... | 8 - - |

446 75

Die ... ist ...
 die ...
 die ...

Die ...
 die ...
 die ...

Summa - - - 446: 75

KREDITS

1668. gadā Jaunajā muižā iegūtā raža, kam sējumi ir dēbetēti, šeit aplēsta kopsummā, proti:

| | Vec- dāldeži | Graši |
|---|-----------------|--------------------------------|
| 525 ¹ / ₄ pūra rudzu | 262: | 56 ¹ / ₄ |
| 297 ³ / ₄ pūra miežu | 148: | 78 ³ / ₄ |
| 109 ¹ / ₃ pūra auzu | 27: | 30 |
| 8 podi apīņu | 8: | |
| | <hr/> | |
| | 446: | 75 |
| 1669. gadā ražotā labība bija nederīga, jo tai gadā visā zemē bija liela neraža. | | |
| 1670. gada ražu nevar vēl aplēst, jo visa nav izkulta, puse rudzu ražas vēl jākuļ. | | |
| | <hr/> | |
| | Kopā 446: | 75 |

Carls Lusts Hinglag kost an einer geringfügigkeit und an der
 ein ein giffel follen gefollen und follen so es ist und,

SEBET

Pl. gl

Danz 1/2 1/2 fuch fucht geringfügigkeit und an der
 ein fucht

| | | |
|--------------------|------|----|
| 1/2 1/2 fuch fucht | 2: — | |
| 2 1/2 fuch fucht | 2 | |
| 2 1/2 fuch fucht | 1 | |
| 1/2 fuch fucht | — | 15 |
| 1/2 fuch fucht | — | 15 |
| 1/2 fuch fucht | — | 14 |
| 1/2 fuch fucht | — | 15 |
| 1/2 fuch fucht | — | 45 |
| 1/2 fuch fucht | — | 72 |
| 1/2 fuch fucht | — | 27 |
| 1/2 fuch fucht | — | 12 |
| 1/2 fuch fucht | — | 57 |
| 1/2 fuch fucht | — | 72 |
| 1/2 fuch fucht | — | 22 |
| 1/2 fuch fucht | — | 72 |
| 1/2 fuch fucht | — | 72 |
| 1/2 fuch fucht | — | 18 |
| 1/2 fuch fucht | — | 45 |
| 1/2 fuch fucht | — | 12 |
| 1/2 fuch fucht | — | 12 |

22: 40 1/2

1/2 fuch fucht
 1/2 fuch fucht
 1/2 fuch fucht
 1/2 fuch fucht

1/2 fuch fucht
 1/2 fuch fucht
 1/2 fuch fucht

Summa - - 122 1/2 72

Kārļa muiža

Kārļa muižas aplēsums par to, kas būtu ieņemts ar zemnieku kunga tiesu un kļaušām, un to, ko turpretim ieguva no muižas laukiem 1668. gadā un vēl 1669. un 1670. gadā par divi gadiem.

DĒBETS

Bance ir pusarklinieks un maksā šādu kunga tiesu un kļaušas:

| | Vec- | Graši | |
|---|---------|--------|--------------|
| | dāldeři | | |
| 2 1/2 lauku pūra rudzu | 2: | — | |
| 2 1/2 pūra miežu | 2: | — | |
| 2 1/2 pūra auzu | 1: | — | |
| 1 sieku kviešu | — | 15 | |
| 1 [sieku] zirņu | — | 15 | |
| 1/2 poda līnu | — | 18 | |
| 1/2 poda kaņepāju | — | 15 | |
| 1/2 poda apīņu | — | 45 | |
| 1 aitu | — | 72 | |
| vaku naudu | — | 27 | |
| siko nodevu naudu | 1: | — | |
| zemestiesneša naudu | — | 12 | |
| kārtnieka naudu | — | 54 | |
| 1 pūru otrinieka miežu | — | 72 | |
| 1/4 poda apīņu | — | 22 1/2 | |
| 2 podus līnu | — | 72 | |
| 1 pūru karaliskā staciņa rudzu | — | 72 | |
| 1 pūru tā paša miežu | — | 72 | |
| 1/2 pūra auzu | — | 18 | |
| 2 vezumus siena | — | 45 | |
| šķūšu naudu | — | 12 | |
| baļķu naudu | — | 12 | |
| [par] vienu kājnīeku | 9: | — | |
| | 22: | 40 1/2 | |
| Jungenam arī ir pus arkla, un viņam jāmaksā tā pati kunga tiesa un kļaušas kā Bancem | 22: | 40 1/2 | |
| Lieldravešnam tāpat ir 1/2 arkla | 22: | 40 1/2 | |
| Jurgītim tāpat 1/2 arkla | 22: | 40 1/2 | 89:22 [sic!] |
| No šiem 4 zemniekiem aplēš 6 nedēļas otrinieka kļaušas pa 1 guldenim nedēļā: par 24 nedēļām | 8: | — | |
| Viņu [kļaušu šķūtis] 24 vezumi, à 1 vd par vezumu | 24: | — | 32:— |
| | Kopā | | 121:72 |

Mazdravešenam bija $\frac{3}{4}$ arkla zemes un jāmaksā:

| | Vec- dāldeři | Graši | |
|--------------------------------------|-----------------|------------------|---------------------|
| 3 $\frac{3}{4}$ pūra rudzu | 3: | — | |
| 3 $\frac{3}{4}$ pūra miežu | 3: | — | |
| 3 $\frac{3}{4}$ pūra auzu | 1: | 45 | |
| 1 sieks kviešu | — | 15 | |
| 1 sieks zirņu | — | 15 | |
| $\frac{3}{4}$ poda linu | — | 27 | |
| $\frac{3}{4}$ poda kaņepāju | — | 22 $\frac{1}{2}$ | |
| $\frac{3}{4}$ poda apiņu | — | 67 $\frac{1}{2}$ | |
| 1 aita | — | 72 | |
| vaku nauda | — | 40 $\frac{1}{2}$ | |
| sīko nodevu nauda | 1: | — | |
| zemestiesneša nauda | — | 12 | |
| kārtnieka [nauda] | — | 54 | |
| 1 pūrs otrinieka miežu | — | 72 | |
| $\frac{1}{4}$ poda apiņu | — | 22 $\frac{1}{2}$ | |
| 2 podi linu | — | 72 | |
| 1 $\frac{1}{2}$ pūra [staciņa] rudzu | 1: | 18 | |
| 1 $\frac{1}{2}$ pūra [staciņa] miežu | 1: | 18 | |
| $\frac{3}{4}$ pūra [staciņa] auzu | — | 27 | |
| 3 vezumi siena | — | 67 $\frac{1}{2}$ | |
| 3 mārkas šķūšu naudas | — | 18 | |
| 3 mārkas baļķu naudas | — | 18 | |
| [jādod] 1 nedēļas zirdzinieks | 14: | — | |
| 6 nedēļas otrinieks | 2: | — | |
| 6 vezumi | 6: | — | 39:73 $\frac{1}{2}$ |

Baidiņam bija $\frac{1}{4}$ arkla zemes, par ko bija jāmaksā:

| | Vec- dāldeři | Graši | |
|------------------------------------|-----------------|-------------------------|----------------------|
| 1 $\frac{1}{4}$ pūra rudzu | 1: | — | |
| 1 $\frac{1}{4}$ pūra miežu | 1: | — | |
| 1 $\frac{1}{4}$ pūra auzu | 1: [sic!] | — | |
| $\frac{1}{2}$ sieka kviešu | — | 7 $\frac{1}{2}$ | |
| $\frac{1}{2}$ sieka zirņu | — | 7 $\frac{1}{2}$ | |
| $\frac{1}{4}$ poda linu | — | 9 | |
| $\frac{1}{4}$ poda kaņepāju | — | 7 $\frac{1}{2}$ | |
| $\frac{1}{4}$ poda apiņu | — | 22 $\frac{1}{2}$ | |
| $\frac{1}{2}$ aitas | — | 36 | |
| vaku nauda | — | 13 $\frac{1}{2}$ | |
| sīko nodevu nauda | — | 54 | |
| zemestiesneša nauda | — | 12 | |
| kārtnieka nauda | — | 27 | |
| $\frac{1}{2}$ pūra otrinieka miežu | — | 36 | |
| | 5: | 43 $\frac{1}{2}$ [sic!] | 161:55 $\frac{1}{2}$ |

DEBIT

| | | | | | | |
|-------|---------------------------|----|-----|---|-------|--------|
| Summa | Transport | 5: | 43½ | — | R 6R: | 55½ |
| 1/8 | die rechnerische Ausgaben | | | | | 114 |
| 1 | die Pfand | | | | | 36:— |
| 1/2 | die stationäre Ausgaben | | | | | 36: |
| 1 | die stationäre Ausgaben | | | | | 36: |
| 1 | die stationäre Ausgaben | | | | | 36: |
| 2 | die Pfand | | | | | 24: |
| 2 | die Pfand | | | | | 6 |
| 2 | die Pfand | | | | | 6 |
| 2 | die Pfand | | | | | 6 |
| 3 | die Pfand | | | | | 9:— |
| 3 | die Pfand | | | | | 1:— |
| 3 | die Pfand | | | | | 3:— |
| | | | | | 20:— | 26 2/7 |

Allein wird die aufwärts transport
 Summe von 268

| | | | | | |
|-----|--------------|---------|--|--|---------|
| 80 | die Ausgaben | 40:— | | | |
| 208 | die Ausgaben | 57: 22½ | | | |
| | | | | | 97: 22½ |

Allein wird die aufwärts transport
 Summe von 43. 45.

| | | | | | |
|-----|--------------|-----------|--|--|-------------|
| 57½ | die Ausgaben | 56: 45 | | | |
| 2 | die Ausgaben | 15: 5 1/2 | | | |
| | | | | | 114: 26 2/7 |

Summa . . . 390: 40 2/7

Nach wird die aufwärts transport
 alle angeschlossen, welche in der Höhe 2 1/2
 die faktische transport sind

| | | | | | |
|--|--|------|--|--|---------------------|
| | | 148: | | | 113 2/7 |
| | | | | | Summa — 572: 32 1/2 |

Nach wird die aufwärts transport
 alle angeschlossen, welche in der Höhe 2 1/2
 die faktische transport sind

| | | | | | |
|--|--|------|--|--|--------------------------|
| | | 468: | | | 14 2/3 |
| | | | | | Summa . . . 1040: 76 2/3 |

| | Vec- dāldeži | Graši | |
|------------------------------------|-----------------|------------------|---------------------|
| $\frac{1}{8}$ poda otrinieka apīņu | — | 11 $\frac{1}{4}$ | |
| 1 pods linu | — | 36 | |
| $\frac{1}{2}$ pūra staciņa rudzu | — | 36 | |
| $\frac{1}{2}$ pūra staciņa miežu | — | 36 | |
| $\frac{1}{2}$ pūra staciņa auzu | — | 9 | |
| 1 vezums siena | — | 22 $\frac{1}{2}$ | |
| 1 mārkā šķūšu naudas | — | 6 | |
| 1 mārkā baļķu naudas | — | 6 | |
| [jādod] 1 nedēļas kājniēks | 9: | — | |
| 3 nedēļas otrinieks | 1: | — | |
| 3 vezumi [šķūšu] | 3: | — | 20:26 $\frac{1}{4}$ |

Šeit aplēsti arī sējumi, proti, 1668. gadā:

| | | | |
|------------------------------|------|------------------|----------------------|
| 80 pūru rudzu | 40: | — | |
| 108 pūru miežu | 54: | 22 $\frac{1}{2}$ | 94:22 $\frac{1}{2}$ |
| 1669. gadā izsēts: | | | |
| 87 pūri rudzu | 43: | 45 | |
| 1670. gadā: | | | |
| 113 $\frac{1}{2}$ pūra miežu | 56: | 45 | |
| 54 $\frac{1}{2}$ pūra auzu | 13: | 56 $\frac{1}{2}$ | |
| 2 pūri linsēklu | — | 60 | 114:26 $\frac{1}{2}$ |
| | Kopā | | 390:40 $\frac{3}{4}$ |

Vēl pieskaitām viena gada zemnieku nodevas,
jo kreditā aplēsta divu gadu guve no muižas

| | | |
|--|------|----------------------|
| | | 181:81 $\frac{3}{4}$ |
| | Kopā | 572:32 $\frac{1}{2}$ |

Pēc šī aplēsuma, kungu peļņa no Kārļa
muižas, ja visu atskaita, ir

| | | |
|--|------|-----------------------|
| | | 468:44 $\frac{3}{8}$ |
| | Kopā | 1040:76 $\frac{7}{8}$ |

REIT No - 32

Reit gebühret ist in allen auf
 Einigkeit Nambe
 von 18. 1888

| | |
|-------------------------------|---------|
| 5 45 auf Reizen à 1/2 272: 45 | |
| 5 60 auf Graphen à 1/2 280: - | |
| | 552: 45 |

St. ist es an Reit gebühret gefallen
 1889 Infort Reit gebühret hat nicht
 Einigkeit werden werden ob ein ganz
 einigkeit vollständig für ganz

Nambe:

| | |
|--------------------------|-------------|
| 5 84 1/2 auf Reizen - : | 292: 22 1/2 |
| 2 96 3/4 auf Graphen - . | 248: 33 3/4 |
| 1 80 7/8 auf Silber . -- | 45: 5 5/8 |
| 8 auf Einigkeit - -- | 2: 00 |
| | 488: 32 7/8 |

Summa . . . 1040: 76 3/8

KREDITS

Kārļa muižas raža kopā

| | Vec- dāldeži | Graši | |
|--|-----------------|--------|-------------|
| 1668. gadā: | | | |
| 545 pūri rudzu à 1/2 vd | 272: | 45 | |
| 560 pūri miežu à 1/2 vd | 280: | — | |
| 1669. gadā neko nevar skaitīt, jo tai gadā bija liela neraža. | | | 552:45 |
| 1670. gadā iegūts: | | | |
| 584 1/2 pūra rudzu | 292: | 22 1/2 | |
| 296 3/4 pūra miežu | 148: | 33 1/2 | |
| 180 1/4 pūra auzu | 45: | 5 5/8 | |
| 8 pūri griķu | 2: | 60 | 488:31 7/8 |
| Kopā | | | 1040:76 7/8 |

Muižkungu aplēsuma kopsavilkums

Lai lasītājs varētu vieglāk pārskatīt iepriekšējo aplēsumu, izdarīts kopsavilkums. Graši ir pārlēsti vecdāldežu (vd) decimāldaļās, skaitot 90 grašus vienā vecdāldežī. Izlabotas muižkungu saskaitīšanas un reizināšanas kļūdas. Jāievēro, ka zemiņu maksājumi graudā ir doti lauku pūros, bet muižu sējumi un raža Rīgas pūros, kā rāda atšķirīgās cenas.

Muižkungu aplēsums par jaundibināto muižu šķietamo peļņu (vecdāldežos)

| | Jaunā muiža | Kārļa muiža |
|-----------------------|-------------|-------------|
| Dēbets | | |
| Kunga tiesa | 99,75 | 63,00 |
| Staciņš un nodokļi | 29,29 | 15,40 |
| Leida | 132,00 | 103,00 |
| Muižas sējumu izmaksa | 146,25 | 104,27 |
| Kopā | 407,29 | 285,67 |
| Kredits | | |
| Raža | 446,83 | 520,43 |
| Šķietamā peļņa | 39,54 | 234,76 |

Šī kopsavilkuma dēbetā ir ieskaitīti muižu zaudējumi par nesauņemto kunga tiesu, staciņu un leidu un bez tam sēklas

izmaksa, ar ko muižai bija jāapsēj jauniekārtoto muižu lauki. Kredītā ir skaitīta ražas vērtība. Kredīta pārsvars pār dēbetu dod peļņu, kas izriet no šī aplēsuma. Kā vēlāk redzēsīm, šī peļņa bija tikai šķietama, jo muižkungu aplēsums ir jākorrigē.

Jaunajai muižai muižkungs bija izdarījis aplēsumu par vienu (1668.) gadu, bet Kārļa muižai par divi gadiem (1668. un 1670.). Lai viņu aplēsums būtu salīdzināms, Kārļa muižas sējumiem un ražai aplēsts vidējais skaitlis, dalot muižkunga datus ar divi.

Muižkungi aplēsumā nav ietilpinājuši 1669. gadu, motivējot, ka tas bija neražas gads. Principā tā ir nepareiza pieeja, jo arī neražas gados zemnieki daļu kunga tiesas tomēr maksāja, un, otrkārt, ignorējot neražas gadus, šķietamo muižas peļņu paugstina.

Salīdzinot muižkungu aplēsumu ar Osnieka un Spruka aplēsumu, atklājas vēl citas kļūdas.

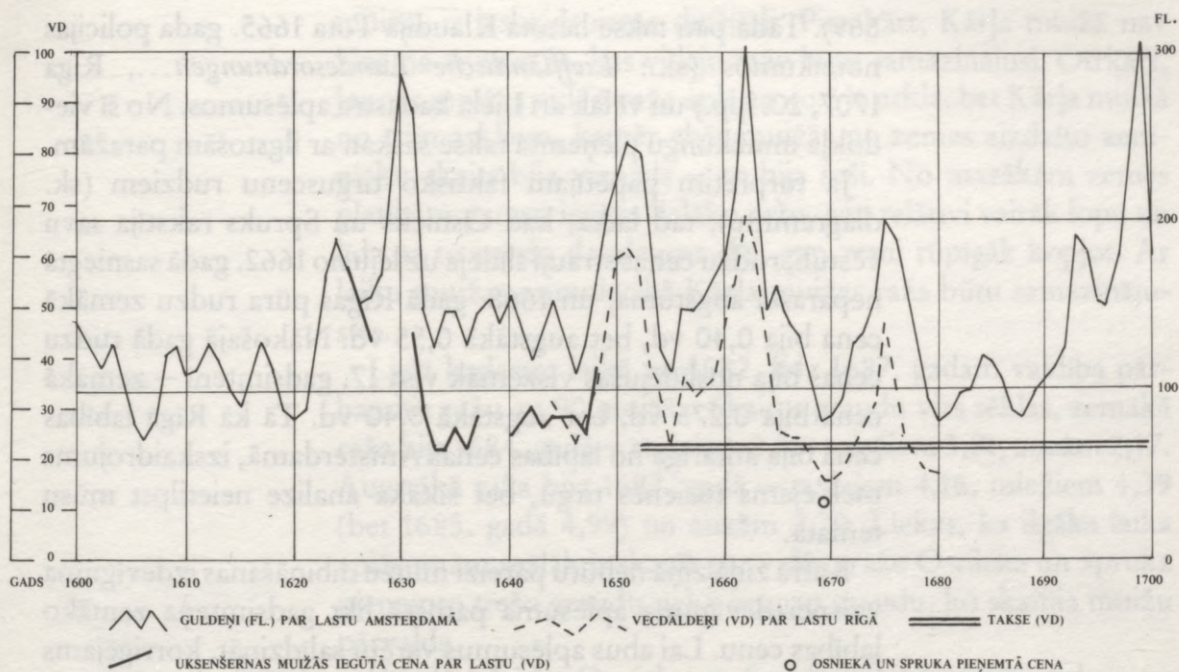
Muižkungu aplēsuma salīdzinājums ar Osnieka un Spruka aplēsumu

Osnieks un Spruks savu aplēsumu bija izdarījuši par vienu arklu. Tādēļ no muižkungu aplēsuma arī jāņem dati par vienu arklu, teiksim, par Gaides mājām.

Arklinieka nodevas un kļaušas (vecdāldeņos)

| Pēc Osnieka un Spruka aplēsuma | | Pēc muižkungu aplēsuma | |
|--------------------------------|------------|-----------------------------|-------|
| Kunga tiesa | | | |
| Labība 30,555 Rīgas pūri | | 16,333 lauku pūri = | |
| à 0,25 | 7,64 | 26,133 Rīgas pūri | 11,24 |
| Apīņi | 1,25 | | 1,25 |
| Līni un kaņepāji | 2,00 | | 1,53 |
| Dažādas nodevas | 4,73 | | 3,20 |
| Leida (atpirkšanās no kļaušām) | | | |
| Zirdzinieka kļaušas | 14,00 | | 14,00 |
| Otrinieka kļaušas | 2,00 | | 2,00 |
| Šķūšu kļaušas | 4,00 | | 6,00 |
| Kroņa tiesa (nodeva valdībai) | | | |
| Labībā | — | 5 lauku pūri = 8 Rīgas pūri | 3,60 |
| Naudā | — | | 1,53 |
| | Kopā 35,62 | | 44,35 |

No salīdzinājuma izriet, ka Jaunajā muižā arklinieks maksā vairāk kunga un kroņa tiesas labības, nekā aplēsa Osnieks un Spruks — 34,133 Rīgas pūrus (kunga tiesu un staciņu) — nevis



Rudzu cenas par lastu (lasts – 45 pūri)

30,555 Rīgas pūrus, kā min Osnieks un Spruks. Arī šķūšu nauda bija lielāka – 6 vd, nevis 4 vd. Totiesu mazāki bija maksājumi ar līniem un kaņepājiem (1,53 vd, nevis 2 vd). Izskaidrojums šai starpībai varētu būt atšķirība paražās, tā ka abējie dati, kaut atšķirīgi, varētu būt pareizi.

Liela starpība starp abiem aplēsumiem ir taksē, ar kādu aplēsta labība (par taksi sauc aplēsumā lietoto cenu, kas var saskanēt, bet var arī atšķirties no tirguscenas). Muižkungi aplēs 0,50 vd par Rīgas pūru rudzu un miežu un 0,25 vd par pūru auzu. Abu veidu labības ietilpināšana kunga tiesā dod vidējo cenu 0,395 vd, staciņā 0,45 vd, bet kunga tiesā un staciņā kopā 0,408 vd. Sēklai vidējā takse iznāca 0,44 vd, bet ražai 0,54 vd (auzu raža parasti bija zemāka nekā rudzu un miežu).

Totiesu Osnieks un Spruks aplēs vidējo taksi tikai 0,25 vd. Šo starpību varētu izskaidrot tā, ka, pārdodot labību Rīgā, muiža par to ieguva augstāku cenu nekā zemnieki. Šis konstatējums būtu pārbaudāms ar citiem datiem. Ja tas izrādītos pamatots, tas būtu ļoti svarīgs atzinums Latvijas zemnieku kārtas saimniecības vēsturē.

Katrā ziņā Osnieka un Spruka pieņemtā labības takse nesažēl ar paražām. Skujenes vakugrāmatā, kas attiecas uz aptuveni to pašu laiku, kad Osnieks un Spruks rakstīja savu vēstuli, rudzu un miežu takse ir pusdālderis pūrā (RA, Liv. 1935: II, vol.

669). Tāda pati takse lietota Klaudija Tota 1665. gada policijas noteikumos (sk.: *Lieffländische Landesordnungen...*, Rīga 1707, 20. lpp.) un vēlāk arī Lielā kadastra aplēsumos. No šī viedokļa muižkungu pieņemtā takse saskan ar ilgstošām paražām.

Ja turpretim papētījam faktisko tirguscenu rudziem (sk. diagrammu), tad laikā, kad Osnieks un Spruks rakstīja savu vēstuli, rudzu cenas strauji slidēja uz leju no 1662. gadā sasniegtā neparastā augstuma, un 1668. gadā Rīgas pūra rudzu zemākā cena bija 0,40 vd, bet augstākā 0,55 vd. Nākošajā gadā rudzu cenas bija noslidējušas viszemāk visā 17. gadsimtenī — zemākā cena bija 0,275 vd, bet augstākā 0,40 vd. Tā kā Rīgā labības cena bija atkarīga no labības cenas Amsterdamā, izskaidrojums meklējams turienes tirgū, bet sīkāka analīze neietilpst mūsu temātā.

Katrā ziņā ziņā nebūtu pareizi muižu dibināšanas izdevīguma vai neizdevīguma aplēsuma pamatā likt gadsimtena zemāko labības cenu. Lai abus aplēsumus varētu salīdzināt, koriģējams arī Osnieka un Spruka aplēsums, pārlēšot labības cenu pēc muižas pieņemtās takses. Tad kunga tiesas labības vērtība 7,64 vd vietā jāaplēš 12,47 vd, un kopsумma pieaug no 35,62 vd uz 40,45 vd. Attiecīgi jāmaina arī aplēsums par muižas ienesu pēc zemnieku padzišanas — ražas vērtība no apsētajiem laukiem, izdevumi par sēklu un nesaņemto kunga tiesu.

Iekāms izdarām šo korektīvu, pārbaudīsim Osnieka un Spruka minētos daudzumus sēklai un ražai un aplēsto zaudēto leidu.

Osnieks un Spruks skaita, ka uz arkla jāsej 60 Rīgas pūru. Pēc kādas Uksenšernas muižu pārvaldes 1670. gada kalkulācijas, arklā ir 100 pūrvietu derīgas zemes. To iedalot trijos laukos un vienu apsējot ar ziemājiem, otru ar vasarāju un trešo atstājot atmatā, arkla sējumu platība aplēšama 66,66 pūrvietas. Jaunajā muižā uz arkla vidēji izsēja 58,174 Rīgas pūrus labības. Kā vidējais skaitlis 60 pūri ir pieņemami.

Raža. Osnieks un Spruks skaitīja trešo graudu. 1670. gada kalkulācijā turpretim skaitīja ceturto graudu. Faktiski iegūtais grauds vidēji visām trim labībām Jaunajā muižā bija 2,47 un Kārļa muižā rudziem un miežiem 5,88. Šāda bija raža, ja ignorē neražas gadu (1669.). Spriežot pēc Uksenšernas muižu grāmatām, 17. gadsimtena pirmajā pusē no 24 gadiem 4 bija neražas gadi ziemājiem un 5 neražas gadi vasarājam. Varam skaitīt, ka ik piektais gads bija neražas gads, kas muižkungiem aplēsumos bija jāņem vērā.

Tas, ka Kārļa muižā vidējā raža bija augstāka nekā Jaunajā

muižā, ir izskaidrojams divējādi. Pirmkārt, Kārļa muižā nav zināma auzu raža, kas vidējo ražu būtu samazinājusi. Otrkārt, Jaunās muižas vidējā raža aplēsta no $5\frac{3}{4}$ arkla, bet Kārļa muižā no trim arkliem, kamēr abās muižās no zemes aizdzīto zemnieku skaits bija vienāds — to bija seši. No mazākām zemes platībām parasti ievāca lielāku ražu, gan relatīvi vairāk lopu un līdz ar to mēslu daudzuma dēļ, gan zemi rūpīgāk kopjot. Ar laiku muižas saimniecībā Kārļa muižas raža būtu samazinājusies.

Lielā kadastra laikā no 1682. līdz 1687. gadam valdība pārbaudīja ražu ap 90 muižās. Skaitot graudu virs sēklas, zemākā raža bija 1684. gadā — rudziem 2,50, miežiem 3,81, auzām 2,17. Augstākā raža bija 1687. gadā — rudziem 4,16, miežiem 4,39 (bet 1685. gadā 4,99) un auzām 2,70. Liekas, ka ilgāka laika aplēsumam reālāk ir skaitīt par vidējo ražu Osnieka un Spruka pieņemto trešo graudu nekā ceturto graudu, ko skaitīja muižu pārvalde.

Zaudētā leida. Osnieks un Spruks pilnīgi pareizi peļņas un zaudējumu aplēsumā ieraksta zaudējumos leidu, t.i., summas, ko maksātu zemnieki, ja viņiem nebūtu jābrauc klausās jauniekārtotajai muižai. Vai arkla zemes apstrādāšanai vajaga trīs zirdziniekus? 1669. gadā visās Uksenšernas muižās ar 247 zirdziniekiem izsēja 4937 pūrus un 1670. gadā ar 254 zirdziniekiem 5073 pūrus, tātad 20—24 pūrus uz zirga. Ar trim zirgiem varēja izsēt 60—72 pūrus, tā ka Spruka un Osnieka vērtējums ir pareizs.

Osnieka un Spruka aplēsumā tomēr nav īsti redzams pamats, kā viņi aplēsa leidu 51 vd vērtībā. Arklinieks dod zirdzinieku un otrinieku kopā par 16 vd, kas par trim zemniekiem būtu 48 vd, nevis 51 vd. Ir iespējams, ka viņi savā aplēsumā skaitīja vēl kādas klausas viena vecdāldeņa apmērā uz arkla, kas viņu aplēsumā nav specificētas. Skaidrības dēļ jāpiezīmē, ka šķūtis bija jābrauc kā leidiniekiem, tā klausiniekiem.

Ja pārlabojam Osnieka un Spruka aplēsumā taksi par labību pēc muižkungu aplēsuma un izlabojam leidas vērtību, tad par vienu arklu iegūstam šādu salīdzinājumu:

Izlabotie aplēsumu dati (vecdāldeņos)

| Osnieka un Spruka | | Muižkungu (Jaunajā muižā) |
|----------------------------|-------|---------------------------|
| Kunga tiesa un kroņa tiesa | | |
| Labība 30,555 pūri | 12,47 | 34,133 pūri 14,84 |
| Apīņi | 1,25 | 1,25 |

| | | | | |
|--|-------|-------------|-------|--------|
| Lini un kaņepāji | 2,00 | | 1,53 | |
| Dažādas nodevas | 4,73 | | 4,73 | |
| Leida | | | | |
| Zirdzinieku kļaušas | 14,00 | | 14,00 | |
| Otrinieku kļaušas | 2,00 | | 2,00 | |
| Šķūtis | 6,00 | | 6,00 | |
| Kopā | 42,45 | | 44,35 | |
| Pēc zemnieku padzišanas: | | | | |
| Guve no apsētajiem laukiem | | | | |
| 180 pūru | 73,44 | 143,69 pūri | | 77,71 |
| Izdevumi | | | | |
| Sēkla 60 pūru | 24,48 | 58,174 pūri | | 25,39 |
| Zaudētā leida (no 3 zemniekiem, kam jāapstrādā arkls zemes) | 48,00 | | | 48,00 |
| Nesaņemtā kunga tiesa un leida no arkla (sk. augšā) | 42,45 | 114,93 | 44,35 | 117,74 |
| Zaudēts no arkla zemes | 41,49 | | | 40,03 |

Ievērosim, ka kunga tiesu esam skaitījuši kopā ar kroņa tiesu, kaut vajadzētu 8 Rīgas pūrus labības un 1,53 vd maksājumu naudā, kopā par 5,13 vd, pieskaitīt pie zaudējumiem, jo pēc likuma tas bija jāmaksā muižai arī par spridzinātajām mājām. Šeit tas tomēr nav skaitīts zaudējumos, jo muiža parasti likumu ignorēja un par spridzinātajām mājām kroņa tiesu nemaksāja.

Aplēšot labības vērtību pēc muižkungu lietotās takses, Osnieka un Spruka aplēstie zaudējumi māju spridzināšanas dēļ samazinās no 56,62 uz 41,49 vd no arkla vai, ņemot muižas datus un tos pareizi aplēšot, uz 40,03 vd no arkla. Kā redzējām, muižkungi zaudējumu vietā bija aplēsuši peļņu. Viņu lielākā kļūda bija, ka savā kalkulācijā viņi nebija ņēmuši vērā, ka darbaspēks muižu lauku apstrādāšanai bija faktiski zaudējums, jo naturālo kļaušu vietā bija iespējams no zemniekiem saņemt maksājumu naudā — leidu.

Osniekam un Sprukam ir arī taisnība, ka peļņas un zaudējumu aplēsumā izdevumos ir jāietilpina muižkungu alga (mons). Tāpat izdevumiem būtu jāietver muižas ēku būvē zaudētā zemnieku leida. Iepriekšējo atzinumu gaismā aplēsīsim tagad Jaunās muižas un Kārļa muižas zaudējumus un ieguvumus.

Izlabotais aplēsums par māju spridzināšanas iznākumu (vecdālderos)

| | Jaunā muiža 5 ³ / ₄ arkla 6 saimniecības | Kārļa muiža 3 arkli 6 saimniecības | Kopā 8 ³ / ₄ arkla 12 saimniecības |
|---|--|--|--|
| Izmaksa | | | |
| Kunga tiesa un leida | 261,04 | 181,40 | 442,44 |
| Sēkla | 146,25 | 104,27 | 250,52 |
| Klaušinieku darbs: | | | |
| zirdzinieku | 241,50 | 126,00 | 367,50 |
| kājnieku | 34,50 | 18,00 | 52,50 |
| Mons muižkungiem | 75,57 | 75,57 | 151,14 |
| Kopā | 758,86 | 505,24 | 1264,10 |
| Raža | | | |
| 1668. gadā, samazinot par 20% neražas gadu dēļ | 357,46 | 442,00 | 799,46 |
| Zaudēts | 401,40 | 63,24 | 464,64 |
| Pēc muižkungu aplēsuma, pelnīts | 38,30 | 468,49 | 506,79 |

Šis aplēsums nepārprotami rāda, ka Sprukam un Osniekam bija taisnība, rakstot, ka zemnieku māju spridzināšana un jaunu muižu dibināšana dod zaudējumus un kungiem nav izdevīga. Varam tādēļ ar pilnām tiesībām teikt, ka divi gudri latviešu zemnieki prata labāk rēķināt nekā vairāk vai mazāk skolotie vācu muižkungi.

Cik plaša bija zemnieku māju spridzināšana zviedru Vidzemē?

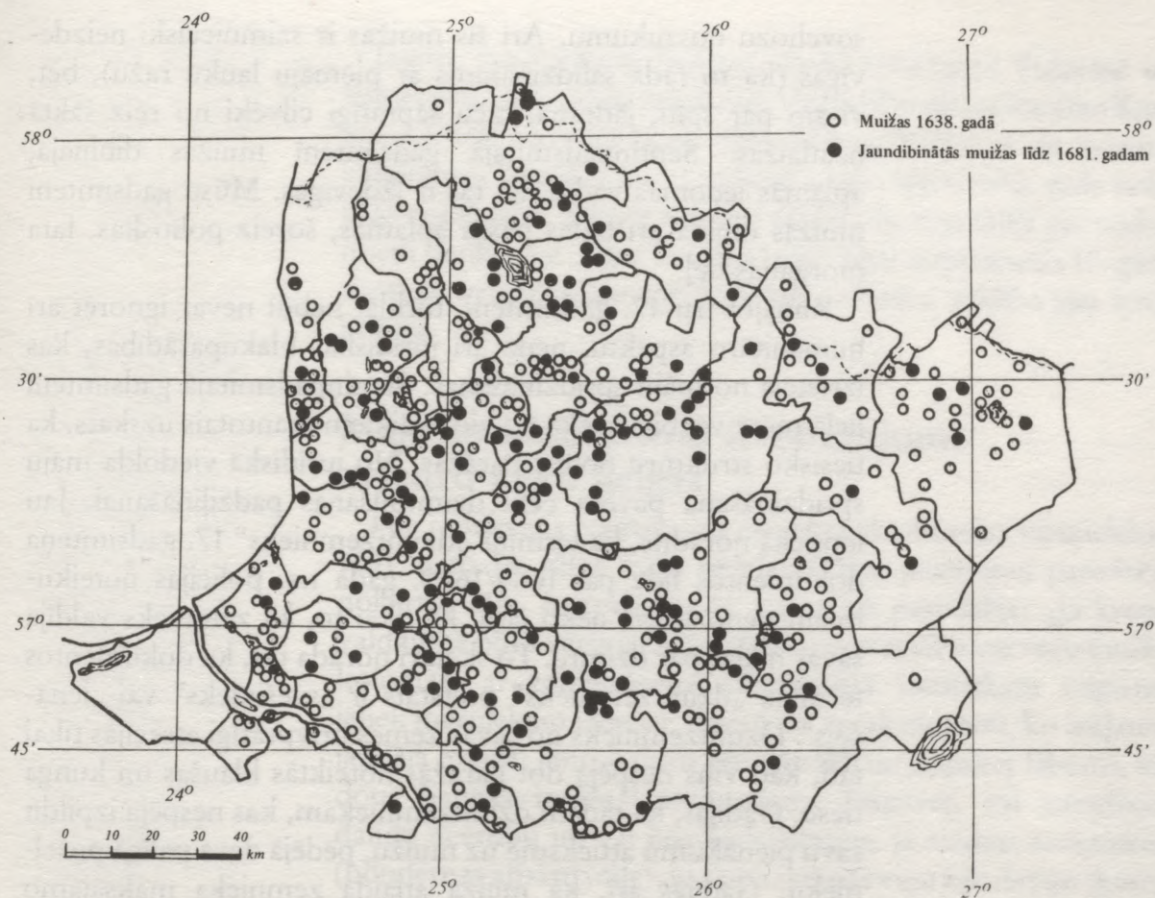
Aptuvenu ieskatu par to, cik plaša bija zemnieku māju spridzināšana un jaunu muižu iekārtošana, iegūstam, salīdzinot 1638. un 1688. gada oficiālo arklu revīziju. Šāds salīdzinājums rāda tikai aptuvenu ainu, jo 1638. gadā daļa muižu bija iepriekšējos kaņos nopostīta un nopostīto muižu laukus daļēji bija apsējuši zemnieki. Šādas muižas vai nu 1638. gada arklu revīzijā nav reģistrētas, vai aizrādīts, ka tās apdzīvo zemnieki.

Muižu un zemnieku māju skaits 1638. un 1688. gadā zviedru Vidzemē

| Gads | Muižu skaits | Zemnieku māju skaits |
|------|--------------|----------------------|
| 1638 | 381 | 6 539 |
| 1688 | 537 | 12 272 |

Ja 1638. gada datus pieņem par simtu, 1688. gadā muižu skaits bija pieaudzis uz 149, bet zemnieku māju skaits uz 188. Caurmērā uz katru muižu 1638. gadā bija 18 zemnieku māju, bet 1688. gadā to bija 23. Aprādīto iemeslu dēļ tomēr nevar teikt, ka starplaikā no 1638. līdz 1688. gadam uz spridzināto zemnieku māju zemes būtu dibinātas 156 muižas. Daļu agrāko muižu atjaunoja, daļu dibināja zemnieku māju postāžu vietā un nelielu daļu iekārtoja arī agrāk nekultivētā zemē. 1638. gadā aņamzemes bija apmēram 17% no Vidzemes kopplatības, bet 1688. gadā tā bija pieaugusi uz 25%. Šis pieaugums tomēr tikai pavisam mazā mērā nozīmēja, ka muižas iekārtotas nekultivētā zemē. Aņamzemes pieaugums lielāko tiesu bija radies, no vienas puses, pieaugot iedzīvotāju un zemnieku dēlu skaitam, kam bija tēva mājas jāatstāj, jālīdz lidumi un jāiekārto jaunsaimniecības. No otras puses, jaunsaimniecības iekārtoja arī spridzināto zemnieku māju saimnieki, kas tad parasti jaunsaimniecībai deva savu agrāko māju nosaukumu.

Ja ignorējam humānitāro aspektu, ka zemniekus izdzina no tēvutēvu mājām un viņiem bija jāatstāj paaudžu paaudzēs



Vidzemes muižas zviedru laikos

iekoptās senču mājas, tad no tīri tautsaimnieciskā viedokļa jaun-saimniecību dibināšana un kultivētās zemes paplašināšana bija pozitīva parādība. Tomēr iepriekš teiktais rāda, ka, atkal tikai no tautsaimnieciskā viedokļa, negatīva parādība bija tā, ka spridzināto māju vietā iekārtotajās muižās caurmēra raža bija zemāka nekā zemnieku mājās. Iemesls tam bija, ka muižām bija mazāk lopu un līdz ar to mazāk mēslu. Otrkārt, muižas laukus kļaušinieki neapstrādāja tik rūpīgi, kā zemnieki apstrādāja pašu laukus. Salīdzinot tautsaimnieciski zemnieku māju spridzināša-nas pozitīvās un negatīvās sekas, ir jāatzīst, ka negatīvās pār-spēja pozitīvās.

Kā to redzējam iepriekšējā nodaļā, no privātsaimnieciskā vie-dokļa blakumuižu ierīkošana muižniekiem deva zaudējumus. Sprototams, varam jautāt, kādēļ tādus apstākļos sapratīgi ļaudis turpināja neprāta darbu un sagādāja tišus zaudējumus, kā apmāti cenšoties iekārtot jaunas muižas. Uz šīs miklas atrisinā-jumu norāda notikumi tagadējos laikos, ja vērojām, kas notiek mūsu okupētajā dzimtenē, kur atjauno muižas ar kolchozu un

sovchozu nosaukumu. Arī šīs muižas ir saimnieciski neizdevīgas (kā to rāda salīdzinājums ar piemāju lauku ražu), bet, visam par spīti, jādoma, taču sapratīgi cilvēki no reiz sāktā neatlaižas. Septiņpadsmitajā gadsimtenī muižas dibināja, aplamās iedomas vadīti, ka tās ir izdevīgas. Mūsu gadsimtenī muižas dibina arī tādas pašas aplamas, šoreiz politiskas, fata morganas dēļ.

Runājot par 17. gadsimteni, turklāt nebūt nevar ignorēt arī humānāro aspektu, nedz arī juridiskās blakuparādības, kas izrietēja no māju spridzināšanas. Septiņpadsmitajā gadsimtenī lielā mērā vēl bija spēkā no viduslaikiem mantotais uzskats, ka tiesisko struktūru noteic paražas. No juridiskā viedokļa māju spridzināšana pavēra ceļu dzimtbūšanas padziļināšanai. Jau iepriekš norādīts, ka termins „dzimtzemnieks” 17. gadsimteņa dokumentos līdz pat 1669/1670. gada t.s. policijas noteikumiem nenozīmēja neko citu, kā tikai to, ka zemnieks valdīja savas mājas par dzimtu. To skaidri norāda tas, ka dokumentos termina „dzimtzemnieks” pretstats ir „svešinieks” vai „ienācējs”. Dzimtzemnieks no savas zemes brīvprātīgi atsacījās tikai tad, kad viņš nespēja dot paražās noteiktās klaušas un kunga tiesu. Gadījās, ka tādām dzimtzemniekam, kas nespēja izpildīt savu pienākumu attieksmē uz muižu, pēdējā deva palīgā pušelnieku. Gadījās arī, ka muiža atlaida zemnieka maksājamo kunga tiesu un klaušas, kamēr viņš atlaba un atkal spēja izpildīt savus pienākumus. Septiņpadsmitā gadsimteņa pirmajā pusē dokumentos neatrodam tādu gadījumu, ka muiža būtu izdzinusi no mājām kādu maksāt spējīgu zemnieku. Ir gan gadījumi, kad muiža vēlējās zemnieku zemē iekārtot blakumuižu, bet tad vienojās ar zemniekiem, kuŗu mājas tā gribēja pārņemt, par zemes apmaiņu. Tā kā dokumentos ir konstatējami gadījumi, ka muižai šāds nodoms bija jāatmet tādēļ, ka zemnieki nebija ar mieru izdarīt apmaiņu, tad jāsecina, ka vienošanās bija brīvprātīga, nelietojot spaidus no muižas puses.

Septiņpadsmitā gadsimteņa otrā pusē tomēr konstatējam, ka māju spridzināšana un blakumuižu iekārtošana notika pret zemnieku gribu, un šai ziņā Spruka un Osnieka iesniegums Uksenšernas muižu pārvaldei ir spilgta liecība. Termina „dzimtzemnieks” maiņa, ko ievadīja pieminētie policijas noteikumi, bija ķīļa smailais gals, kas grozīja gadsimteņiem nodibināto uzskatu, un ķīļa resnais gals bija māju spridzināšana — kad pretēji agrākajām paražu tiesībām zemnieku izdzina no mājām, kā to spilgti izteica Osnieks un Spruks: nabaga zemnieki tiek padzīti kā mežazvēri.

Jauno, zemniekiem kaitīgo paražu ieviešanos Vidzemē uz laiku pārtrauca muižu redukcija. Vispār Zviedrijas karalim Kārlim XI bija nodoms atcelt dzimtbūšanu Vidzemē un zviedru valdījumos Vācijā. Līdz ar to būtu atcelti 1669/1670. gada policijas noteikumi. Tomēr zviedru valdība šai ziņā tālāk par nodomiem netika. Tā „labie zviedru laiki“ tikai noplaiksnija 17. gadsimteņa beigās. Māju spridzināšanu zviedru valdība gan ierobežoja.

Māju spridzināšanas ierobežojumi zviedru laiku beigās

Pēc redukcijas instrukcijas projekta ekonomijas vietniekiem 1691. gada 14. jūlijā māju spridzināšanas jautājumu paredzēja nokārtot šādi. Instrukcijas 11. paragrafs paredzēja: „Ja kroņa valdījumā būtu vērts iekārtot kādu jaunu muižu vai vecu muižu kolonizēt ar zemniekiem, ekonomijas vietniekam vispirms jāliek mērniekam izmērīt, izpētīt un aprakstīt zemi, ko iekļautu jaunajā muižā. Jānoskaidro visi apstākļi un jāapsver labums, ko dotu [jaunās muižas] iekārtošana. Jāapsver, vai neradīsies daudz neērtību un vai būs kāds labums, ja aizdzīs zemniekus (böndernas affsättiande), jo samazināsies viņu klaušas un šķūtis. Ja tādas neērtības nerastos un ja varētu paredzēt, ka jūtami pieaugs karaliskās majestātes ienākumi, tad derētu iekārtot jaunas muižas.

Ja par to līgtu ar personu, kas uzņemtos muižu iekārtot un izbūvēt, ir jānolīgst noteikts gadu skaits, pēc kāda gaidāms uzlabojums muižas nomā karaliskās majestātes labā, salīdzinot ar pūlēm un izdevumiem. Ar projektu tomēr jāiepazīstina ģenerālgubernātors [Rīgā], kam par to jāsažinās ar kamerkollēģiju [Stokholmā] un jādabū tās apstiprinājums.

Pastāvīgās nomas muižās (perpetuelle arendegodsén), kuŗās visi uzlabojumi un ienākumu pieaugums nāk par labu to valdītājam, pēdējam ir tiesības iekārtot jaunas muižas vai izdarīt citus uzlabojumus (att excolera och inrätta). Tomēr jāraugās, lai nemazinātos muižu ienesīgums (aeriation).“

Rūpējoties lielā mērā par zemnieku labklājību, šo reglamenta projektu tomēr neapstiprināja. Doma bija, ka līgums starp nomnieku un fisku, kā arī vakugrāmatās ierakstītie zemnieku pienākumi viņus pietiekami aizsargās (sk.: Riksarkivet, Kammarkollegii protokoll — 1694. g. 7. novembrī, 3987—4000. lpp.).

Laika gaitā tomēr izrādījās, ka reglaments ir vajadzīgs. Uz to sevišķi mudināja daudzās zemnieku sūdzības par muižu nom-

niekiem. Kamerkolleģija 1696. g. 13. martā izstrādāja reglamentu, ko karalis apstiprināja 21. martā. Šai reglamentā māju spridzināšana vispār nebija paredzēta. Totiesu reglamentā bija paredzēti zemnieku aizsardzības noteikumi.

Šai reglamentā (ekonomijas ierēdņiem, reducēto muižu nomniekiem un šo muižu zemniekiem) nodaļā par nomnieku izturēšanos pret kroņa zemniekiem bija paredzēts (12. paragrafā), ka gadījumos, ja ciematā vēl nav iedzīvotāju un starplaikā pienāktu sējaslaiks, nomnieks vienu reizi var laukus apsēt. Ja ciematam saimnieku tik ātri nevarētu atrast, zeme jāatstāj atmatā, bet pļavas ik gadus jānopļauj – vai nu ar muižas strādniekiem, vai jāierāda pļaušanai zemniekiem, kam trūkst pļavu.

Reglamenta 14. paragrafs paredzēja, ka par zemnieku, kas nelaiemes gadījuma vai nolaidības dēļ nemaksā nodevas vai neveic klaušas, nomniekam jāziņo ekonomijas vietniekam. Pēc lietas noskaidrošanas pēdējais mājās ieliks citu zemnieku. Ja kāds nomnieks patvaļīgi izstumtu no mājām kādu zemnieku, viņš jānodod zemestiesai, attiecīgi jāsoda un zemniekam jāatlīdzina zaudējumi.

Jaunu muižu iekārtošanas iespēju noteica vienīgi muižu iznomāšanas parauglīguma 10. paragrafs. Tur bija paredzēts, ka gadījumos, ja karalis iekārtotu jaunu jātnieka muižu, attiecīgi samazinās muižas nomu. Jātnieku muižas bija paredzētas bruņotu jātnieku apmetināšanai zemes aizsardzības nolūkā, un, ja radās vajadzība iekārtot jātnieku muižas, zemnieku interesēm bija jāatkāpjas tālākā plānā.

Saprotams, 1696. gada reglaments neattiecās uz privātajām, nereducētajām muižām, kuņās bija aptuveni 20% zemnieku aņamzemes. Tomēr zviedru valdībai bija padomā arī likumi privāto muižu zemnieku aizsardzībai, kuņus nepaspēja realizēt.

1699. g. 17. augustā valdība pavēlēja 1696. g. 21. marta reglamentu iespiest vāciski un „abās zemnieku valodās“ (latviski un igauņiski). Vidzemes ģenerālgubernātors 1700. g. 12. martā uzdeva ekonomijas vietniekiem (Strokirkam un Strēmfeldam) rūpēties par to, lai reglamentu iespiestu kā vācu, tā latviešu un igauņu valodā (pā Tyska sā wähl som dhe ander här i landet brukelige Bondespråken). Autoram neizdevās noskaidrot, vai šo rikoņumu izpildīja.

Septiņpadsmitā gadsimteņa beigās tomēr atkal radās ierosinājumi iekārtot jaunas muižas. Tie radās, kad zviedru valdība uzsāka plašus zemes ierīcības darbus. Reducētajās muižās sāka pārmērīt zemnieku laukus, apvienojot un apmainot pagabalus starp saimniekiem. Šādi racionālizējot un izlīdzinot lielo rai-

bumu, radās arī projekti iekārtot jaunas muižas, motivējot, ka tā ietaupītu zemnieku darbaspēku — kļaušiniekiem nebūtu jābrauc tik tālu kļaušās. Zemes pārmērīšana un iedalīšana no jauna tomēr tikai lēnām virzījās uz priekšu. Līdz pat zviedru laiku beigām tikai nelielā Vidzemes daļā bija izdarīts tas, ko sauca par speciālo iedalījumu (novadi, par kuņiem ir zināms, ka speciālais iedalījums tur izdarīts, ir attēloti kartē grāmatā *Der große schwedische Kataster in Livland 1681—1710*, 45. lpp.; kādā veidā notika zemesvaldījumu pārkārtojumi, parādīts divās kartēs *Latvijas vēstures atlantā*, 106—107. lpp.).

Visas agrārās reformas un zemnieku stāvokļa uzlabojumus pārtrauca krievu iebrukums, iekārojot Vidzemi 18. gadsimteņa sākumā. Pēc zviedru laikiem līdz ar Krievijas iekārojumiem dzimtbūšana kļuva arvien smagāka un beidzot daudz vairs neatšķīrās no verdzības. Tad vairs arī nebija spēkā nekādi zemnieku aizsardzības reglamenti. Termins „dzimtzemnieks“ vairs nenozīmēja, ka zemnieks valda savas mājas par dzimtu, bet gan to, ka muižnieks valda par dzimtu pār zemnieku. Kaut šo iekārtu gan humānitāru, gan saimniecisku apsvērumu dēļ 19. gadsimteņa sākumā likvidēja, loģiskā attīstība bija, ka zemnieks savu zemi bija zaudējis, un to oficiāli deklarēja par muižas īpašumu. Brīvība, ko zemnieks ieguva, ir trāpīgi apzīmēta par putna brīvību. Zemnieks kļuva personiski brīvs tāpat kā putns gaisā ir brīvs, bet cena par to bija, ka zemnieks bija zaudējis zemi. Pēc tam, kad skaidri bija redzams, kādu postu sagādāja šīs agrārās reformas, zemnieki savas mājas varēja iepirkt, lai nepilnus simt gadus vēlāk tās atkal zaudētu.

Konkrētie piemēri par māju spridzināšanu laikā no 1638. līdz 1688. gadam

Sekojošā pārskatā ir salīdzināta oficiālā Vidzemes zemes inventūra divos dažādos gados: 1638. gada arklu revīzijas dokumenti un laikā no 1681. līdz 1683. gadam zīmētās Lielā kadastra pilsnovadu kartes, t.s. piektdaļas kartes (jo pārzīmējot zemes uzmērījuma kartes samazināja uz piektdaļu), un pēc tam 1688. gadā izdarītās arklu revīzijas dati. Vidzemi toreiz teritoriāli iedalīja pilsnovados, bet tai laikā arī sāka pāriet uz vēlāko teritoriālo iedalījumu draudzēs. Konstatējot, kādas muižas bija pilsnovados 1638. gadā, un salīdzinot ar muižām ap piecdesmit gadu vēlāk, redzams, kādas muižas bija starplaikā dibinātas. Kur iespējams, pēc muižu lauku un pļavu nosaukumiem noskaidrots, kādas zemnieku mājas spridzinātas muižu dibinā-

šanai. Pilsnovadi kārtoti alfabētiski pēc to latviskā nosaukuma. Daugavgrīvas pils iecirknis un Rīgas patrimoniālapgabala muižas nav ņemtas vērā.

Allažu (Allasch) pilsnovads

Jaundibinātās muižas bija ALLAŽU MĀCĪTĀJMUĪŽA, JŪDAŽI un VANGAŽI. Kā Jūdaži, tā Vangaži 1638. gadā bija zemnieku ciemi. Par Vangažiem 1638. gada revīzijā teikts, ka zemniekiem gan būtu jāiet kļaušās Allažu muižā, bet tālā ceļa dēļ viņi maksā leidu — 2 vecdāldeņus un 10 podu linu.

Allažiem 1638. gadā nebija atsevišķa mācītāja, bet ik otro nedēļu svētrunu teica Siguldas mācītājs. Mācītājmuiža parādās tikai 1688. gada sarakstos.

Alūksnes (Marienburg) pilsnovads

Laikā starp 1638. un 1681. gadu dibināta BEJA, JAUNLAICENE, KOKESKALNS un *Luxenhof*. Beja dibināta gan jau 16. gadsimtenī, bet muižas saimniecība radās tikai pēc 1638. gada. Jaunlaiceni kopā ar Veclaiceni 1732. gadā pārskaitīja no Alūksnes pilsnovada uz Apekalna administratīvo draudzi. Kokeskalns atdalīts no Nēķena muižas. *Luxenhof* atdalīta no Zeltiņu muižas, un 18. gadsimtenī to pievienoja Jaunlaicenei. Latviskais vārds muižai nav zināms — varbūt tā bija Lūšu muiža.

Kur modernajos laikos atradās Lāsberģis, 1688. gadā atradās *Kaupusche*, kas 1638. gadā bija postaža.

Augstrozes (Hochrosen) pilsnovads

Pēc 1638. gada nodibināta AUGSTROZES MĀCĪTĀJMUĪŽA, jo minētā gadā pašu mācītāja nebija — Lielstraupes mācītājs teica svētrunu Augstrozē ik sesto nedēļu.

ROZBEŽU, resp. Rozulas (vāciski: Rosenbeck) muižā 1638. gadā bija 16 zemnieki un 40 postažu (pamestas zemnieku mājas). Varētu domāt, ka šais postažās dibināta *Neu-Rosenbeck* muiža. Tomēr 1688. gada revīzijā lasām, ka muiža dibināta uz *Skrindel* un *Dabelneek* zemes, kas katrs bija nedēļas zemnieks, t.i., veica kļaušas visu nedēļu. Muižu laikam latviski sauca par Detveri. 1638. gada revīzijā muižas valdītājs Georgs Krūdners (Krüdner) teica, ka viņš nedomājot dibināt jaunu muižu, jo esot grūti uzturēt veco, bet muižu tomēr nodibināja.

Bērzaunes (Bersohn) pilsnovads

BĒRZAUNES PILS laukiem 1691. gadā pievienoja šādu zemi: *Willken Sillingh eller (jeb) Ante Semats, Seniels, Treickans* un

Latze Purwe pagabalu (EKA, LJkA, Lāti ala, Korraldamata osa).

Vairs neatrodamā *Pandohn* blakumuiža dibināta (pēc 1691. g. mērijuma) uz *Uschias* (tagad Ušāni Kalsnavas pagastā) un Meirānu (tagad Meirānu vai Mārcienas pagastā) zemes.

Ap 1691. gadu DEVĒNAS (Dewen) muižas laukiem pievienota *Admen eller Kulitans* zeme. Kur vēlāk atradās KALVU pusemuiža, Lielā kadastra laikā bija *Kayan* mājas.

Jaundibinātas muižas bija KALSNAVAS MĀCĪTĀJMUĪŽA, LAZDONAS MĀCĪTĀJMUĪŽA un LODE. Kalsnavas baznīca celta ap 1578. gadu. 1638. gadā Vietalvas mācītājs te teica svētrunu ik otro nedēļu. Ļaudonas baznīcu 1638. gadā apkalpoja Bērzaunes mācītājs.

Bukultu (Neuermühlen) pilsnovads

Ādažu baznīca būvēta 1632. gadā. 1638. gadā vēl nebija pašu mācītāja, ne arī mācītājmuižas, bet 1682. gadā tā jau ir.

Stāles muiža atdalīta no Carnikavas. Pēdējā jau pastāvēja 1638. gadā (sk. Krimuldas pilsnovadu).

Burtnieku (Burtneck) pilsnovads

Šeit dibinātas muižas lielākā skaitā.

BAUŅI. 1672. gada privātās revīzijas protokolā teikts, ka muiža dibināta uz šādu zemnieku māju zemes (iekavās arklu skaits): *Bawwen* (1/2), *Bykeß* (1/2), *Skappers* (1/2), *Muggur* (1), *Duppe* (1/2), *Argal* (1/2), *Schmelling* (1), *Schelber Tennis* (1/4), *Kailen* (1), *Bertulit* (1/4) un *Milit* (1/2) — kopā 7 arkli.

Pēc 1638. gada vakugrāmatas, *Dupe*, *Argell* un *Meehl* bija starp vienpadsmit zemniekiem Libja vakā, kas apmainīti ar bīskapijas pārvaldnieku pret astoņiem Valmieras zemniekiem.

Bauņos dibinājis Uksenšernas muižu pārvaldnieks Hinrichs Lēdeborns laikā starp 1634. un 1643. gadu uz pusotra arkla zemes, un jādāmā, ka muiža nosaukta iepriekš minēto zemnieku māju *Bawwen* vārdā. Sākot ar 1645. gadu, Uksenšernas muižu grāmatvedībā Bauņi uzrādīti kā atsevišķa muiža.

Ap 1669. gadu latviešu zemnieki Bauņos pašu spēkiem un līdzekļiem uzcēla koka baznīcu un iegādājās labus zvanus. 1678. gadā nodibināja Matišu draudzi ar Bauņiem centrā, kā arī Matišu pastorātu. Burtnieku mācītājs tur sprediķoja ik trešo nedēļu, bet pārējās divi svētdienās svētrunu teica mācītāja vietnieks.

Līdz jaunākajiem laikiem vienīgais mājvārds, kas bija saglabā-

jies no visām, Bauņus dibinot, spridzinātajām mājām, bija Ārgalis.

Interesants ir Miliša liktenis. Pēc aizdzīšanas no savām mājām viņš iekopa jaunas mājas ar to pašu vārdu citā vietā. Tomēr 1672. gada revīzijā lasām: „Militim ir $\frac{3}{4}$ [arkla] zemes, un līdz šim viņš par to maksājis [kunga tiesu]. Šo zemi pievieno *Schmelingshof* (latviskais vārds: Rūte) muižas laukiem, un zemnieku, kas līdz šim tur dzīvojis, pārceļ uz Beķeŗa ciematu. No minētā trīsceturtdaļarkla viņš patur ceturtdaļarkla mežazemes, ko pievieno Beķeŗa ciematam.“ Beķeŗa ciemata vārds bija saglabājies līdz mūsu laikiem. Vēlāk Bauņu pagastā Burtnieku ezera tuvumā starp Bauņiem un Vecates muižu nodibināta Milites muiža. Tā kā, pēc modernās kartes, no Milites muižas Beķeris ir gaisalinijā vairāk nekā divu kilometru attālumā, tad jāsecina, ka vai nu Beķeŗa saimnieks arī pārcelts uz citu vietu, vai arī Militis vēlreiz pārcelts. Sarežģījumus Miliša identifikācijā rada tas, ka otrā pusē Burtnieku ezeram atrodas divas *Schmelingshof* – vai būtu pastāvējusi vēl trešā muiža ar tādu nosaukumu? Kur jaunākā laikā (1907–1927. g. kartē) atradās Milites muiža, Lielā kadastra laikā atradās Mugura un Rences mājas, kas jaunākajā laikā vairs neeksistēja.

CĀĻU MUIŽA (vāciski: Zahlit). 1638. gadā Cāliša (Czalit) mājās dzīvoja Lakšu (Lacktschen) pagasta vecākais Pēteris. 1672. gada revīzijā teikts, ka *Zahlit* [muiža] bijusi piešķirta uz mūžu majora Rūdena (Ruhden) atraitnei, kas mirusi, un muižā noņemams zemnieks. Tagadējā 1:75 000 mēroga (1927. g.) kartē iezīmēta Cāļu muiža tieši tai vietā, kur 1688. gada kartē parādītas *Zahlit* zemnieku mājas. Tomēr 1688. gada kadastrā Cāliši ir muiža, kas novērtēta divi ar pus arkla lielumā. Laukus apsēj un ražu novāc Burtnieku muižas klaušinieki. Jāsecina, ka Cāļu muiža iekārtota starp 1683. un 1688. gadu.

JAUNĀ MUIŽA Lielā kadastra 1683. g. kartē saukta par *Weidenhoff* eller *Nya Rantzen*. Pēc visām pazīmēm, šī muiža dibināta starplaikā starp 1672. un 1683. gadu. Secinājuma pamatā ir šādi apsvērumi.

1638. gadā Burtniekos Rencēnu pagastā bija vairākas mājas ar Muižnieku nosaukumu. Šis vārds parasti liecina, ka zemnieks dzīvo uz agrākās muižas zemes. Ir iespējams, ka Rencēnu muiža tur bijusi 16. gadsimtenī bīskapa Oto Šenkinga laikā. 1672. gada privātajā revīzijā teikts, ka Toms Muižnieks 1652. gadā maksājis kunga tiesu par vienu arklu. Kaŗa laikā mājas cietušas, un viņš maksājis tikai par trim ceturtdaļām arkla. No 1672. gada viņam atkal jāmaksā par veselu arklu. Viņš ir precējies, viņam

četri mazgadīgi dēli un audzēknis, arī kalps un precējies piedzīvotājs. Viņš ir turīgs, bet viņš no zemes jāaizdzen, jo tur paredzēts celt jaunu blakumuižu.

Par Jēci Muižnieku tai pašā revīzijā minēts, ka 1652. gadā viņam bijis viens arkls, bet viņš maksājis par trim ceturtdaļām arkla. Kaŗa postījumu dēļ viņš maksājis par pusarklu. Viņa zeme sliktāka nekā iepriekšējam Muižniekam, bet viņam ir pietiekami pļavu un turpmāk jāmaksā par trim ceturtdaļām arkla. Viņš precējies, viņam ir 3 mazgadīgi dēli, 2 meitas un kalps. Viņa puseniķs jeb piedzīvotājs (Pußeneck oder Einwohner), kas arī precējies un kam 2 mazgadīgi dēli un 2 mazgadīgas meitas, dzīvo kopā ar māsu, precētu svaini un vēl kalpu. Jēcis Muižnieks jāpārceļ uz citu labu zemi, jo viņa mājas vajadzīgas muižas iekārtošanai.

Tātad šais divās mājās iekopta iedzīve bija jāatstāj 27 cilvēkiem. Jādomā, ka Rencēnu Jauno muižu nodibināja drīz pēc 1672. gada, jo 1683. gadā tā jau pastāv.

JAUNBURTNIEKI (Sternhof) dibināti 1647. gadā, spridzinot astoņas zemnieku mājas kopsummā ar $6\frac{3}{4}$ arkla. Četrām no tām vēl saglabājušies vārdi līdz jaunākajam laikam, kas nozīmē, ka to saimnieki iekārtojuši jaunas mājas citā vietā. Šie saimnieki bija Namcis, Zilūzis, Pauzuls un Pirtnieks. Otri četri bija (dokumenta rakstībā): *Staure*, *Mousing*, *Pustull* un *Skuine*. Visas šīs astoņas mājas 1638. gadā bija apdzīvotas.

ĶEMERE. Muiža dibināta uz Ķemera (Kemmer, arklinieks), *Geweck* ($\frac{1}{2}$), *Peschek* ($\frac{1}{2}$) un *Kehde* (1) māju zemes, kopā trim arkliem. No šo zemnieku mājām 1638. gada revīzijā kā apdzīvotas minētas vienīgi Pēterā Ķemera un *Kehde Thomas* mājas Rencēnu pagastā, bet *Peßete* minētas kā postaža. 1672. gadā Ķemere ir jātnieka (Roßdienstreiter) muiža. Tātad muižas saimniecība iekārtota starp 1638. un 1672. gadu.

LABRENČA UN CIEMGALA MUIŽA iekārtotas uz divu Sauļu muižas (Saulhof) zemnieku zemes ap 1638. gadu. Šī gada arklu revīzijā teikts, ka divu pusarklinieku — *Zemegal* un *Labrentz* — māju vietā, kuŗās agrāk dzīvojuši zemnieki, iekārtotas jaunas muižas. Pēc Lielā kadastra kartes spriežot, abas šīs muižas atradās uz dienvidiem no Sauļu muižas. Ciemgala muiža nav saglabājusies līdz jaunākajiem laikiem, bet Labrenča muiža, pēc 1927. gada kartes, bija uz austrumiem no Sauļu muižas, kamēr agrākās Labrenča muižas vietā tad atradās Labrenča zemnieku mājas.

LIZDĒNI. Viļņas bīskaps Radivils piešķīra Lizdēnu ciemu Valentīnam Hānam, un karalis Zigmunds II Augusts 1567. gadā piešķīrumu apstiprināja. Ciemu mantoja Liberts Hāns, kas,

zvidriem iekaņojot Vidzemi, palika poļu pusē. Lizdēnu ciemu, kas piederēja pie Sauļu muižas, Gustavs Ādolfs 1632. gadā piešķīra Hāna znotiem: zviedru armijas kaprālim Johanam fon Vālenam un karodzniekam Heinricham Pilam. Sadalot piešķirumu, Vālens ieguva Lizdēnus. Kā redzams no 1638. gada revīzijas, sadalīšana vēl nebija notikusi, un visas 1638. gadā pie Lizdēniem uzrādītās zemnieku mājas vēl reģistrētas Sauļu muižā. Lizdēnu muiža tātad iekārtota pēc 1638. gada, bet 1683. gadā tā pastāv tai pašā vietā, kur vēlāk. Profesors Pēteris Šmits ap 1922. gadu to apzīmēja ar vietvārdu Lizdēni, kamēr citas muižas Rencēnu pagastā viņš sauc par muižām. Tomēr 1927. gada kartē ir iezīmēta Lizdēnu muiža.

LUTERA MUIŽA. Šai muižai vairākkārt mainīts nosaukums. Vispirms Lutera muiža pārdēvēta par Rentmeistera muižu un pēc tam atkal nosaukta par Lutera muižu. Sk.: Rentmeistera muiža.

PĪLA JĀTNIKA DIENESTA MUIŽA. 1672. gada revīzijā minēts, ka jātnieka Pila (Piel) dienesta muižas iekārtošanai piešķirtas Limbes, Ennītes un *Schwart* mājas. 1638. gadā *Limbe* bija bijušas postaža, bet *Hennit* un *Schwarte* — apdzīvotas zemnieku mājas. Pēc Lielā kadastra kartes redzams, ka *Limbe* un *Ennīte* atradās tieši tai pašā vietā, kur modernajos laikos (1927. g. 54. kartes 76. kvadrātā). Blakus šīm divām mājām Lielā kadastra kartē iezīmēta *Rusttienst* muiža, bet modernajā kartē tur ir tukša vieta. Iespējams, ka tur atradās agrākās *Zvārtes* (*Schwart*) mājas. *Strika* (L. von Stryk) Vidzemes muižu vēsturē (138. lpp.) minēts, ka *Zvārtes* (*Swarten*) muiža 1766. gadā atzīta par piederīgu pie Burtniekiem. Var tādēļ domāt, ka agrākā *Pila jātnieka muiža* 18. gadsimtenī vairs nepastāvēja.

RENCĒNI. 1638. gada revīzijā minēts, ka muižu apdzīvo zemnieki. 1652. gada *Uksenšernas muižu pārskatā* atzīmēts, ka *Rencēnu muiža* dibināta uz šādu zemnieku zemes (saraksts atkārtots 1672. gada revīzijā, piezīmējot, ka muiža tur iekārtota sen): *Siele*, *Kaße*, *Tietke*, *Zielaiß*, *Enkian*, *Saback*, *Pawelen*, *Maur*, *Adam*, *Pohne*, *Millnaß*, *Puggiß* un *Spritzsche*.

1638. gada revīzijā minēts, ka *Rencēnu Jurgens Ādams* saimnieko pusarkla mājās, bet maksā nodevas un veic klaušas par ceturdaļarklu. Pēteris Spricis izpilda pienākumus par ceturdaļarklu. Tā pašā gada vakugrāmatā minēts *Kaatze Tomaß*, kas revīzijā ierakstīts kā *Thomas Kehde* (pusarklinieks) un kas augšējā spridzināto māju sarakstā būs *Kaße. Siele* 1638. gadā bija postaža.

Konstatējams, ka Rencēni dibināti starplaikā starp 1638. un 1652. gadu.

RENTMEISTERA MUIŽA. To iekārtoja savām vajadzībām kā daļu atalgojuma Uksenšernas muižu pārvaldnieks Jakobs Bērs laikā no 1649. līdz 1652. gadam. Kā Lielā kadastra laikā, tā līdz pat jaunākajam laikam to sauca par Lutera muižu.

Neskaidrību par Lutera muižas dibināšanu rada ieraksts 1638. gada revīzijā. Tur minētas muižas, kam nav muižas saimniecības un kuņās dzīvo zemnieki. Pēc tam kā izņēmums (t.i., kā tādas, kur bija muižas saimniecība) minētas divas muižas, no kuņām vienas vārds ierakstīts *Wilkemoise*, bet tad nosvītrots, un tai vietā ierakstīts *Lottermoise*. Ir jautājums, kad šis labojums revīzijas protokolā izdarīts un vai tas nozīmētu, ka Lutera muiža pastāvēja jau 1638. gadā un rentmeisters Bērs to tikai pārdevējis sava amata vārdā?

RŪTES MUIŽĀ 1638. gadā starp citām zemnieku mājām atradās *Peesch* mājas. 1681. gadā tās bija postaža, un laukus lietoja muiža. Kur 1681. gadā bija *Muschiet* un divējas *Bucke* mājas, vēlāk atradās PUČURGAS MUIŽA (*Galantfeld*).

SEĶU MUIŽA (*Seckenhof*) dibināta laikā starp 1672. un 1683. gadu. 1672. gada privātajā revīzijā teikts, ka *Wegge Hanß*, *Seckke*, *Poode Jahn*, *Kroßeneck* postaža (pareizāk vārds uzrakstīts 1638. gada revīzijā: *Kraßneck*), *Kalne Mecken* un *Leyeßmecken* visi dzīvo vienkopus un viņiem ir laba zeme, pļavas un lopu ganības. Viņiem ir kopā 4½ arkla, un mājas atrodas pusjūdzi no Burtnieku pils. Šeit jāiekārto jauna lopmuiža, un zemnieki jānometina citur. Seķu un Meķēnu mājvārds bija saglabājies līdz jaunākam laikam, bet Poda un Veģa mājvārds ir iznīcis.

VECATE (*Alt-Ottenhof*). Ir ziņas, ka Vecati 16. gadsimtenī iekārtojis bīskaps Šenkings pie Salacas upes. 1638. gada revīzijā muiža nav minēta; 1652. gada pārskatā teikts, ka Vecates muižai ir 5 arkli, bet slapjuma dēļ visu platību nevar lietot.

VILZĒNI dibināti starp 1672. un 1683. gadu, tos atdalot no Bauņiem. Zemnieku mājas, kuņi 1683. gadā maksāja kunga tiesu un veica klaušas Vilzēnu muižai, vēl 1672. gada revīzijā pierakstītas pie Bauņiem.

JĀTNIĒKU DIENESTA kaprālim Nīlsam Kontinam (*Niels Continen*) Burtnieku pilsnovadā bija iekārtota muiža šādās mājās: *Petritt*, *Libke* un *Spradzen* (kas piederēja pie *Libke* mājām). Muižas ēka bija celta *Latschen* postažā. 1638. gadā Burtniekos bija *Lickus* mājas un *Peteret* postaža. Kur atradās Kontinena jātnieka muiža, neizdevās noskaidrot. Lielā kadastra

kartē ir iezīmēta *Ryttare Hemman Purresall*, aptuveni vietā, kur mūsu laikos atradās Stultes mājas, pusotra kilometra uz austrumiem no Burtnieku baznīcas un mācītājmuižas.

1672. gadā Burtnieku pilsnovadā bija vēl citas jātņieku dienesta muižas. Jātņiekam Kristoferam Rūdenam (Christoffer Ruhden), laikam mirušā majora Rūdena radniekam, muiža bija iekārtota *Kempe, Ducker* un *Goring* mājās un *Jenke* postažā.

1683. gadā *Ducker* (arī *Duckur*) un *Jenkemoise* bija zemnieku mājas, kas atradās Lakšu pagastā pie Lutera muižas. Bez tam kādas mājas turpat saucās par *Muisech*, kas varētu būt Ķempes vai Goriņi. Tomēr jaunākajos laikos pastāvēja Dukurmuiža, kas atradās tieši blakus Rencēniem. Pastāvēja arī Jenkas mājas.

Cēsu (Wenden) pilsnovads

ĀRAIŠU MĀCĪTĀJMUIŽA dibināta 1643. gadā, bet draudzi apkalpoja Cēsu mācītājs. Cēsu mācītājmuižā mācītājam Tobijam Karstenam bija Galiņa trīsceturtdaļarkla mājas.

Lielā kadastra 1681–1683. gada mērījumos zīmētajā kartē dienvidaustrumos no Vaives iezīmēta *Bombem* muiža. 1927. gada kartē tur minēta BUMBURU PUSMUIŽA. 1672. gada revīzijas protokolā ierakstīts, ka Cēsu Āraišu vakā majors Bērenss valda *Bumber* ar pusarkla zemes kā jātņieka muižu.

1638. gada revīzijā minēts, ka *Jahn Bumber* ir Piebalgas zemnieks, kas šais mājās dzīvojis jau poļu laikos. Muiža tātad iekārtota starp 1638. un 1672. gadu, bet nav zināms, vai kaŗa laikā gadsimteņa vidū mājas nav izpostītas.

DUKURU MUIŽAS (*Duckern* oder *Liphardshof*) dibināšana bija ilgstošs process. 1638. gada revīzijā konstatēja, ka agrākajā Mujānu Dukuru muižā dzīvo zemnieks. Uz šo zemnieku pretendēja kā Uksensērnas muižu pārvaldnieks Jakobs Bērs, tā arī Rīgas kancelejas notārs Heinrichs Lademachers, kas sev pieprasīja arī vēl Sviķa, Buča un Zābaka mājas. Pretenzijas nonāca tiesā, un pēc apmēram 20 gadiem Lademachera znots Frīdrichs Liphards dabūja labvēlīgu tiesas spriedumu. Uksensērnas muižu pārvaldnieks tomēr mājas Liphardam nenodeva, bet sāka sarunas par māju apmaiņšanu. Tikai ap 1660. gadu Liphards nodibināja, resp. atjaunoja Dukuru jeb Lifarta (Lipharda) muižu.

PRIEKUĻU MUIŽA (vāciski: *Freudenberg*) dibināta apmēram tai pašā laikā kā Liepas muiža (sk. 31. lpp.), pēc 1672. gada. Minētā gada privātās revīzijas protokolā par Cēsu Līvu pagasta zemniekiem *Schiebe* (1¼ arkla), *Prekull* (1¼) un *Wacksche* (arī: *Weecks*, 1) teikts, ka šiem trim ciematiem ir laba zeme, pļavas un

ganības un ka tur jāiekārto lopmuiža, bet zemnieki pārceļami uz citu vietu.

1638. gadā Līvu vakā pagastvecākais bija Indriķis Priekulis. Tai pašā pagastā atradās arī *Jahnn Schibbe* un *Bartelt Weecks* mājas.

SKRASTIŅU MUIŽA iekārtota 1684. gadā *Perkoun*, *Mirke*, *Lambat* un *Sassul* mājas.

VAIVES MUIŽU (vāciski: Groß-Lodenhof; 18. gadsimtenī pārdēvēta par Veismaņu muižu, vāciski: Weißenstein) dibinājis Uksenšernas muižu pārvaldnieks Jakobs Sprengports laikā starp 1646. un 1656. gadu. Muižu dibinot, spridzināja šādas zemnieku mājas Cēsu Līvu pagastā: Jāņa Pauces, Dāvida Pauces, *Kunne*, *Lassden Hanß* un *Kiuse*, kopā 1³/₄ arkla.

Cesvaines (Seßwegen) pilsnovads

JAUNADULIENA (Neu-Adlehn) dibināta ap 1638. gadu, abiem valdītājiem – brāļiem Vilhelmam un Johanam Tizenhauzenam – sadalot savā starpā Adulienu. Johans Tizenhauzens muižas laukos sev vispirms uzbūvēja dzīvojamo ēku.

KĀRKLU MUIŽA (Neu-Geistershof). Zemnieki, kas 1638. gadā piederēja pie Grašu muižas (Geistershof), 1688. gadā ir sadalīti starp Grašu muižu un Kārklū muižu. No tā secināms, ka Kārklū muiža nodibināta starplaikā starp minētajiem gadiem.

KRAUKĻU MUIŽA (Grawendahl) iezīmēta Lielā kadastra kartē Kujas upes kreisajā krastā tai pašā vietā, kur tā atradās Latvijas patstāvības laikā. Latvisko vārdu muiža dabūja no Kraukļu mājām, kas Lielā kadastra laikā atradās tieši pie pašas muižas, tās dienvidos, bet piederēja pie Cesvaines pils zemnieku mājām. Vispār Kraukļu muižas tuvumā visapkārt bija Cesvaines zemnieki. 1688. gadā pie Kraukļu muižas piederēja astoņi zemnieki: Krieviņi, Ruņģi, Ūbāni, Doriņi, Grietēni, Muižu Krieviņi, Puntus un Ukšķu mājas. Visi šie mājvārdi bija saglabājušies līdz jaunākajam laikam, bet Lielā kadastra kartē tie nav iezīmēti. Vietā, kur šīs mājas kartē varētu meklēt, iezīmēts liels mežs un purvs. Salīdzinot ar 1638. gada revīziju, redzams, ka revīzijas laikā visas mājas piederēja pie Bučauskas (Butzkowsky) un Dzelzavas (Selsau) muižas.

Rodas iespāids, ka Kraukļu muiža dibināta laikā starp 1683. un 1688. gadu.

MADONA (Modohn). Lielā kadastra Bērzaunes pilsnovada kartē ir uzraksts: „Bersemoise eller Modohn under Seswegen att-inuti“ (Bērmuiža jeb Madona Cesvaines [novada] iekšpusē). Lielā kadastra Cesvaines kartē savukārt attiecīgā vietā

parādītas sajauktas Lazdonas un Bučauskas mājas. Neparasti ir, ka 1688. gada pārskatā gan parādīta Madona ar sējumiem un ražu muižas laukos, bet nav parādīti pie muižas piederīgie zemnieki. Katrā ziņā Madonas muiža, kam latviskais vārds bija Birži, tai laikā eksistēja, un muižas laukus apstrādāja Cesvaines zemnieki.

Madonas vāciskais vārds konstatējams kopš 1461. gada archibiskapa Silvestra laikā. Spriežot pēc oficiālās revīzijas, 1638. gadā atsevišķas muižas saimniecības Madonai vēl nebija.

Doles (Dahlen) pilsnovads

Pēc Strika informācijas, Doles baznīca bija sabrukusi, tomēr 1638. gada revīzijā teikts, ka baznīca atrodas Doles pils zemē un ka mācītājam piedalīti četri zemnieki. Kaut gan mācītājmuiža ar atsevišķu arklu skaitu izdalīta tikai 1688. gadā, jāpieņem, ka tā pastāvēja jau 1638. gadā.

Ērgemes (Ermes) pilsnovads

ĒRGEMES MĀCĪTĀJMUĪŽA. Ērgemes baznīcu bija būvējis zviedru armijas franču cilmes ģenerālmajors Vilhelms Delabars (De la Barre) laikā starp 1625. gadu, kad viņam Ērgemi izlēņoja, un 1638. gadu, kad baznīca atzīmēta revīzijā. Baznīcas uzturēšanai bija izraudzītas divējas Domeru mājas. Pēc Lielā kadastra 1681. gada datiem, pie mācītājmuižas zemniekiem pieder abējas Domeru mājas un vēl trīs citas mājas. Jāsecina, ka mācītājmuiža nodibināta laikā starp 1638. un 1681. gadu.

Hässen Busk jeb *Skillingshof* ir minēta 1681. gada Lielā kadastra karšu zemnieku māju sarakstā, bet kartē to neizdevās atrast neparastā skaitļu apzīmējuma dēļ.

KIRAS MUIŽA (Kyrre) dibināta starp 1654. un 1681. gadu pie Kiras upes kā Veckārķu muižas (Karckel Hof) blakumuiža. Striks savā Vidzemes muižu vēsturē (1885) raksta, ka *Kyrre* pastāvējusi senāk, minot 1654. un 1682. gadu. Salīdzinot ar moderno karti, attiecīgajā vietā blakus Jendavu mājām Lielā kadastra kartē nav nevienas apdzīvotas vietas — piezīmējams, ka, pēc Strika informācijas, Jaunkārķi (Neu-Karkel) dibināti *Wappe Muische* zemnieku māju vietā; 1681. gadā vēl pastāv *Wappen* zemnieku mājas, kas pieder pie Kiras muižas.

LUGAŽU MĀCĪTĀJMUĪŽA (Pastorat Luhde). 1638. gadā Lugažos atsevišķas baznīcas nebija (to cēla pirms 1642. gada), un muižas vajadzībām kalpoja Valkas baznīca. Valkas pastorāta uzturēšanai Lugaži deva no Lielāsmuižas ciema divu zemnieku kunga tiesu un klaušas. No kultūras vēstures viedokļa ir ievērojams

fakts, ka Valkā tad mācītājs bija latvietis Matīss Hābers. 1688. gadā Lugažu pastorāts eksistē, un tā uzturēšanai izraudzīti trīs zemnieki, no kuņiem viens ir ķesteris (klockaren).

Pladzberg 1681. gadā ir sīka muiža, laikam zemnieku māju postaža, kuņas zemi apsēja Kiras muižas kļaušinieki.

Gaujienas (Adsel) pilsnovads

GAUJENAS MĀCĪTĀJMUIŽA. Poļu valdīšanas laikā Gaujienā bija katoļu baznīca, bet luterāņus apkalpoja mācītājs, kas dzīvoja Luterā muižā (Luttershof). Šī informācija attiecas uz 1613. gadu. Kad zviedri iekaroja Vidzemi, Gaujienu izlēņoja valstsmaršalam Akselam Banēram. Viņš par Gaujienas mācītāju uzaiicināja Kasparu Pratoriju (Pratorius), kas darbojās trīs gadus, rikojojot dievkalpojumus kapellā, jo baznīca bija nopostīta. Kad Pratoriju iecēla par Alūksnes mācītāju, viņa vietā darbojās Valkas mācītājs Matīss Hābers. Kā jau minēts iepriekš, Hābers bija latviešu tautības. Otrs latviešu tautības mācītājs bija Jānis Kapūns, kas 1630. gadā bija mācītājs Straupē, bet no tā paša gada mācītājs Smiltenē, kur viņš darbojās vēl 1638. gadā. Abi šie latviešu mācītāji bija starp tiem, par kuņiem Georgs Mancelis rakstīja, ka „dažu labu arāja dēlu Dievs par mācītāju un baznīcas kungu cēlis ir“.

1681. gadā Gaujienā ir sava baznīca un atsevišķa mācītājmuiža, kas atradās tagadējā vietā.

JAUNĀ MUIŽA (Adsel-Neuhof, arī: Frauental). 1638. gadā šādas muižas vēl nebija, bet 1688. gadā tā eksistē. Pie muižas tad piederēja zemnieki, kas 1638. gadā bija pie Gaujienas.

Gulbenes (Schwanenburg) pilsnovads

GULBENES MĀCĪTĀJMUIŽA 1638. gadā vēl nepastāvēja. Tai gadā tikai plānoja būvēt baznīcu sagruvušās katoļu baznīcas vietā. Dievkalpojumus rikoja Alūksnes mācītājs Gulbenes muižas rijā, bet lielā attāluma dēļ (6 jūdzes) viņam bija par grūtu rēgulāri ierasties. Superintendents tādēļ 1638. gadā iecēla mācītāju Ādamu Pechoļu (Petzholt), kas teica svētrunas vienu svētdienu Gulbenē, otru svētdienu Tīrzā. 1681. gadā Gulbenē ir sava mācītājmuiža.

LEJASCIEMS (Aahof) pie Gaujas 1638. gadā neeksistēja. No 47 Lejasciema mājām 1681. gadā ar atšķirīgiem nosaukumiem (t.i., neskaitot pušelniekus) 16 mājas piederēja pie Gulbenes, bet pārējo 31 māju nosaukumi nav atrodami visā Gulbenes pilsnovadā. No teiktā izriet, ka Lejasciems atdalīts no Gaujienas laikā starp 1638. un 1681. gadu. Muiža dibināta uz Grabaža, Terlapa,

Tilkes un Kalēja māju zemes. Grabažu māju nosaukums Lejas-
ciema pagastā bija saglabājies līdz jaunākam laikam, kas nozī-
mē, ka saimnieks savas mājas bija iekojis citā vietā (ARL
CCCXCVIII). Terlapu māju vārds Lejasciema pagastā laikam
saglabājies ar Targupju nosaukumu. Spriežot pēc Gulbenes
1638. gada vakugrāmatas, viena no Gulbenes vakām saucās
Leiczemsche Wacke, t.i., Lejasciema vaka.

SINOLE (Sinohlen) atrodas Lejasciema tuvumā. Sinoles vārds
eksistēja jau 15. gadsimtenī archibiskapa Heninga Šrafenberga
laikā, bet 1638. gada revīzijā muiža nav minēta. 1688. gadā Sino-
lei ir muižas saimniecība, bet pie Sinoles piederīgie zemnieki
nav atsevišķi izdalīti.

Kokneses (Kokenhusen) pilsnovads

AIVIEKSTES MUIŽA (Ewsthof) atradās starp Pļaviņām un
Gostiņiem un dibināta starp 1638. un 1682. gadu. Jaunākā laikā
muižas vietā bija Skanstenieku mājas.

IRŠU MUIŽA (Hirschenhof). Zviedrijas karalis Gustavs Ādolfs
piešķīra kapteinim Abrahamam Larsonam Hiršam 8^{1/2} arkla
postažu Kokneses Baltavas pagastā. 1638. gada revīzijas laikā 4
no piešķirtajām postažām bija zemnieku apdzīvotas, bet 8
postažas vēl bija neapdzīvotas. Pretēji paražām jaunie saimnieki
minētiem četriem apdzīvotajiem ciematiem bija devuši jaunus
vārdus, no kuŗiem līdz jaunākam laikam bija saglabājušies tikai
nedaudzi. Hiršam piešķirtās mājas 1650. gadā pārdeva Hein-
richam Strubergam Krūnšernam. 1682. gadā tās piederēja pie
Iršu muižas, bet jaunākā laikā ietilpa Liepkalnes pagastā.

1670. gadā Iršu muižu pārcēla uz citurieni, bet agrākās mui-
žas vietā no Kokneses novada pārcēla zemnieku *Barckas*, kas
agrāko muižas vietu esot nosaucis savā vārdā.

Otru Hiršam piešķirto vēlāko muižu vāciski sauca *Hel-
reichshof*, kam latviskais vārds laikam bija Altiene.

KRAPE (Kroppenhof) modernajos laikos atradās tur, kur
1688. gadā bija *Ennen* un *Puotz* mājas.

LIEPAS MUIŽA (Lindenhof). Pēc 1638. gada revīzijas redzams,
ka vēlāk pie Liepas muižas piederīgie zemnieki Kokneses pils-
novada Baltavas pagastā bija piešķirti pulkvežleitnantam Jurge-
nam Šiltam (Jurgen Schiltt). 1682. gadā tur pastāvēja Liepas
muiža. Liepas muižas pastorāta 1638. gadā vēl nav, bet 1682.
gadā tas eksistē.

OZOLMUIŽA (Ohselshof) Kokneses Baltavas pagastā arī bija
piešķirta tam pašam Šiltam, kas saņēma Liepas muižu. Arī tur
1682. gadā bija muižas saimniecība.

RADALKA (Glauenhof) un VEIDUMUIŽA (Weidenhof) dibinātas uz Kokneses pilsētas (tā pastāvēja 17. gadsimteni) namnieku šņoņuzemēm. Veidumuižas dibināšanu valdība apstiprināja 1658. gadā.

RĪTERI (Grütershof) 1633. gadā dibināti divās postažās: *Sosen und Sußen landt*.

Krimuldas (Kremon) pilsnovads

CARNIKAVA (Zarnikau) jau pirms 1638. gada pārcelta uz citu vietu, kad Gauja muižu aizskalojusi. No jauna muiža dibināta uz šādu būdinieku zemes: *Antepog, Gabel, Kengel, Sabag, Tilgal, Westarost*.

EIKAŽI (Eikasch). Spriežot pēc 1638. gada arklu revīzijas, tās laikā Eikažu zemnieki bijuši pie Biriņu muižas (Koltzen). 1682. gadā Eikaži eksistē.

PĒTERUPES MĀCĪTĀJMUIŽA (St. Peters Pastorat) dibināta starp 1638. un 1682. gadu.

Lielvārdes (Lennewarden) pilsnovads

AIZKRAUKLE (Ascheraden). Par Aizkraukles baznīcu 1638. gada revīzijā teikts, ka poļu laikos katoļu dievkalpojumi notikuši mazā kapellā, kas atradusies kalnā pie Aizkraukles un 1638. gadā bijusi stipri sabrukusi. Pirms trim gadiem tur vēl sprediķojis Kokneses mācītājs, bet 1638. gadā Aizkrauklei bijis pašu mācītājs. Viņa vārds revīzijā nav minēts. Var tomēr secināt, ka Aizkraukles mācītājs bija agrākais Kokneses mācītājs Johans Georgs Rēhauzens (Rehehusen), kas 1644. gadā publicēja pirmo zināmo latviešu gramatiku *Manuductio ad linguam lettanicam*. Tā kā 1638. gada Aizkraukles baznīcas revīzijas protokolā teikts, ka Aizkraukles mācītājs apkalpo Aizkraukles draudzi jau ceturto gadu, tas varētu būt tikai Rēhauzens. 1638. gadā Aizkrauklē vēl mācītājmuižas nebija, arī vēl ne 1643. gadā. Tomēr liekas, ka dažus gadus vēlāk, mācītājam Rēhauzenam neatlaidīgi uzstājoties, mācītājmuižu uzcēla.

LIELVĀRDES MĀCĪTĀJMUIŽA. 1638. gada revīzijas laikā Lielvārdes baznīca bija aiz vecuma sabrukusi, bet 1640. gadā to uzbūvēja no jauna. Jādomā, ka tai pašā laikā uzcēla arī pastorātu, jo 1638. gada revīzijā ziņots, ka mācītājam piedalīti četri zemnieki, kas dod kunga tiesu un veic klaušas. Mācītājs apkalpoja Lielvārdes un Jumpravmuižas (Jungfernhof) baznīcu.

MAZĀ MUIŽA jeb MAZJUMPRAVA (Klein-Jungfernhof) dibināta Daugavas kreisajā pusē, atdalot dažas no tur esošajām zemnieku mājām no Jumpravmuižas. Pēdējā bija jezuītu pārdē-

vētā agrākā Pargu muiža. 1638. gadā vēl atsevišķā Mazā muiža nebija nodibināta. 1680. gadā pie Mazās muižas piederēja septiņas zemnieku mājas, tātad muiža tiešām bija maza.

VINTERFELTE (Winterfeld) dibināta starp 1638. un 1680. gadu, pie Suntažu pilsnovada robežas atdalot zemnieku mājas no Aizkraukles.

Liepupes (Pernigel) pilsnovads

BEICIEMA (Baitzeem) muiža radusies starp 1638. un 1683. gadu. MĒTAGA MUIŽA (Metakshof) bija dibināta jau 1630. gadā Mētaga ciemā kā Vecmuižas (Sussikas) lopmuiža.

MUSTKALNU (Mustikaln) muiža dibināta pēc 1638. gada, atdalot zemniekus no Duntē muižas (Ruhtern). Tomēr iespējams, ka 1638. gada revīzijā minētā Duntē ietilpstošā *Ungernhoff* ir tā pati muiža.

Limbažu (Lemsal) pilsnovads

ĀRCIEMA MUIŽAS (Erkul) laukiem pirms 1688. gada revīzijas pievienotas dažus gadus iepriekš aizdzīto zemnieku Pelles un Malēja mājas.

ĀSTERES (Poickern) muiža bija dibināta, pievienojot Aizezera (Ais Essar), Ģirdena (Ghirden) un Poikerna (Poickern) ciema zemniekus.

Starplaikā starp 1638. un 1681. gadu bija radušies DRIELIŅI (Badenhof), kas bija maza muiža. Ģerķiši (Gerkeshof) pastāvēja 1638. gadā, bet ne vairs 1681. gadā.

LĀDE (Ladenhof) dibināta Jumpravas un Lādes vakā starp 1638. un 1681. gadu. Turpat kaimiņos bija dibināta BUĻLMUIŽA (Budenbrockshof, Bullenhof). RŪSTUŽI (Rüssel) bija dibināti Upēna ciemā (Uppen Zeem), pievienojot arī atsevišķas mājas. Umurgas draudzē Tiegažu ciemā bija dibināta TIEGAŽU MUIŽA (Tegasch).

VIĻĶENES MUIŽA (Wilkenhof) radusies 17. gadsimteņa vidū. Ir ziņas, ka sliktā ceļa dēļ zemnieki tur paši uzcēluši baznīcu. Kad 1621. gadā karalis Gustavs Ādolfs piešķīra Rīgas pilsētai Limbažus, piešķīrumā ietilpa *Wilckenß Wacke*. Turpretim 1681. gadā jau pastāvēja *Wilken Hoff* jeb *Neuhoff* ar tai piederīgo Viļķenes, Vaigažu, Lipenu, Kullažu, Māskužu un Rūstužu (Rüstets) ciemu un atsevišķi dzīvojošiem zemniekiem.

Madlienas (Sissegal) pilsnovads

MAZOLĪ (Klein-Ohselshof) dibināti tai pašā laika sprīdī, kad Vēriene, lietojot Libenu, Bisņu un Vidvales ciema zem-

nieku darbu un atdalot daļu Vecdibena un *Ghelgau* ciema no Ogres Ozolmuižas (Ohselshof). Modernajos laikos Mazozoli atradās turpat, kur tie bija Lielā kadastra laikā – uz austrumiem no Vedzes ietekas Līcē (kas Lielā kadastra koncepta kartē apzīmēta kā „Aster beck“).

VĒRIENE (Fehren) 1638. gada revīzijā nav uzrādīta kā atsevišķa muiža, kaut tās vārds eksistē jau 15. gadsimtenī. Mājas, kas 1688. gadā piederēja pie Vērienes, 1638. gadā bija pie Lielmuižas (Essenhof). Muižas saimniecība tātad nodibināta laikā starp abiem šiem gadiem.

Jākonstatē, ka Madlienas pilsnovads mainījis vārdu. Vāciski novadu sauc latviskajā vārdā par „Sissegal“, bet latviski par Madlienu pēc svētās Madlienas baznīcas (S. Magdelens Kyrckia). Pēc nostāstiem, šo baznīcu 13. gadsimtenī esot cēlis lībiešu ķēniņa Kaupa znots Johans Ungerns-Šternbergs par piemiņu savai svainei Kaupa ceturtajai meitai Magdalenai, ko uzskatīja par svētu. Magdalenu latvieši sauca par Madlienu.

Mālpils (Lemburg) pilsnovads

DRAVANTA (Drewenhof, arī: Drawant, Rumpen Hof) un MŪRMUIŽA (Muremoise, arī: Roden, Rodenhof, Iggian). Muižas dibinātas, atdalot trīs zemnieku mājas no Mālpils *Weekullsche Wacke*, kur tās ietilpst 1638. gadā. Tomēr 1638. gada revīzijā minēts, ka Mūrmuižu ir pircis Mālpils valdītājs, Narvas gubernātors zviedrs Nilss Asersons Manneršelds. Šis pirkums notika 1635. g. 28. decembrī. Rodas ieskats, ka muižas saimniecība iekārtota tikai vēlāk, bet 1681. gadā jau pastāv abas muižas ar atsevišķiem laukiem.

Nītaures (Nitau) pilsnovads

ANNAS MUIŽA (Annenhof), MORE (Moritzberg) un AKSELE (Axeln) – visas vēlākajā Mores pagastā – ir trīs muižas, kas 1638. gadā vēl nepastāvēja, bet ir iezīmētas 1681. gada kartē. Tā kā šīm muižām nav uzrādīti atsevišķi zemnieki, kas apstrādā to laukus, tad jāpieņem, ka tās bija Nītaures pils blakumuižas.

Nītaures pilsnovadā ir vēl otra ANNAS MUIŽA (Putter), vēlākajā Ķēču pagastā. 1695. gadā zviedru karalisko muižu pārzinis Strokirks rakstīja mērniecības lietu vadītājam Lundgrēnam, ka Nītaurē Ceipu vakā pie kartē iezīmētā ezera (Nelapu ezers) varot nodibināt muižu ar 40–50 pūrvietām katrā no (trim) laukiem. Jaundibinātajā muižā varēšot labāk nodarbināt zemniekus, un viņiem nebūšot jābrauc tālais ceļš uz Nītaures pili. Lundgrēnam uzdots muižu ieprojektēt (RA, Landtmäteristy-

reلسens leveranser 1850, nr. 304). 1681/1683. g. zīmētajā kartē norādītajā vietā pie ezera atrodas Putru (Putter) mājas. Annas muižas tuvumā modernajos laikos vairs nebija *Lulle*, *Jerwen* un *Spandack* māju, bet Bitenieki un Jurģiši atradās citā vietā nekā 1681/1683. gadā. Kur toreiz atradās Pēpi, modernajā kartē iezīmēta SĒRMUIŽA.

Raunas (Ronneburg) pilsnovads

Pie Raunas pils 1683. gadā piederēja šādi pagasti (vēsturiskajā rakstībā): *Kukian* (arī: *Kuiken*), *Wilcke*, *Sam*, *Marsenen*, *Lausen*, *Kuetz* un *Drosten*.

BAIŽKALNA MUIŽA (Friedrichshof) dibināta 1670. gadā *Sam* pagasta Baišu mājās, netālu no Raunas pils, un līdz 1681. gadam tā izveidojās par lielāko Raunas novada muižu.

DZĒRBENES (Serben) MĀCĪTĀJMUĪŽA pastāv, sākot at 1662. gadu, kad Dzērbenes valdītājs izraudzīja atsevišķu mācītāju.

JAUNRAUNA (Neu-Wesselshof) dibināta *Kukian* un *Wilcke* pagastā. LAUNKALNE (Launekaln) 1638. gada revīzijā nav minēta, bet pastāv 1681. gadā.

LORANCIS (Kohrenhof) un MUIŽNIEKS (Bajowskenhof) dibināti *Sam* pagastā un eksistēja kā muižas 1681. gadā, bet vēlāk tur dzīvoja zemnieki, kā to liecina šo muižu vēlākie latviskie vārdi.

Ods (Odenkal) ir zemnieku mājas, ko 1681. gadā apsaimnieko muiža. PALSMANE (Palzmar) pieminēta jau 15. gadsimtenī, bet tikai 1638. gada revīzijā atzīmēts, ka nodibināta muiža, aizdzenot trīs zemniekus.

PALSMANES MĀCĪTĀJMUĪŽA dibināta 1665. gadā, izpildot Zviedrijas valstsmaršala Svantes Banēra testamentu — nodalot no Palsmanes vienu arklu zemnieku zemes. Naskaidrību tomēr rada Strika informācija, ka tikai 1697. gadā Palsmanei bijis atsevišķs mācītājs.

RABĀKA (Rabak) dibināta *Kukian* pagastā. Laikā starp 1638. un 1681. gadu *Kukian* pagastā nodibināta VESELAUSKA (Wesselshof), kaut vārdu muiža dabūjusi no poļu laiku Raunas pārvaldnieka Pjotra Veselovska (Wesselowsky) jau 1602. gadā.

Smiltenes draudzē laikā no 1638. līdz 1681. gadam bija dibinātas šādas sīkas muižas: Jeberis (Jebberkaln), Pāpiņa muiža (Papenhof) un Raudiņa (Raudenhof). Meimurs bija zemnieka mājas, kuŗa laukus apsēja muiža. Prāvākas muižas bija JURKINS (Jurckenhof) un SMILTENES JAUNĀ MUIŽA (Smiltēn-Neuhof), kā arī LOBERĢI (Blumbergshof).

Ropažu (Rodenpois) pilsnovads

1682. gadā šai novadā pastāv trīs sikas muižas. NAGLUMUIŽU (Nagelshof, arī: Sisselkalln) bija dibinājis Rīgas tirgotājs Johans Nāgels, kas darbojās kā Aksela Uksenšernas Ropažu muižkungs. Iespējams, ka zemnieka mājas, kur šo muižu dibināja, sauca par Siselkalnu. 1672. gada privātajā revīzijā teikts, ka Naglumuiža atrodas gan skaistā, bet saimnieciski neizdevīgā vietā. Visas muižas ēkas (kas revīzijā sīki aprakstītas) cēlis nelaiķis Nāgels un viņa atraitne. Muižai nav vienlaidu lauki, bet atsevišķi lauciņi gar Juglu, kas visi atņemti zemniekiem. To kopplatību var vērtēt 180 pūrvietu. Tāpat pļavas, kas dod kopā ap 200 vezumu siena, atņemtas zemniekiem. Kā lauki, tā pļavas ik gadus applūst, kas bojā augsni.

PEPERMUIŽU (Peppershof, zviedriski: Rebbennerß gård) dibināja Aleksandrs Rebeners. Trešo muižu (vāciski: Kusenhof) 1681. gadā apdzīvoja būdinieks (een torpare).

Rūjienas (Rujen) pilsnovads

ARAKSTES MUIŽA (Arras) dibināta (pareizāk sakot, atjaunota) *Arristkeylle* ciemā, kas 1638. gadā piederēja pie Eriņiem (Häringshof), pakļaujot muižai arī *Lehderkeylle* ciemu.

KĀRKLĪ (Karckull) bija Diķeņu (Puderkull) lopmuiža. 1638. gadā tā bija pamesta postaža, un to neatjaunoja.

KOŠĶELES (Osthof, Ostrominsky) vēsture ir ļoti raiba. Ordeņa laikā muižu uzcēla kāds Jordans. Pēc tam to ieguvis kāds Sturcs (Sturtze). Poļu laikos muižu piešķīra Astrominskim. Kārļa IX iekarojumu laikā to piešķīra Blankenfeldam, bet, kad Rūjienas novadu atkal iekaroja poļi, Astrominskis muižu atguva. Gustavam Ādolfam 1632. gadā iekarojot Vidzemi, muižu piešķīra pulkvežleitnantam Kasparam Koskulam (Koškull). Koskuls agrākās muižas vietā nometināja divus zemniekus, bet muižu pārcēla tuvāk Burtnieku ezeram, aizdzenot sešus sīkzemniekus. 1638. gada revīzijā agrākais muižas nosaukums minēts kā „Astrominski Hoff, vormaln Adzel genant“.

ĶIRBĒNI (Kürbelshof) dibināti ap 1640. gadu uz zemnieku zemes. PAIPES MUIŽA (Paibs) atdalīta no Tediņiem (Rujenbach). 1638. gada revīzijā reģistrēts *Dorff Payppß*.

TĒCENS (Naukschen-Neuhof), *Udzin* (arī: Kolckemoise) un STIĻĻA (Stillenhof) atzīmētas kā muižas 1681. gada kartē. Tās, acīm redzot, bija Naukšēnu lopmuižas.

Salaspils (Kirchholm) pilsnovads

STĀLE (Stahlenhof). 1638. gada revīzijā muiža ar šādu vārdu nav reģistrēta, bet tāda ir gan iezīmēta 1682. gada kartē. Totiesu 1638. gada revīzijā ir vairākas sīkas namnieku muižas, kas šai vēlākajā kartē nav iezīmētas. Līdz ar to nevar droši teikt, ka 1638. gadā Stāle vēl nebija nodibināta.

Siguldas (Segewold) pilsnovads

Par NURMIŽIEM (Nurmis) 1638. gada revīzijā teikts, ka tie dibināti uz sešu zemnieku apdzīvotā *Lehl Cemot* zemes.

PALTMĀLE (Paltemal) 1681. gadā eksistē kā muiža ar pašas laukiem, bet muižai nav atsevišķu zemnieku. Acīm redzot, tad tā bija Siguldas lopmuiža.

Skujenes un Piebalgas (Schujen & Pebalg) pilsnovads

Kaut tie ir divi dažādi pilsnovadi, Lielā kadastra 1681. gada karšu deskripcijas grāmatā (piektdaļas karte pati trūkst) abi novadi aprakstā apvienoti.

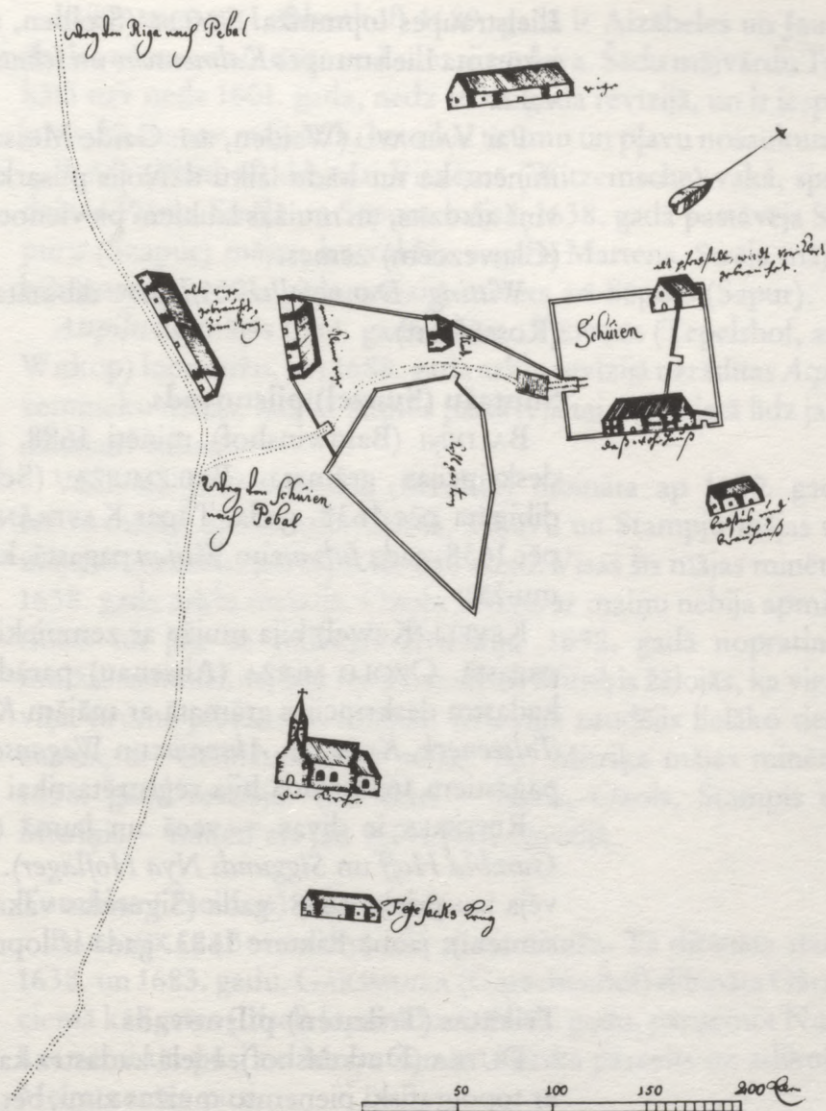
Šai aprakstā ir šādas muižas, kuŗu trūkst 1638. gada revīzijā: AĶENES MUIŽA (Aaken), GULBĒRA MUIŽA (Gulbern), KĀPURKALNS (Kapershof), KRIĶUMUIŽA (Grickenhof, arī: Jablonsky), KROŅA ZOSĒNI (Sohsenhof), dibināti pēc 1638. gada kā jātnieka muižiņa, LEIMANI (Nervensberg, arī: Leimans Hof), OĻU MUIŽA (Ohlenhof), OZOLU MUIŽA (Eckhof), SILAMUIŽA (Neuhof), ŠĶILTAS (Schilten Höfchen) un muižas, kam latviskais vārds nav noskaidrots: *Blihertzch* un *Tirsen*.

Zviedru mērnieku zīmētajā 1686. gada kopkartē redzams, ka Vecpiebalga (*Pebalg*) atradās dienvidos no Alauksta ezera, kur Latvijas patstāvības laikā bija Vecmuižas zemnieku mājas. Tagadējā Vecpiebalga atrodas dienvidaustrumos no Ineša ezera, kur 1686. gada kartē iezīmēta *Ohreshoff*. Ar to kļūst saprotams, ka 1820. gada Vidzemes adrešu grāmatā Vecpiebalgas vāciskais nosaukums ir *Pebalg Orrisar*.

SĒRMŪKŠU MUIŽAS (Sermus) laukiem, pēc 1681. un 1683. gada datiem, pievienota *Schlacke* un *Terauden* zemnieku māju zeme, zemniekus aizdzenot. Abas šīs mājas 1638. gadā bija postažas. Bez tam 1681/1683. gadā muiža vēl lietoja *Elap*, *Kahl* un *Bruste* postažu.

VĀCKALNS jeb Cirstu muiža (Teutschenbergen) dibināta laikā starp 1639. un 1649. gadu, salasot atsevišķas zemnieku mājas. Kad dibināta muižas saimniecība, nav noskaidrots.

Skujenes muižas
plāns 17. gs.
(Zviedrijas valsts
archivā)



Straupes (Roop) pilsnovads

AUCIEMA MUIŽA (Autzem) pastāvēja jau 1638. gadā. Tā dibināta Lielstraupes Auciema vakā, aizdzenot trīs zemniekus.

BRINĀI (Brinkenhof). 1688. gada revīzijā teikts, ka muiža iekārtota priekš apmēram 40 gadiem divu pusarklinieku — *Witting* un *Dancka* — zemē. *Witke* mājas minētas 1638. gada revīzijā.

DAIBE (Daiben) dibināta pēc 1638. gada *Westnormsche* jeb *Weesnerische* pagastā, atdalot no Mazstraupes. 1638. gadā šai pagastā bija Daibes un *Sloicke Daibe* postaža, un liekas, ka muiža dibināta uz šīm postažām un Lāča zemes. 1688. gadā Daibi un Raiskumu nopirka ģenerālsuperintendents Johans Fišers.

KUĶĒNI-SKUĶĒNI (Skutnenhof) dibināti pēc 1638. gada kā

Lielstraupes lopmuiža. STALBE (Stolben, arī: Ikaten) savukārt iekārtota Lielstraupes *Kalmensche* un *Ickatsche* (arī: *Iggatensche*) vakā.

Par VAIDAVU (Waiden, arī: Gaide Moisa) 1688. gada revīzijā minēts, ka tur kādu laiku dzīvojis pusarklinieks Geide. Vēlāk viņš aizdzīts, un muižas laukiem pievienots pusarkls Klāvciema (Clawezeem) zemes.

Witting Dannefelltz Afläger dibināta pie Pāpenmuižas (Rosenblatt).

Suntažu (Sunzel) pilsnovads

BALDIŅI (Baldwinshof) minēti 1688. gada Lielā kadastra deskripcijas grāmatā. BRIEŽMUIŽA (Schmerlen Hofflager) dibināta pēc 1638. gada. Tāpat KASTRĀNE (Kastran) dibināta pēc 1638. gada *Julsans* un *Waijan* pagastā, kas tad ietilpa Suntažu muižā.

ĶEVELI (Kewel) bija muiža ar zemniekiem *Absen* un *Waijan* pagastā. OZOLU MUIŽA (Absenau) parādīta 1688. gada Lielā kadastra deskripcijas grāmatā ar mājām *Kickunen*, *Meschzeem*, *Taltzeneck*, *Krewens*, *Absenau* un *Wagansche* pagastā. No šiem pagastiem 1638. gadā bija reģistrēta tikai *Krewesche Wacke*.

RIKTERES ir divas — vecā un jaunā (zviedriski: *Siggunds Gambla Hoff* un *Siggunds Nya Hofläger*). Kamēr pirmā pastāvēja jau priekš 1638. gada (Sigundas vaka minēta jau 16. gadsimtenī), jaunā Riktere 1683. gadā ir lopmuiža.

Trikātas (Trikaten) pilsnovads

DUTKA (Dutkenshof). Lielā kadastra kartē Dutka ir iezīmēta ar topografiski pieņemto muižas zīmi, bet šo karšu deskripcijas grāmatā un 1688. gada arklu revīzijā Dutka kopā ar kaimiņu mājām *Weigupsche* vakā uzrādīta kā zemnieku mājas, piederīgas pie Vecvāles muižas. Šo pretrunu varētu izskaidrot tā, ka muiža nebija oficiāli atzīta.

Dutkas un Sūbru mājas 1680. gadā nomāja Valentins Vešavs. 1683. gadā viņš Dutkas mājās bija iekārtojis muižu ar nosaukumu TROMPETERA MUIŽA. 1686. gadā muiža apzīmēta par Vāles blakumuižu, ko valda notārs Kirchners.

LIPŠKALNS (Lipskaln) bija lopmuiža, kas dibināta ap 1654. gadu Trikātas muižas tuvumā Ludzes (Ludsensche) vakā. Muižai bija Lipškalna, Ķīviša un Vidus tīrums. Ir ziņas, ka muiža dibināta, spridzinot Ķīviša un Kažociņa mājas un vēlāk pievienojot Timbas mājas. Nevienas no šīm mājām nepastāvēja 1601., nedz arī 1638. gadā.

LUBU MUIŽAI (Lubbenhof) 1689. gadā ir Aizābeles un Jaunābeles tīrums un Grīvas un Lubu rījas pļava. Šādu mājvārdu Triekātā nav nedz 1601. gada, nedz 1638. gada revīzijā, un ir iespējams, ka tie nav mājvārdi, bet tikai tīrumu un pļavu nosaukumi.

PLĀNI (Planhof) dibināti Vijciema (Witzemsche) vakā, spridzinot Plāņu, Strēļa un Sēpuru mājas. 1638. gadā pastāvēja Sēpuru (Szapur) mājas, ko valdīja vagaris Martens. Strēļa mājas bija postaža. 1601. gada revīzijā minēts arī Sēpurs (Sapur).

Atpilwäst mājās 1684. gadā iekārto TIEPELES (Tepelshof, arī: Witkop) lopmuižu, bet 1688. gada arklu revīzijā uzrādītas *Atpill* zemnieku mājas, kas kā Atpilis pastāvēja tai pašā vietā līdz jaunākajam laikam.

Vijciema JAUNĀ MUIŽA (Neuhof) dibināta ap 1690. gadu Īcēnu mājās, pievienojot Ozola, Viķavu un Stampju mājas un māju saimniekus pārceļot uz citu vietu. Visas šīs mājas minētas 1638. gada arklu revīzijā. Ozolu Pēteris ar maiņu nebija apmierināts un par to sūdzējās Zviedrijā. 1692. gadā nopratinot muižas zemniekus, bez minētajiem arī Mitriķis žēlojās, ka viens viņa tīrums pievienots muižai. Krieviņš zaudējis lielāko tiesu zemes, arī Celītis zaudējis mājas. Arī Mitriķa mājas minētas 1638. gada revīzijā. Visi četri — Īcēns, Ozols, Stampis un Mitriķis — minēti arī jau 1601. gada revīzijā.

Turaidas (Treiden) pilsnovads

BARAUSKAS (Borowsky) bija maza muiža. Tā dibināta starp 1638. un 1683. gadu. GĀRŠMUIŽA (Garschenhof) dibināta Gāršu ciemā kā Igates (Idsel) lopmuiža ap 1680. gadu, pārņemot Nūskas zemi un pusi no Meiņa zemes. Nūska pārcelts uz atlikušo Meiņa zemes pusi.

INCIEMĀ (Inzeem) 1683. gadā bija šādi ciemi: Palciems, Kaļulciems, Juglas ciems un Paiģulciems (to vārdi bija vēl saglabājušies līdz jaunākajam laikam kā pagastgalu nosaukumi).

LĒDURGAS MĀCITĀJMUIŽA (Loddigers Pastorat) dibināta laikā starp 1638. un 1683. gadu. LODES MUIŽĀ (Lodenhof) 1683. gadā bija ciemi: *Paune Zeem* un *Jerros Zeem* un atsevišķas mājas (Streu Gesinde).

MENKULI (Memküll) pastāvēja jau priekš zviedru laikiem. Muiža tomēr šeit jāpiemin, jo 1688. gada revīzijā teikts, ka priekš dažiem gadiem no zemes aizdzīts Viļķis (Wilcke Jurgen). Viņa lauki pievienoti muižai, bet Viļķim ierādīta mežazeme. Modernajā kartē (46. kartes 60. un 61. kvadrātā) ir divēji Viļķi.

STIENE (Ulpisch) 1652. gadā izdalīta no Turaidas, bet 1683. gadā muižā dzīvoja trīs zemnieku saimes. Muiža dibināta šādās

Weltisch ciema mājās: *Imsche, Jeniken, Kattlaps, Wewer* un *Ziorke* (katrām mājām bija pus arkla, izņemot *Katlapu*, kam bija ceturtdaļa). Muižu latvieši nosauca jātnieka Kristofera Stēna (Christopher Steen) vārdā. 1688. gada revīzijā teikts, ka viņš ir vācietis un apdzīvo *Kike Zeemaht*, maksā kaņanodevu (Wartgeld), ir amatnieks un veic muižas ziņneša pienākumus.

VIDRIŽI (Widdrisch) dibināti ap 1653. gadu (sk. 1688. gada revīziju: EKA, LRKkA XII, 10, fol. 151) šādās zemnieku mājās (iekavās arklu skaits): *Budde* (1/2), *Enne* (3/4), *Longsche* (1), *Rattneck* (1), *Grubbe* (1) un *Tutum* (1).

Vainižu (Wainsel) pilsnovads

UMURGAS MUIŽAS (Ubbenorm) laukiem 1676. gadā pievienoja pusarklinieka *Nemgal* mājas (EKA, LRKkA XII, 10, fol. 346), zemnieku no zemes aizdzenot.

Valmieras (Wolmar) pilsnovads

BRIEŽU MUIŽAI (Palmhof, Bräse Moiso) 1681. gadā bija šādas āres: Briežu sala, Bundzinieka sala, Ķipēna sala un Maltītes kalns. 1638. gada revīzijā kā pirmo revidēja *Pallmen* vaku (eksistēja jau 1601. gadā), pēc kuņas tad arī muiža dabūja savu vācisko vārdu. Vienīgais zemnieks, kuņa vārds atbilst minēto āru nosaukumiem, bija Toms Bundzenieks, bet viņš 1638. gada revīzijā nebija ieradies. Tomēr 1601. gadā Palmenu vakā atrodams *Bressenn* mājas un Ūdrēnu vakā — *Maltzinge*, kas varētu būt vēlākais Briedis un Maltīte. Tātad trūkst vienīgi Ķipēna.

DŪĶEŅU (Duckershof) lopmuiža dibināta 1692. gadā Mujānu vakā, pārņemot Lieldūķeņu un Ērmaņa māju zemi.

ĒVELEI (Wohlfahrt) ir šādi lauku nosaukumi: *Sedan Sall, Karkel Sall, Kauling Sall, Ryes Sall, Kassak Sall, Brauksche Sall, Awote Sall, Widdes Tyrum, Eggels Sall, Sills Kalln* un *Kecksche Sall*. Pie muižas atzīmēts *Betes Haga* (ganības) un *Murneck Sall* (nolietota mežazeme).

Laikā no 1593. līdz 1597. gadam Ēvelē uzmērija zemi, purvu salas (laukus) no jauna pārdalot starp zemniekiem.

ĒVELES MĀCĪTĀJMUĪŽAS (Wohlfahrts Pastorat) tīrumiem Lielā kadastra kartē ir šādi nosaukumi: pie baznīcas *Mengen* un *Kickut*, bet aiz mācītājmuižas *Sutzens Landh*.

GLĀŽUŠĶŪNIS (Glasschyn). 1665. gadā Vilhelms Breitenšteins nolīga ar Uksenšernas muižu pārvaldi, ka Kokmuižas Brendiķa vakas Lielgaiļa un Mūsaiņa (Lela Gaill und Musain)

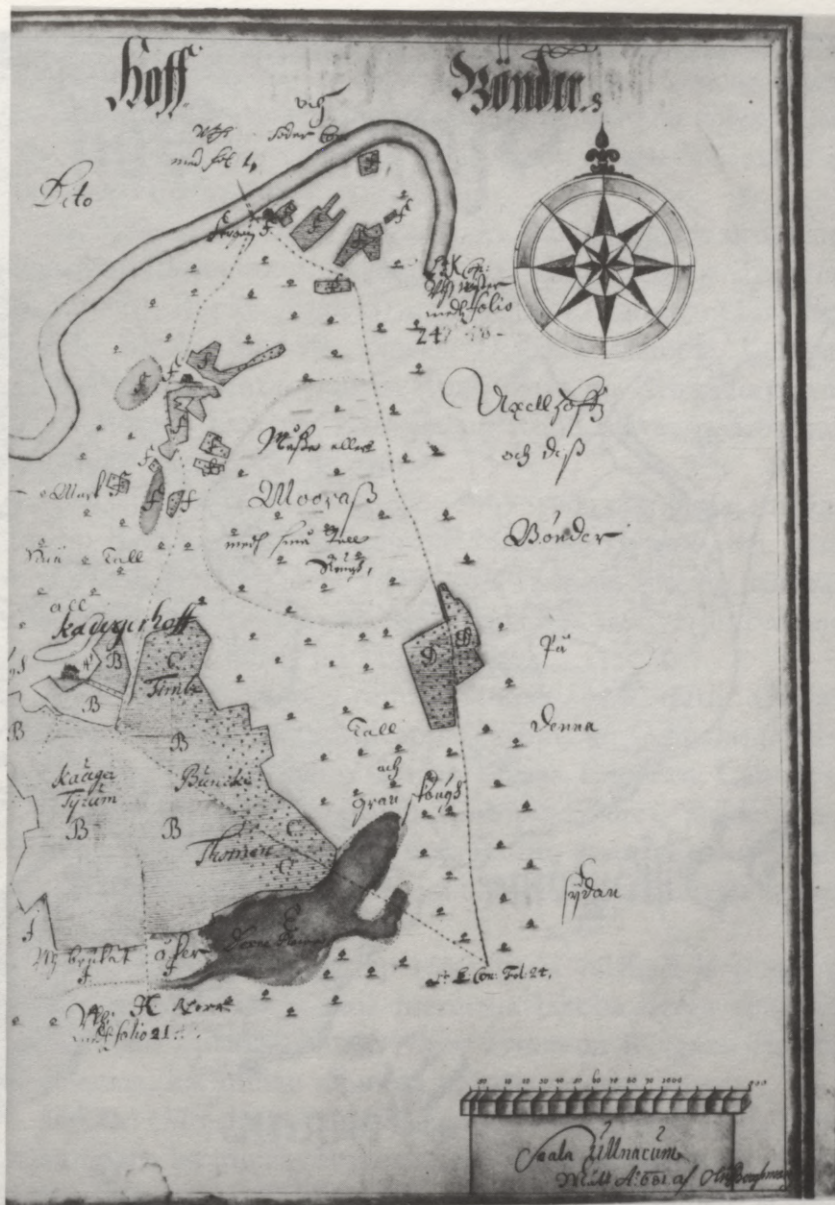
mājās ierīkos stiklacepli. Kad stikla ražošanu ap 1688. gadu pārtrauca, šais mājās iekārtoja pusmuižu.

JĒRCĒNI (Gertzenhof, arī: Kersten Hof) dibināti ap 1660. gadu kā Ēveles blakumuiža. Kā redzams pēc 1683. gadā zīmētā muižas un tās apkārtnes plāna (ERKA, LJKkA, L. of M., B. 10, Nr. 71), Jērcēni atradās tur, kur modernajos laikos bija Jērcēnu mājas (1908. gadā uzņemtās 1930. gada 63. kartes 63. kvadrātā). Gluži tāpat kā mūsu gadsimtenī, arī 17. gadsimtenī bija izvietotas toreizējās Jērcēnu muižas kaimiņu zemnieku mājas: Virslava, Pluķis, Mičkēns, Muižnieks, Kancis, Ziemulis, Jaunziemuļi un Karēns. Vēlāk, atjaunojot Jērcēnu zemnieku mājas,



Ēveles mācītājmuižas plāns Lielajā kadastrā

Kauguru muižas
plāns Lielajā kadastrā



muiža pārcelta apmēram 2 km ziemeļaustrumu virzienā, iznīcinot un pārceļot šādas mājas: *Dreijman*, *Mattul*, *Schnicker*, *Bluckusch*, *Bertulit*, *Andres*, *Stammer* un *Eggelit*. Līdz jaunākajam laikam bija saglabājušās Eglītes un Sņiķeņa mājas (63. kartes 62. un 72. kvadrātā). Nav noskaidrots, vai Vecjērcēnu un Jaunjērcēnu muižu dibināja vienā laikā, vai vispirms Vecjērcēnus un tad Jaunjērcēnus.

KĀRĻA MUIŽA un JAUNĀ MUIŽA jau apcerētas šīs grāmatas sākumā. Literatūrā minēts, ka 17. gs. četrdesmitajos gados dibināta KAUGURU MUIŽA (*Kaugershof*). Šī informācija nav precīza,



| lit | Declararum Explicatio. | Handl. Plo. Plo. at skaidros lank. |
|---------------------|------------------------|---------------------------------------|
| Keižu muižas | | |
| A | Kāgs zemes | 27 |
| B | Rauis zemes | 22 |
| C | Sīpā zemes | 11 |
| D | Būvplandzemes | 27 |
| E | ... | ... |

Scala Ulmarum
 1711. 1693. *Jacob Bengt*

Keižu muižas plāns Lielajā kadastrā

jo Kaugurmuiža minēta jau 1638. gada revīzijā, bet, acīm redzot, toreiz to apdzīvoja zemnieki. Tā paša gada vakugrāmatā teikts, ka Mūru muižas pagastā pusarklinieka *Masa Tohm, Kaugur* ($\frac{1}{4}$ arkla), *Bumester* ($\frac{1}{2}$) un *Tohman Jurgen* ($\frac{1}{2}$) mājas ir ņemtas Kaugurmuižas ierīkošanai.

Lielā kadastra plānos redzams, ka Kaugurmuižas tīrumiem bija šādi nosaukumi: Kaugura (Kaugar Tyrum), Tomēna (Thomen), Buņķa (Buncki) un Timbas (Timbi); mežazemes gabali: Brasla, Smiksta; pļavas: Deksnis, Dambis, Ķempe, Lielais luksts, Mazais luksts, Roņu pļava un Zvirgzdu pļava. Tikai Buņķa, Dekšņa, Ķempes un Roņu pļavas nosaukums saglabājies līdz mūsu dienām.

KOKU MUIŽĀ (Kokenhof), pēc 1669. gada mērījuma, muižas tīrumi bija: *Jasbinner tirumb* un *Silleuppith tirumb*, bet trešā tīruma vārds nav minēts. 1638. gadā Indriķis Silupīte trūcības dēļ neveic klaušas. Pļavām 1669. gadā bija šādi vārdi: Baidiņa luksts, Ermaņa luksts un Marēņa pļava.

1688. gadā muižas tīrumiem minēti šādi vārdi: Gāršas (Garsche Tyrum), Kapes (Kappe Tyrum) un Ceļmalas (Zellimal Tyrum), bet pļavām: Gāršas, Blusas, Eņģdēna, Caunītes, Darijuma un Marēņa pļava, Klampu, Zaltes, Baidiņa un Ermaņa luksts. Spriežot pēc nosaukumu maiņām, muiža vairākkārt pārcelta uz citu vietu, un notikusi arī zemnieku zemes pievienošana muižai.

ĶEIŽI (Keisen) dibināti ap 1660. gadu vēlākajā Jērcēnu un Ēveles pagastā. 1683. gadā mērnieka Jakoba Berga zīmētajā muižas lauku plānā iezīmēts *Kayse Tyrum* un *Wingauts Tyrum*, kas liecina, ka, muižu dibinot, šīs mājas ir iznīcinātas.

MUJĀNI (Mojahn) bija muiža jau ļoti sen, un 1601. gada revīzijā minēts, ka muižas laukos izsēj 5 lastus 12 Rīgas pūru (t.i., 237 pūrus) rudzu. Par Mujānu muižas sākuma laikiem liecina tās lauku nosaukumi: *Klaunitz Tyrum*, *Osulgraff Tyrum*, *Gauwres Tyrum* un mazāk izteiksmīgie *Attack Tyrum* un *Masa Tyrum*.

Tāpat arī MŪRU MUIŽAS (Muhremoīs) tīrumiem ir zemnieku mājvārdi: Būta (Buhtes Tyrum), Bābukalna (Babbes Tyrum) un Krusta tīrums (Crusth Tyrum). Muižas laukos iekļautas arī šādas salas (atsevišķi lauki): Endzeļu, Linu un Blankas. Pie muižas pieder Melnā un Lubu gārša, Kārtavu, Daņu purva, Upītes un Bokarta pļava.

1672. gada privātajā revīzijā par Mūru muižu lasām, ka 1665. un 1666. gadā Uksenšernu muižu inspektors (Pērs Hansons) atjaunojis pilnīgi nopostīto un kopš četrdesmit gadiem nolaisto

Mūru muižu. Tās lauki bijuši daļēji apauguši ar mežu, daļēji tos noplicinājuši zemnieki. No ēkām bijusi atlikusi tikai rija, kas 1665. gadā pilnīgi sabrukusi. Dzīvojamās mājas vietā bijuši palikuši tikai četri mūri. Inspektors muižu atjaunojis. Pilnīgi nopostīto dzirnavu vietā viņš licis uzbūvēt jaunas, licis arī uzcelt divas rijas – vienu divkāršu ar kambaņiem un vienu vienkāršu. Lauki iekopti no jauna, un pļavas iztīrītas. Sešu zemnieku māju zemi, kas bijusi pamesta postažā, muiža daļēji apsējusi, daļēji lietojusi kā pļavas.

STRĪKI (Strickenhof) dibināti ap 1638. gadu kā jātnieku leitnanta Bērenta Martensona muiža. Zemnieka Strīka atraitnei bijis pusotra arkla zemes. Viņa pārcelta uz citurieni, un Strīku mājās iekārtota muiža. Kamēr Strīke bauda trīs brīvgadus, Martensonam jāmaksā staciņš un viņas klaušu vietā jāmaksā 12 vecdālderu.

ŠILKOŅA MUIŽA (Schiltkorns Hof) dibināta 17. gadsimteņa vidū, pēc kaŗa un mēŗa. Uksensērnas muižu pārvalde atņēma Kornetam Šiltkornam viņam piešķirtos Strīkus un to vietā piešķīra mēŗa un kaŗa laikā postā pamestās mājas: *Klawen* ($\frac{1}{2}$ arkla), *Staur* ($\frac{1}{2}$), *Radneck* ($\frac{1}{2}$) un *Pausch* ($\frac{1}{2}$). Šiltkorns tur būvējies, kā atzīmēts 1672. gada privātajā revīzijā. 1683. gadā zīmētajā kartē Šilkoŗa muižas laukos ir iezīmēts *Klawen*, *Stauere* un *Pausche Tyrum*.

Pēc tās paŗas 1672. gada revīzijas redzama vēl citu jātnieku muižu izcelŗanās. Hanss Lencs (Lentz) dabūjis vienu arklu zemes savas muižas dibināŗanai. 1683. gada kartē LENČU (Lenzenhof) tīrumu vārdi neko neizsaka par to, kādu zemnieku māju vietā muiŗa eventuāli dibināta. Tie ir Kalna, Lejas un Meŗa tīrums. Kaprālis Ivachofs (Iwatzhoff) saņēmis muiŗas dibināŗanai šādas postaŗas: *Gertzen* (1 arkls), *Zips* (1), *Junse* (1).

TARNĪSS jeb Torņa muiŗa (Törnishof) dibināta ap 1640. gadu Kokmuiŗas un Slavitenu vakā Klampa, Anuŗa un Cūkauŗa māju zemē. 1638. gadā Kokmuiŗas pagastā ir divējas Klampu mājas – vienas ir postaŗa, otras apdzīvotas. Kuŗas no tām izlietoja muiŗas dibināŗanai, nav nosakāms. Slavitenu vakas Anuŗa un Cūkauŗa mājas 1638. gadā bija apdzīvotas.

Johana Falka uzmēŗījumā 1669. gadā vārdā nosaukti divi muiŗas lauki – $19\frac{1}{2}$ mucasvietas lielais *Klampputirumb* un 33 mucasvietas lielais *Annull tirumb*. Treŗajam, 15 mucasvietu lielajam laukam vārds nav minēts. 1688. gada Lielā kadastra reģistrā Tarnīsā minētas 55 mucasvietas tīrumu un 24 mucasvietas atmatas, kopā 79 mucasvietas, salīdzinot ar $67\frac{1}{2}$ mucasvie-

Tarnīsa plāns Lielajā kadastrā



tas 1669. gadā. Starpība izskaidrojama tā, ka 1669. gadā zemākas kvalitātes dēļ zemes platība novērtējumā bija samazināta.

Arī pašas VALMIERAS MUIŽAS (Wolmarshof) ārēm ir zemnieku māju nosaukumi: tīrumiem – Putna, Olendera un Vidus tīrums. Sūbņa, Vīles un Āžkalna tīruma nosaukums vēl 1624. gadā bija mājvārdi. Sila tīrums un Svirsta kalns ieguvuši savu vārdu no zemnieku mājām, kas eksistēja 1601. gada revīzijas laikā. Valmieras muižas 1681. gada plānā iezīmēts arī Brūveņa gabals, Šķēpena, Sālimenes un Līgāles pļava, kā arī Rāceņa ganības.

Vecsalacas (Salis) pilsnovads

ĶIRBIŽI (Kirbisch, arī: Wittersbeck) pastāvēja jau pirms 1638. gada revīzijas, un minētajā revīzijā tie reģistrēti Limbažu pilsno-

vadā. 1688. gada revīzijas protokolā teikts, ka *Wittersbeck* un *Bisterwolde* muiža pirms krievu kara (gadsimteņa vidū) iznīkušas un tajās nometināti zemnieki. Ķirbižu muiža tad iekārtota nelielās zemnieku mājās (Ruske zeemaht), aizdzenot no zemes arī pusarklinieku *Padjelghe* (viņpus upes).

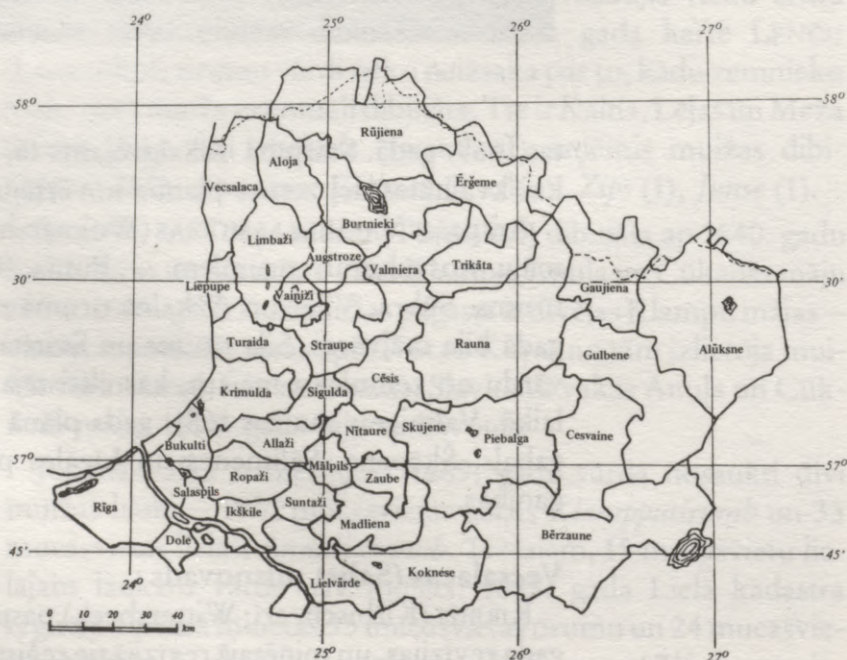
LIPCIEMĀ (Lippen Zeem) pirms krievu kariem 16. gadsimtenī dzīvoja 9 zemnieki un 6 piemītņi. Krievu kara laikā ciemu izpostīja. Zviedru laikā, kad Vecsalacu piešķīra valstspadomniekam Pēram Banēram, viņš Vecsalacas stārstiju iznomāja Georgam Placbekam (Plazbek), un pēdējais ar īpašnieka atļauju iekārtoja Lipciemā lopmuižu, kas pastāvēja jau 1638. gadā. 1683. gadā šī lopmuiža vairs neeksistēja, un ciemu atkal apdzīvoja zemnieki.

SVĒTCIEMS jeb Sveiciems (Neu-Salis) kā muiža dibināts pēc 1638. gada ciemā ar to pašu nosaukumu (Dorff Swähtzhem).

Zaubes (Jürgensburg) pilsnovads

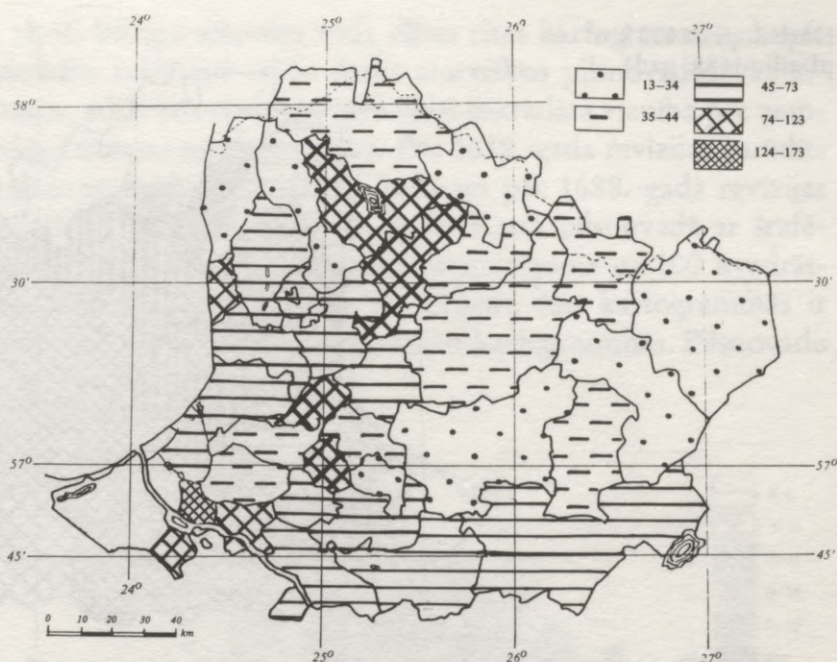
BĒRZU MUIŽA (Bershof) ir dibināta pirms 1638. gada revīzijas, spridzinot trīs zemnieku mājas ar kopsummā 1½ arkla.

KLIĢENE (Gustavsberg) ir atdalīta no Zaubes laikā starp 1638. un 1689. gada arklu revīziju. 1689. gadā muižā atzīmētas desmit zemnieku mājas, no kuŗām 1638. gadā Zaubes muižā bija reģistrētas sešas, bet pārējās četras 1638. gada revīzijā vispār nebija minētas.



Vidzemes pilsnovadi
zviedru laikos

Darbalopi uz 100 km² platību 1638. gadā



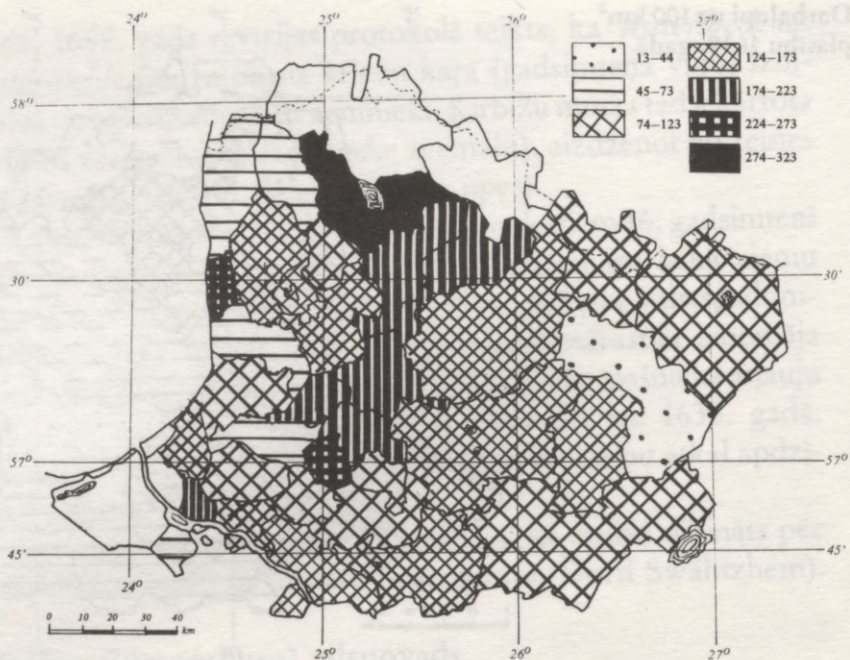
Attīstība no 1638. līdz 1688. gadam

Kad 1638. gadā Vidzemē izdarīja arklu revīziju, Vidzemi tikai nesen kā bija iekarojuši zviedri, un vēl bija manāms kara posts. Septiņpadsmitā gadsimtenā vidū Vidzemē atkal plosījās karš un mēris, tāpēc ir saprotams, ka, atceroties šo karu, Spruks un Osnieks rakstīja: „Dievam žēl, Vidzemē ir maz gadu, kad nav kara“. Tomēr, salīdzinot 1688. gada revīzijā konstatēto ar stāvokli 1638. gadā, redzams, ka dzīve ir progresējusi.

Divās kartogrammās attēlots darbalopu skaits (zirgi un vērši, skaitot divus vēršus līdzvērtīgus vienam zirgam) uz 100 kvadrātkilometriem atsevišķos pilsnovados. Ja neskaita Lubānu ar tās klāniem, 1638. gadā zemākais darbalopu skaits uz km² bija Gulbenē (13,4) un augstākais, desmitkārt lielāks, Salaspilī (131,4). Kartogramma rāda, ka Uksensernam piešķirtajās muižās bija relatīvi lielākais zirgu skaits, kas līdz ar to nozīmēja arī relatīvi lielāko aļamzemes platību.

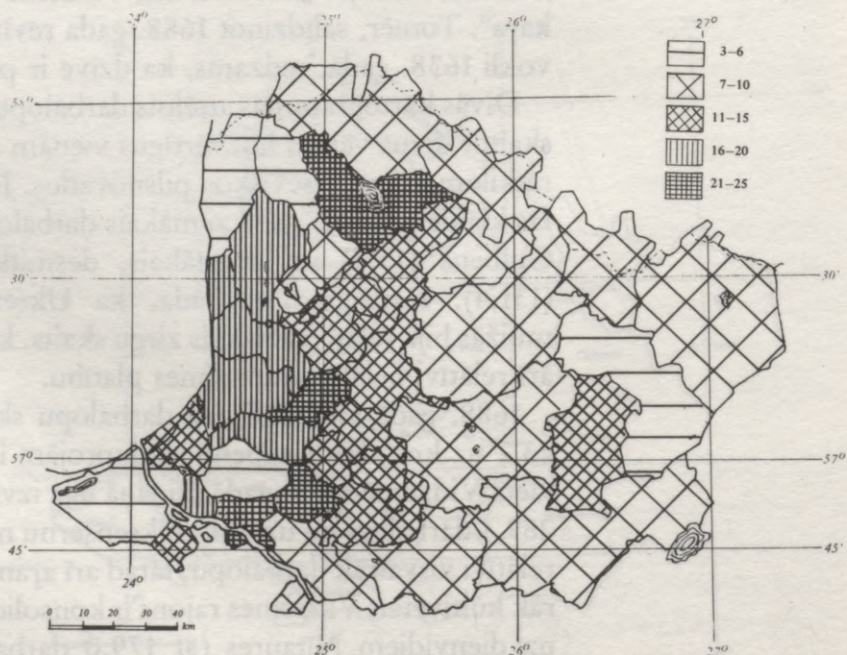
1688. gadā Gulbenē gan darbalopu skaits ir pieaudzis līdz 23,2 uz km², bet Gulbene vēl joprojām ir pēdējā vietā. Pirmā vietā Vidzemē 1688. gadā šai ziņā bija izvīrējušies Burtnieki ar 289,4 darbalopiem uz km². Uksensernu muižās vēl joprojām ir relatīvi visvairāk darbalopu, tātad arī aļamzemes, un šis visvairāk kultivētais Vidzemes rajons ir konsolidējies un paplašinājies uz dienvidiem Nītaures (ar 179,0 darbalopiem uz km²) un

Darbalopi uz 100 km²
platību 1688. gadā



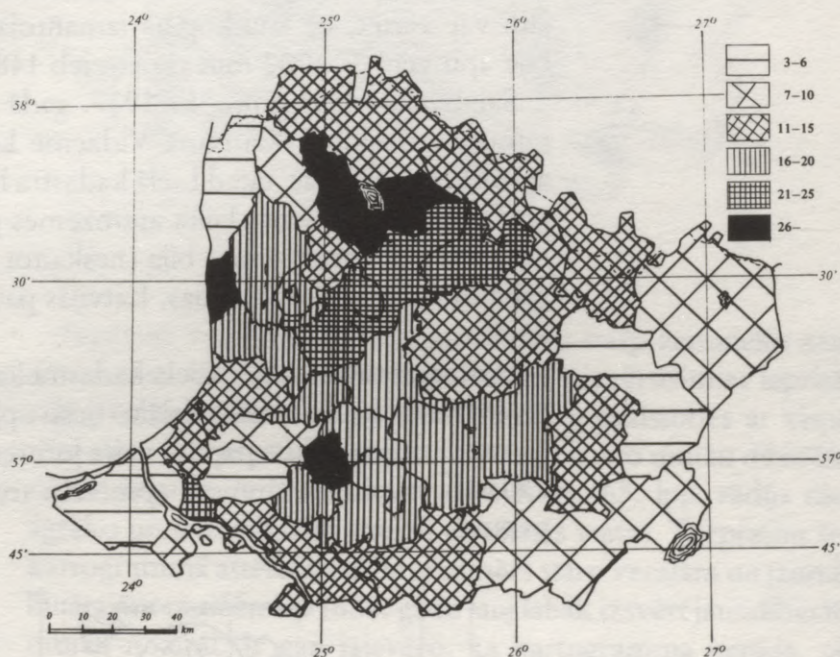
Siguldas (182,3) pilsnovadā, ko vēl pārspējis Mālpils (253,7) pilsnovads.

Jānožēlo, ka 1688. gadā trūkst datu par darbalopu skaitu Rūjienas un Ērgemes pilsnovadā. Rīgas patrimoniālapgabals un Daugavgrīvas novads salīdzinājumā nav ietilpināms, jo šo novadu saimnieciskā struktūra bija citāda.



Arklu skaits uz
100 km² 1641. gadā

Ļoti līdzīgu attīstību rāda divas citas kartogrammas, kuņās parādīts relatīvais arķļu skaits atsevišķos pilsnovados. Kā zināms, arķļs bija nodokļu ņemšanai izstrādāta vienība pēc zemnieka mantas un darbaspēka. Pēc 1638. gada revīzijas parādīts relatīvais arķļu skaits 1641. gadā un pēc 1688. gada revīzijas relatīvais arķļu skaits 1690. gadā. Katrā pilsnovadā ar šrafējumu parādīts arķļu kopskaita attiecinājums uz 100 kvadrātkilometriem. Par Rūjieni un Ērgemi šais kartogrammās ir aizpildīti robi, kādi bija iepriekšējās kartogrammās. Pilsnovadu nosaukumus sk. 98. lpp.



Arķļu skaits uz
100 km² 1690. gadā

Tālākās kartogrammas rāda aņamzemes tīrumus pilsnovados. Lielā kadastra laikā (1681-1688) Vidzemes latviešu daļā mēritās tīrumu zemes zemniekiem bija pavisam kopā 139 993 jeb apaļos skaitļos 140 000 mucasvietu, kamēr muižām bija kopā 46 911 jeb apaļos skaitļos 47 000 mucasvietu. Muižu tīrumu tātad bija 25,1% no kopplatības jeb noapaļojot ceturtdā daļa. Šais skaitļos neietilpst Valmieras namnieku un kaņavīru 1923 mucasvietas. Namnieku zeme bija vēl arī citur. Pavisam kopā Vidzemē bija 190 251 mucasvieta tīrumu.

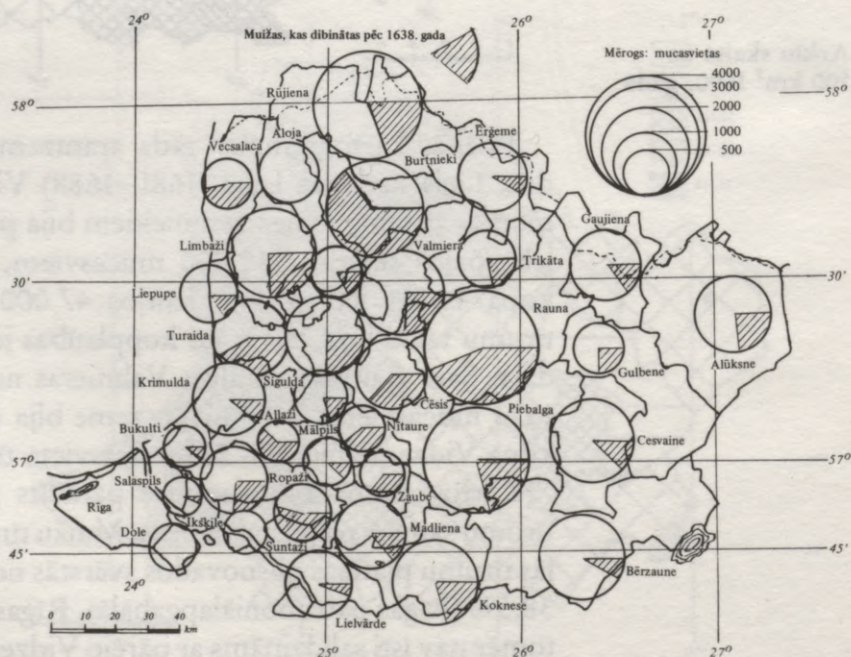
Kartogrammā 103. lappusē parādīts zemnieku un muižu tīrumu samērs pa pilsnovadiem. Muižu tīrumu platība no kopējās tīrumu platības pilsnovados svārstās no 14,9% (Trikātā) līdz 38,5% (Rīgas patrimoniālapgabālā). Rīgas patrimoniālapgabals tomēr nav īsti salīdzināms ar pārējo Vidzemi, jo tur muižas lau-

kus apstrādāja lielāko tiesu ar algoritmiem. Tas pats jāsaka par Doli ar tās 38,1%. Nākošā ir Liepupe ar 36,8%.

Dati šai kartogrammā attiecas tikai uz tīrumiem. Bez tam bija vēl divas zemes kategorijas: atmata un mežazeme, pie kam mežazeme bija divējāda — noplicinātā un lidumam derīgā mežazeme. Atmatu kopā bija 10595 mucasvietas, un lidumam derīgās mežazemes bija uzņēmēti 46 864 mucasvietas jeb kopā 247 710 mucasvietu. Tomēr ir zināms, ka mērnieki mežazemi uzņēmēja ļoti pavirši un daudz no tās, sevišķi noplicināto mežazemi, nemaz neuzņēmēja. Aptuveni vērtējot, varētu teikt, ka lidumam derīgās mežazemes platība būtu jādivkāršo. Tādējādi var vērtēt, ka laukkopībā izmantojamās zemes Vidzemē bija aptuveni 300 000 mucasvietu jeb 148 000 hektaru.

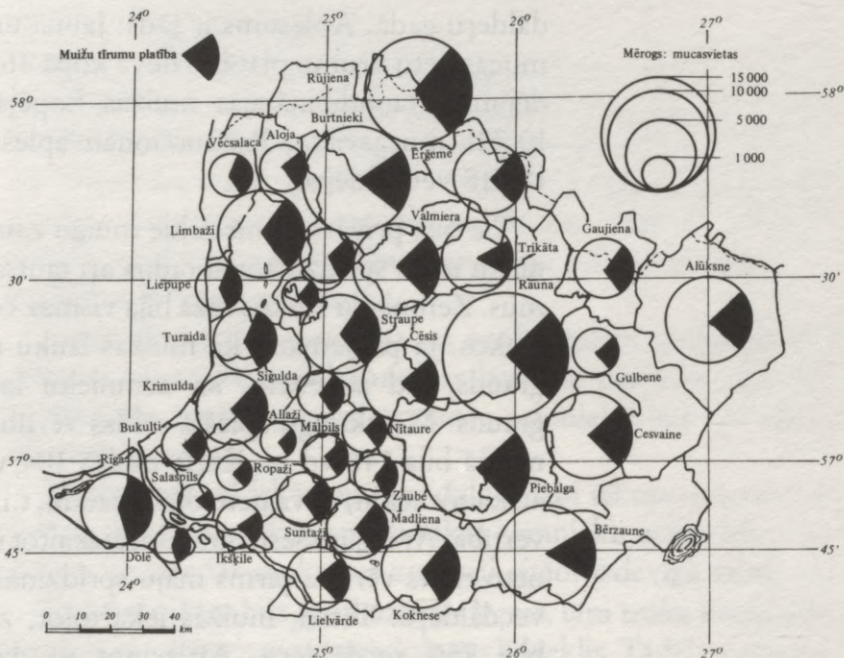
Salīdzinājumam jāmin, ka 1937. gadā Latvijas vispārējā sējumu un mājlopu skaitīšanā Vidzemē konstatēja 609 000 ha aņamzemes platības, tātad Lielā kadastra laikā tur bija tikai 24% no Latvijas patstāvības laika aņamzemes platības. Kamēr Lielā kadastra laikā aņamzemes bija (neskaitot Rīgas patrimoniālapgabalu) 8,2% no kopplatības, Latvijas patstāvības laikā tās bija 26,4%.

Iezīmējot tīrumus pēc Lielā kadastra kartēm modernajā kartē, redzams, ka tie atradās lielāko tiesu upju krastos. Ir jāievēro, ka modernajos laikos papuvi vairs ļoti reti lietoja, kamēr Lielā kadastra laikā no tīrumiem apmēram trešā daļa pastāvīgi bija papuvē.



Vidzemes muižu
tīrumu platība
17. gs. beigās

Vidzemes muižu un zemnieku māju tīrumu platība 17. gs. beigās



Ieguvuši vispārēju ieskatu par samēru starp zemnieku zemi un muižas zemi 17. gadsimteņa beigās, pievērsīsimies iepriekšējā posmā minēto muižu dibināšanai. Iepazīstoties ar vispārējo ainu, būs iespējams pareizi novērtēt jauno muižu dibināšanas nozīmi atsevišķos pilsnovados. Karte 65. lpp. rādīja tikai agrāko un jaundibināto muižu atrašanās vietas. Turpretim šeit kartogrammā attēlotais tīrumu samērs starp vecajām un jaundibinātajām muižām ap 1688. gadu ļauj labāk izsvērt jaundibināto muižu nozīmi. Ir gan jāievēro, ka kartogramma nerāda, cik aŗamzemes ar jaundibinātajām muižām nāca klāt, jo vecajās muižās jau lietoto aŗamzemi daļēji kolonizēja ar zemniekiem.

Laikā no 1638. līdz 1688. gadam dibinātajās muižās šī perioda beigās bija 22,9% aŗamzemes. Procentuāli un absolūti lielākā platība bija Burtnieku pilsnovadā (64,4% jeb absolūtos skaitļos 1674 mucasvietas).

Kopējie zaudējumi

Šis grāmatas otrā nodaļā konstatējam, ka, pretēji Uksenšernas muižu muižkungu aplēsumiem par sagaidāmo peļņu no jaundibinātajām muižām, divi latviešu zemnieki – Osnieks un Spruks – bija aplēsuši, ka muižu dibināšana kungiem nes zaudējumus. Attiecinot Osnieka un Spruka aplēstos zaudējumus pēc korigējuma uz visām Vidzemē laikā no 1638. līdz 1688. gadam dibinātajām muižām, dabūjam kopējos zaudējumus 18 518 vec-

dāldeņu gadā. Aplēsums ir šāds: Jaunā un Kārļa muiža no 269 mucasvietu tīrumu platības deva kopā 464,64 vecdāldeņus zaudējumu. Jaundibinātajās muižās kopējā tīrumu platība bija 10 721 mucasvieta. Proporcionāli aplēšot, dabūjam minētos 18 518 vecdāldeņus.

Tie bija privātsaimnieciskie muižu zaudējumi. Turklāt zemnieku māju spridzināšana radīja arī tautsaimnieciskus zaudējumus. Zemnieku laukos raža bija vismaz otrtik liela nekā muižas laukos. Ja pieņemam, ka muižas lauku raža vidēji bija trešais grauds, tad jāpieņem, ka zemnieku lauku raža bija sestais grauds. Muižkungu aplēstā sēklas vērtība vecdāldeņos Jaunajā muižā bija 146 vd un Kārļa muižā 104 vd, kopā 250 vd, kas, atskaitot sēklu, deva neto otro graudu, t.i., ražu 500 vecdāldeņu vērtībā. Ar iegūto sesto graudu, atskaitot sēklu, zemnieku lauku neto ražas vērtība pirms māju spridzināšanas būtu bijusi 1250 vecdāldeņu. Tātad, muižas iekārtojot, zaudētās ražas vērtība bija 750 vecdāldeņu. Attiecinot to uz 10 721 mucasvietas platību, dabūjam noapaļotos skaitļos 30 000 vecdāldeņu zaudējumu ar zemāko ražu.

Protams, ne tikai jaundibinātās, bet arī agrākās muižas nesa tiklab privātsaimnieciskus, kā arī tautsaimnieciskus zaudējumus. Pat, saglabājot esošo sabiedrisko kārtu struktūru ar kungiem un zemniekiem, bija iespējama muižas apsaimniekošana ar algotiem strādniekiem kļaušu darbinieku vietā. Daļēji tādu pāreju uz algotu darbu, gan tikai lopkopībā, 17. gadsimteņa pirmajā pusē ierosināja, bet nereālizēja Aksela Uksenšernas dēls Ēriks. Pilnīga pāreja uz algotiem laukstrādniekiem muižu apsaimniekošanā pēc dzimtbūšanas atcelšanas 19. gadsimtenī notika Prūsijā un daļēji pāreja arī Latvijā.

Līdzekļus muižas strādnieku algošanai varēja iegūt, iekasējot leidu no visiem saimniekiem. Algoto strādnieku darbs muižā būtu bijis produktīvāks par kļaušinieku darbu. Līdz ar to mūsu teorētiskajā aplēsumā nav jāpalielina muižas zaudējumi par laukstrādniekiem maksājamo algu. Attiecinot iepriekš aplēstos zaudējumus uz visām, ne tikai jaundibinātajām muižām, 1688. gadā dabūjam zaudējumu kopsummā par 46 411 mucasvietām muižas aņamzemes 80 165 vecdāldeņus gadā. Tā bija summa, kas 1680. gadā aptuveni līdzinājās fiska ienākumam no Rīgas muitas (sauktas par licenti).

Klausot divu gudru latviešu galvu padomam un muižu vietā ļaujot saimniekot zemniekiem, kungi būtu nopelnījuši tādas ievērojamas summas, un būtu ieguvusi arī tautsaimniecība.

Daži vispārinājumi

Septiņpadsmitajā gadsimtenī jaunu muižu dibināšana kļuva sevišķi rosīga gadsimteņa vidū, pēc Pirmā ziemeļu kara. Jaunas muižas dibina gan postažās, t.i., tukšajās zemnieku mājās, gan arī zemnieku mājas spridzinot — aizdzenot zemniekus no viņu zemes. Aizdītajiem zemniekiem reizēm, bet ne vienmēr, ierāda zemi jaunu māju dibināšanai citā vietā, kur parasti tās nodibina ar veco mājvārdu.

Zemnieku mājas spridzina arī esošo muižu lauku paplašināšanai vai arī šai nolūkā muižas laukiem pievieno postažas. Iznīkušajās muižās parasti apmetas zemnieki, kas tad saucas Muižnieka vārdā.

Muižas parasti iekārtoja, spridzinot labi iekoptas zemnieku mājas, un pēc iespējas, kur vairākas zemnieku mājas bija vienkopus un atradās satiksmes ziņā vai citādi izdevīgā vietā.

Tā kā muižām bija grūti uzturēt lopus, tām trūka kūtsmēsli, kas bija gandrīz vienīgais mēslošanas līdzeklis. Tādēļ muižu laukos bija apmēram uz pusi zemākas vidējās ražas. Spridzinātajās zemnieku mājās un arī postažās, kur zeme bija atpūtusies, pirmajos gados ražas bija augstākas, bet ar laiku tās noslidēja parastajā muižu ražu līmenī. Osnieks un Spruks bija gudri latviešu zemnieki, kas uz to norādīja. Viņi arī saprata, ka, aplēšot, vai zemnieku māju spridzināšana ir saimnieciski izdevīga, jāņem vērā, ko muiža zaudē, laukus apstrādājot ar klaušu darbu.

Gluži tāpat kā, mūsu gadsimtenī okupētajā Latvijā iekārtojot muižas kolchozu un sovchozu veidā, arī pirms trīs simti gadiem varasvīri šo gudro latviešu aplēsumus ignorēja.

Avoti un literatūra

Iepriekšējais pārskats lielā mērā dibinās uz npublicētajiem arhīvu avotiem un uz autora agrāk publicētajiem darbiem. EKA apzīmē Igaunijas valsts arhīvu Tartū. RA ir Zviedrijas valsts arhīvs Stokholmā.

Spruka un Osnieka iesniegums Uksensērnas muižu pārvaldei Zviedrijā līdz šim nav publicēts. Tas glabājas Zviedrijas valsts arhīva (Riksarkivet) Tidē (Tidö) pils fondā, 84. sējumā. Īsumā uz šo dokumentu aizrādīts autora grāmatā *The Livonian Estates of Axel Oxenstierna* (Stockholm 1981), 179–181. lpp. Muižkungu pretējais aplēsums par Jauno muižu un Kārļa muižu glabājas tai pašā arhīvā, 317. sējumā.

Vairākus muižkungu aplēsumus par zemnieku māju spridzināšanu autors publicēja arī grāmatā *Uksensērnas Vidzemes muižu saimniecības grāmatas 1624.–1654.* (Rīgā 1935).

Vidzemes pilsnovadu platību autors aplēsa, pārzīmējot pilsnovadu robežas modernajā 1:400 000 mēroga kartē un izmērijot ar plānimetru. Mērijuma rezultāti, kā arī 1638. gada darbalopu aplēsums uz 100 kvadrātkilometriem publicēts autora darbā *Vidzemes arklu revīzijas 1601–1638*, Latvijas universitātes raksti, tautsaimniecības un tiesību zinātņu fakultātes serija IV, 1 (Rīgā 1938), 192. lpp.

Apcerējumā izlietotos 1638. gada revīzijas materiālus autors publicēja Rīgā laikā no 1938. līdz 1941. gadam seriājā *Latvijas vēstures avoti*, IV sējums, trijās grāmatās Latvijas vēstures institūta apgādā ar nosaukumu *Actus revisionis Livoniae 1638 – Vidzemes 1638. gada arklu revīzija*. Ievads, teksts un reģistri. Brīvajā pasaulē šī darba fotokopiju ir ieguvusi Stokholmas Karaliskā bibliotēka. Revīzijas protokoli rakstīti vācu valodā.

1681–1683. gada Vidzemes pilsnovadu t.s. piektdaļas kartes līdz ar deskripcijas grāmatām un atbilstošiem 1688. gada revīzijas muižu vārdiem un zemnieku mājvārdiem autors publicēja Zviedrijas karaliskās zinātņu, vēstures un antikvitāšu akadēmijas apgādā ar nosaukumu *Der große schwedische Kataster in Livland 1681–1710*. Kartenband (Melbourne 1974) – kā otro daļu tā paša apgāda 1950. gadā Stokholmā publicētajai grāmatai ar to pašu nosaukumu (bez: Kartenband). Akadēmija to izdeva seriājā *Kungl. Vitterhets Historie och Antikvitets Akademiens Handlingar*, Del 72.

Par Vidzemes Lielā kadastra zemes mērijumiem un 1681–1685. gada kartēm, kā arī par speciālo iedalījumu (no 1691. gada līdz krievi iekaroja Vidzemi) autors paredz publicēt atsevišķu grāmatu.

Vāciskos un atbilstošos latviskos muižu nosaukumus autors publicēja *Latviešu konversācijas vārdnīcas* 110. burtnīcā (Rīgā, gads nav minēts) un 1983. gadā grāmatā *Muižas* (Melburnā).

Muižu dibināšanu, gan lielā mērā ignorējot 17. gadsimteni, apraksta Striks:

L. von Stryk, *Beiträge zur Geschichte der Rittergüter Livlands*, Dresden 1885 (pārspiedums Hanoverā 1969. gadā).

Cēsu, Trikātas un Valmieras novada muižas un to dibināšanu aprakstijis Hermanis Enzeliņš. Viņa Latvijā pirms kara izdotās grāmatas pārspiestas 1978. un 1979. gadā: *Skats Cēsu pilsētas un novada pagātnē* (Cēsis 1936, pārspiedums ASV 1978), *Atskats Trikātas novada senatnē* (pārspiedums 1979), *Skati Valmieras pilsētas, draudzes un novada pagātnē* (Valmierā 1932, pārspiedums ASV 1979).

Sk. arī: P. Baerents, *Āraišu baznīca un draudze 700 gadu gaitā* (Cēsis 1927, pārspiedums ASV 1979) rakstu par Kārļa muižu.

Par Ēveles salām sk.: E. Dunsdorfs „Zum Hakenproblem“, *Commentationes Balticae* I 1953 (Bonn 1954).

Par Valmieras somu koloniju sk.: E. Dunsdorfs, „Die finnische Militärkolonie von Wolmar“, *Commentationes Balticae* VIII/IX 1960/61 (Bonn 1962).

Par Rūjienas muižām sk.: E. Dunsdorfs, „Rūjienas vēstures meti“, L. Alberings un Ed. Līcis, *Rūjiena* (1978). Labojama iespaidumkļūda 31. lpp.: Koskuls ieguva Astrominska muižu, kas tekstā izlaists, tā radot nepareizu ieskatu, it kā Endzele būtu pārdēvēta par Košķeli — sk. tagadējā darba 85. lpp.

Haralds Biezais publicējis par Ūsiņu monografiju *Lichtgott der alten Letten*, Scripta Instituti Donneriani Aboensis VIII (Stockholm 1976). Biezais aizrāda, ka grāmatā *Der große schwedische Kataster in Livland 1681–1710*, Kartenband (1974) autora vietvārdu lasījumi vairākos gadījumos esot kļūdaini. Viņš tomēr nav ievērojis, ka 17. gadsimteņa dažādajos tekstos īpašvārdu rakstība nav konsekventa. Tā Madlienā mērnieku zīmētajā uzmetuma kartē skaidri un nepārprotami rakstīts *Usken* (278,9 mājas), ko nekādi kļūdaini nevarēja nolasīt, kā to apgalvo Biezais. Tirajā zīmējumā rakstīts *Ußken* (5,9 mājas), ko Biezais nepamatoti uzskata par kļūdu. Tāpat Rīgas patrimoniālapgabala 1683. gadā uzmērītajā un 1686. gadā zīmētajā uzmetuma kartē par *Bäckers eller Pelen-Hoff, Rādz godz* zemniekiem rakstīts *usgh Thomas*, ko autors publicējot standartizējis par *Ußg*, jo literātūrā jau mājas minētas ar *Usz* nosaukumu. Nav nekāda pamata vienu vai otru rakstību uzskatīt par kļūdainu. Tāpat historiografijā jau sen pieņemts nekonsekvento mazo un lielo burtu rakstību, kā arī nekonsekvento V un U rakstību standartizēt.

Biezais, diemžēl, pats kļūdās, aizrādot (*op.cit.*, 71. lpp.), ka viņam nav bijis iespējas ieskatīties archīvalijās Rīgā, lai pārbaudītu Dunsdorfa rakstību ar oriģināliem. Dunsdorfs zviedru laiku kartes pētījis un fotografējis nevis Rīgā, bet Tartū, Igaunijas valsts archīvā. Tas nepārprotami aizrādīts karšu publikācijas ievadā un katra apgabala kartes anotācijā. Rīgā Biezais varētu vienīgi ieskatīties nevis oriģinālos, bet autora no Tartu atvestajās vecmodīgā tehnikā pārfotografētajās karšu kopijās, ko autors nodeva Latvijas vēstures institūtam. Pārmetot otram pavisām, pašam no tās ir jāsarģās.

Avoti par Ūsiņa mājvārdiem Vidzemē ir minēti pie paskaidrojumiem par attiecīgo karti 25. lpp.

Jāņa Stribiņa 1606. gada ziņojums (kur Ūsiņš pirmo reizi pieminēts kā dievs) un citi jezuītu ziņojumi viegli piesniedzamā tekstā atrodami Manharta publikācijā: Wilhelm Mannhardt, *Letto-Preussische Götterlehre* (Rīga 1936; pārspiedums Hanoverā 1971); sk. 441. un sek. lpp.

Merķeļa apcerējuma latvisko tulkojumu, kur pieminēts Ūsiņš, sk.: Garlibs Merķelis, „Latviešu dzejas gars un dzeja“, *Archīvs XXII* (1982).

Rēhauzena (Johann Georg Rehehusen) latviešu gramatiku faksimilā ar angļisko tulkojumu un komentāriem publicējis Trevors Fenels (T. G. Fennell, *The First Latvian Grammar*, Melbourne 1982). Sk. turpat mācītāja P. Bērenta ziņas par Rēhauzenu (303. un sek. lpp.).

Kauguru vietvārdus sk.: Velta Rūķe-Draviņa, *Place Names in Kauguri County (sic!), Latvia*, *Acta Universitatis Stockholmiensis, Stockholm Slavic Studies* 6 (1971).

17. gadsimteņa labības cenas Rigā autors publicēja rakstā „The Riga grain trade in the seventeenth century“, *Baltic and Scandinavian Countries*, vol. III, no. 1(5), January 1937. Par Amsterdamas rudzu cenām sk.: N. W. Posthumus, *Inquiry into the History of Prices in Holland* (Leiden 1946), vol. I.

Šai darbā ievietotie muižu plānu oriģināli glabājas Igaunijas valsts archīvā Tartū. Uksensērnū dzimtas locekļu attēli ir no Zviedrijas portretu archīva kolekcijas Zviedrijas valsts mākslas mūzejā Stokholmā. Kartogrammas zīmējis autors.

Pielikumi

No 1638. līdz 1688. gadam dibinātās muižas

(Saisinājumi: m. — muiža; m-m. — mācītājmuiža)

Aiviekstes m. 80. Aizkraukles m-m. 81. Aksela m. 38. Aksele 83. Aķenes m. 86. Allažu m-m. 70. Altiene 80. Annas m. (Nītaurē) 83. Annas m. (Putter) 83. Āraišu m-m. 76. Arakstes m. 85. Ārciema m. 82. Āsteres m. 82. Auciema m. 87. Augstrozes m-m. 70.

Baižkalna m. 84. Baldiņi 88. Barauska 89. Bauņi 71. Beiciema m. 82. Beja 70. Bērzu m. 98. *Blihertsch* 86. Briežu m. 90. Briņķi 87. Buļļmuiža 82. Bumburu pusmuiža 76.

Cāļu m. 72. Carnikava 81. Ciemgala m. 73.

Daibe 87. Detvere 70. Doles m-m. 78. Dravanta 83. Dreiliņi (Limbažos) 82. Dukurmuiža 76. Dukuru m. 76. Dūķeņi 90. Dutka 88. Dzērbenes m-m. 84.

Eikaži 81. Ērgemes m-m. 78. Ēvele 90. Ēveles m-m. 90.

Gāršmuiža 89. Gaujienas m-m. 79. Glāžušķūnis 90. Gulbenes m-m. 79. Gulbēris 86.

Inciems 89. Iršu m. 80. Ivachofa jātnieka m. 96.

Jaunā m. (Gaujienā) 79. Jaunā m. (Rencēnu Jaunā m.) 72. Jaunā m. (Valmierā) 11, 35, 38, 39, 41, 43, 47, 49, 57, 58, 60–63, 93, 104. Jaunaduliena 77. Jaunburtnieki 73. Jaunlaicene 70. Jaunrauna 84. Jeberis 84. *Jenkemoise* 76. Jērcēni 92. Jūdaži 70. Jurkins 84.

Kalsnavas m-m. 71. Kalvu pusmuiža 71. Kāpurkalns 86. Kārkli 85. Kārklū m. 77. Kārļa m. 35, 38, 40–43, 51, 55, 57, 58, 60–63, 93, 104. Kastrāne 88. Kauguru m. 93. Kiras m. 78. Klīgene 98. Kokeskalns 70. Koku m. 95. Košķele 85. Krape 80. Kraukļu m. 77. Kriķumuiža 86. Kroņa Zosēni 86. Kuķēni-Skuķēni 87. *Kusenhof* 85. Ūzeži 95. Ūzemere 73. Ūveļi 88. Ūrbēni 85. Ūrbiži 97.

Labrenča m. 73. Lāde 82. Launkalne 84. Lazdonas m-m. 71. Lēdurgas m-m. 89. Leimaņi 86. Lejasciems 79. Lenči 96. Lielvārdes m-m. 81. Liepas m. (Koknesē) 80. Liepas m. pastorāts 80. Lipciems 98. Lipškalns 88. Līdzēni 73. Loberģi 84. Lode 71. Lodes m. 89. Lorancis 84. Lubu m. 89. Lugažu m-m. 78. Luteru m. 74. *Luxenhof* 70.

Madona 77. Mazjumprava 81. Mazozoli 82. Menkuļi 89. Mētaga m. 82. More 83. Muižnieks 84. Mujāni 7, 11, 12, 95. Mūrmuiža (Mālpili) 83. Mustkalnu m. 82.

Naglumuiža 85. Nilsa Kontinena jātnieka m. 75. Nurmiži 86.

Oļu m. 86. Ozolmuiža (Koknesē) 80. Ozolu m. (Skujenē vai Piebalgā)

86. Ozolu m. (Suntažos) 88.

Paipes m. 85. Palsmane 84. Palsmanes m-m. 84. Paltmale 86. *Pandohn* 71. Pāpiņa m. 84. Pepermuiža 85. Pēterupes m-m. 81. Pila jātnieka m. 74. *Pladzberg* 79. Plāņi 89. Priekuļu m. 76.

Rabāka 84. Radalka 81. Randiņa 84. Rencēni 74. Rentmeistera m. 75. Riktere (*Siggunds Nya Hofläger*) 88. Riteri 81. Rozbeķi (Rozula) 70. Rūdena jātnieka m. 76. Rūstuži 82. Rūtas m. 75.

Seķu m. 75. Sērmūkšu m. 86. Silamuiža 86. Sinole 80. *Skillingshof* 78. Skrastiņu m. 77. Smiltenes Jaunā m. 84. Stāle (Bukultos) 71. Stāle (Salaspilī) 86. Stiene 89. Stiļļa 85. Striķi 96. Svētciems 98. Šilkoņa m. 96. Šķiltas 86.

Tarniss 96. Tēcens 85. Tiegažu m. 82. Tiepele 89. *Tirsēn* (Skujenē vai Piebalgā) 86. Trompetera m. 88.

Udzin (Kolckemoise) 85. Umurgas m. 90.

Vāckalns 86. Vaidava 88. Vaives m. 77. Valmieras m. 97. Vangaži 70. Vecate 75. Veidumuiža 81. Vēriene 83. Veselauska 84. Vidriži 90. Vijciema Jaunā m. 89. Vilzēni 75. Viļķenes m. 82. Vinterfelte 82. *Witting Dannefellz Afläger* 88.

Vietvārdi

Allaži 70. Alūksne 22, 26, 70. Amsterdama 60. Apukalna draudze 30. Augstroze 70.

Bathowski Pogost 28. Bānūži 12. Bauņi 12. Bērzaune 28, 70, 77. Braslava 12. Brenguļi 12. Bukulti 71. Burtnieki 7, 12, 27, 31, 71, 75, 76, 99, 103.

Cēsis 7, 12, 20, 22, 27, 29–32, 40, 76. Cesvaine 77.

Daugavgrīva 70, 100. Daugavpils 23. Dole 78, 102.

Ērgeme 27, 78, 100, 101. Ēvele 12, 91, 92.

Galgauska 27. Gaujiena 79. Gulbene 22, 27, 30, 79, 99.

Igaunija 10, 32. Ikšķile 27.

Jaunburtnieki 12. Jūdaži 70.

Kalsnava 28. Kauguri, Kauguru muiža, Kauguru pagasts 11, 32, 43, 93. Kokmuiža, Kokmuižas pagasts 11, 40, 41, 43. Koknese 22, 28, 80. Krievija 69. Krimulda 81. *Kujensche Pagast* 28. Kurzeme 20. Ķeizu muiža 94.

Lenču pagasts 29. Lielvārde 81. Liepas muiža 31–34, 43. Liepas pagasts – sk.: Tulmenu pagasts. Liepupe 82, 102. Lietuva 7. Limbaži 82. *Lipinów Pogost* 28. Litene 22, 26. Lorupe 12. Lubāna 99. Ludza 23. Lunda 37.

Madliena 82. Mālpils 83, 100. Mazlode 22. Modes pagasts 12. Mūrmuiža, Mūrmuižas pagasts, Mūru muiža 11, 34, 40, 95.

Nēķins 29. Nitaure 22, 28, 83, 99.

Palmeni 40. Piebalga 28, 86. *Pletzen Paggast* 29. Polija 38. Pomerānija 10. Prūsija 10, 104.

Rauna 84. Rencēni 12. Rentmeistera muiža 12, 75. Rēvele 34. Rēzekne 23. Rīga 10, 12, 19, 20, 32, 59, 60, 67, 104. Rīgas patrimonālpagabals 29, 70, 100–102. Ropaži 7, 11, 12, 29, 85. Rozula 30, Rūjiena 85, 100, 101.

Salaspils 86, 99. Sāmsala 34. Sēdermēres (Södermöre) grāfiste 8. Sigulda 12, 70, 86, 100. Skujene 59, 86, 87. Smiltene 22, 29. Somija 10. *Sotrowsche Wacke* 28. Stokholma 11, 37, 38, 67. Straupe 87. Suntaži 88.

Tallina 34. Tarniss 11, 97. Tartu 34. Tērbata 34. Tidē 19, 36. Trikāta 7,

12, 29, 88, 101. Tulmenu (Liepas) pagasts 20–23, 27, 30, 32, 34. Turaida 89. *Tzeipotsche Wacke* 28.

Ūdrenes pagasts, Ūdrēnu vaka 39, 40, 90. Upsala 37, 38.

Vācija 67. Vainiži 22, 29, 90. Valmiera 10–12, 19, 38–40, 42, 90, 101. Vangaži 70. Vecate 12, 22, 27, 75. Vecsalaca 97. Vecvāle 12. Vidzeme 6–10, 12, 15, 17, 19, 29, 33, 35, 64, 65, 67–69, 98, 99, 101–103. Vietalva 29, 30. Vilzēni 75. Vine 38. *Wietzem Wacke* 29.

Zaube 98. Zviedrija 5, 7, 10–15, 19, 36, 38, 67.

Ikdienā mazāk lietoto terminu paskaidrojumi

Arkls – kadastrāls mērs nodokļu, kunga tiesas un kļaušu noteikšanai zemnieku mājām (sk. paskaidrojumu 20. un 101. lpp.).

Dzimtbūšana – sociāla iekārta, kad zemnieki saistīti pie zemes.

Dzimtcilvēks, dzimtzemnieks – līdz 1671. gadam zemnieks, kas valdija savas mājas par dzimtu. Vēlāk, sevišķi 18. gadsimtenī, zemnieks, kas pieder dižciltīgam muižniekam (sk. 66. lpp.).

Ekonomijas vietnieks – valsts ierēdnis, kas pārzina reducētās valsts muižas.

Jātnieki – bruņoti vīri valsts aizsardzībai, kam atlīdzības vietā bija ierādīta t. s. jātnieka muiža.

Kunga tiesa – zemnieku nodevas muižai naudā un graudā (sk. 20. lpp.).

Landtāgs – dižciltīgo un Rīgas pilsētas pārstāvju saeima.

Leida – zemnieka maksājums muižai, lai viņu atbrīvotu no kļaušām (bezmaksas darba muižas laukos).

Lielais kadastrs – 1683. gadā Lielvidzemē (Vidzemes latviešu un igauņu novadā) zviedru sāktā zemes kadastrēšana. Par kadastru sauc zemes inventūru.

Māju spridzināšana – zemnieku māju zemes pievienošana muižai (sk. 7. lpp.).

Mucasvieta (saīsinājumā: mv) – sk. 21. lpp.

Muižkungs – muižas algots pārvaldnieks.

Muižu redukcija – dižciltīgo muižu, kas agrāk bijušas valsts muižas, pārņemšana valsts ziņā.

Otrinieks – kļaušinieks, kas veic bezmaksas kļaušas muižas labā kājām, papildinot īstenieku, kas kļaušas veic ar zirgu.

Postažas – izpostītas un neapdzīvotas zemnieku mājas.

Pūrs – sk. paskaidrojumu 20. lpp.

Pušelnieks – otrais saimnieks zemnieku mājās.

Staciņš (arī: kroņa tiesa) – valsts nodoklis.

Šķūtis – bezmaksas transports, ko veic zemnieki.

Takse – aplēsumos pieņemtā cena (sk. 59. lpp.).

Vakugrāmata – muižas zemnieku māju saraksts katrā pagastā (vakā) ar saimnieka vārdu un arklus skaitu.

Vecdālderis (saīsinājumā: vd) – naudas vienība, kas līdzinās 90 grašiem.

Citām dālderu sugām ir cits grašu skaits.

Vidzemes (Lielvidzemes) bruņniecība – dižciltīgo muižnieku korporācija.

Two Clever Latvian Peasants

Foundation of Manors in the Latvian Part of Swedish Livonia 1638 to 1688

In 1668 two Latvian peasants, Jānis Osnieks and Tenis Spruks, submitted to the guardians of the vast Oxenstierna estates (see map on page 8) a calculation stating clearly that expropriation of peasant land means losses to the lords. The peasants' calculation refers to two recently established manors of the Valmiera district. The facsimile of their letter (in German) is printed on pages 14, 16, and 18.

To dispute the peasants' calculation the stewards of the respective manors submitted to the guardians in Stockholm their own calculations which showed considerable profits of the two manors compared with what was received from the peasant farms before.

After correcting obvious errors in both calculations, the result is that the peasants calculated a yearly loss of 464.64 riksdollars for both manors, while the stewards' calculations show a profit of 506.79 riksdollars. The main reason of this difference is that the peasants in their calculation operated with what in modern economic theory is called "opportunity costs". They argued that the peasants preferred money payments to the lords instead of compulsory statute labour which the peasants had to perform free of charge with their own food and traction. The story of the differing calculations has been told in some detail by the author in *The Livonian Estates of Axel Oxenstierna* (Almqvist and Wiksell International, Stockholm 1981, pp. 179–182).

By extending the results obtained from the peasants' calculation to all manors established from 1638 to 1688 (shown with dots on the map at page 65), the total losses amount to 18,518 riksdollars per annum. If the results are further extended to all manors of Latvian Vidzeme, the total losses are 80,165 riksdollars.

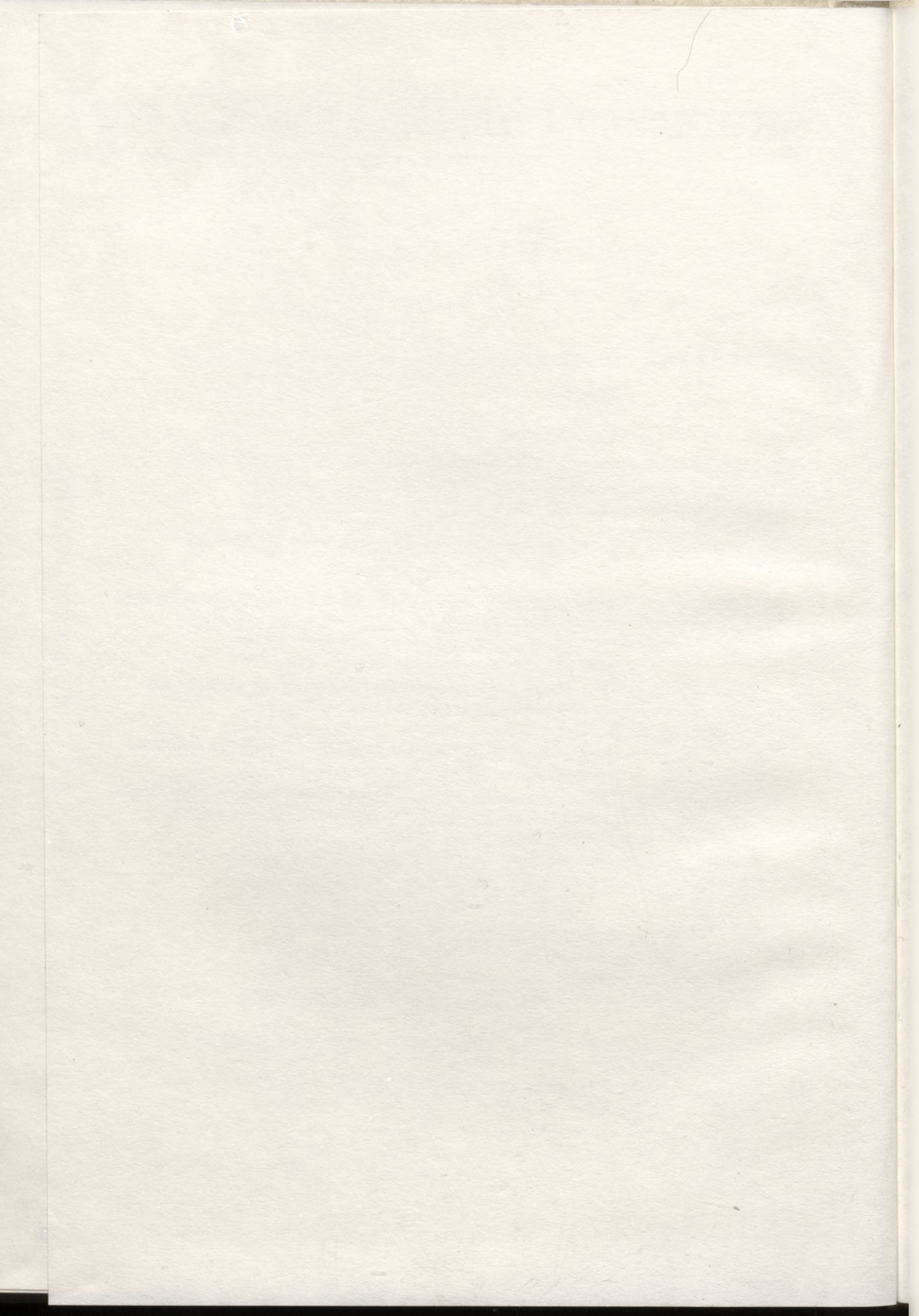
The manorial fields yielded less than those of peasant farms (mainly because of lack of manure), therefore from the manors established between 1638 and 1688 the national economy suffered a loss of 30,000 riksdollars. In addition, the social misery created by displacing peasants from their farms held by generations cannot be calculated in monetary terms.

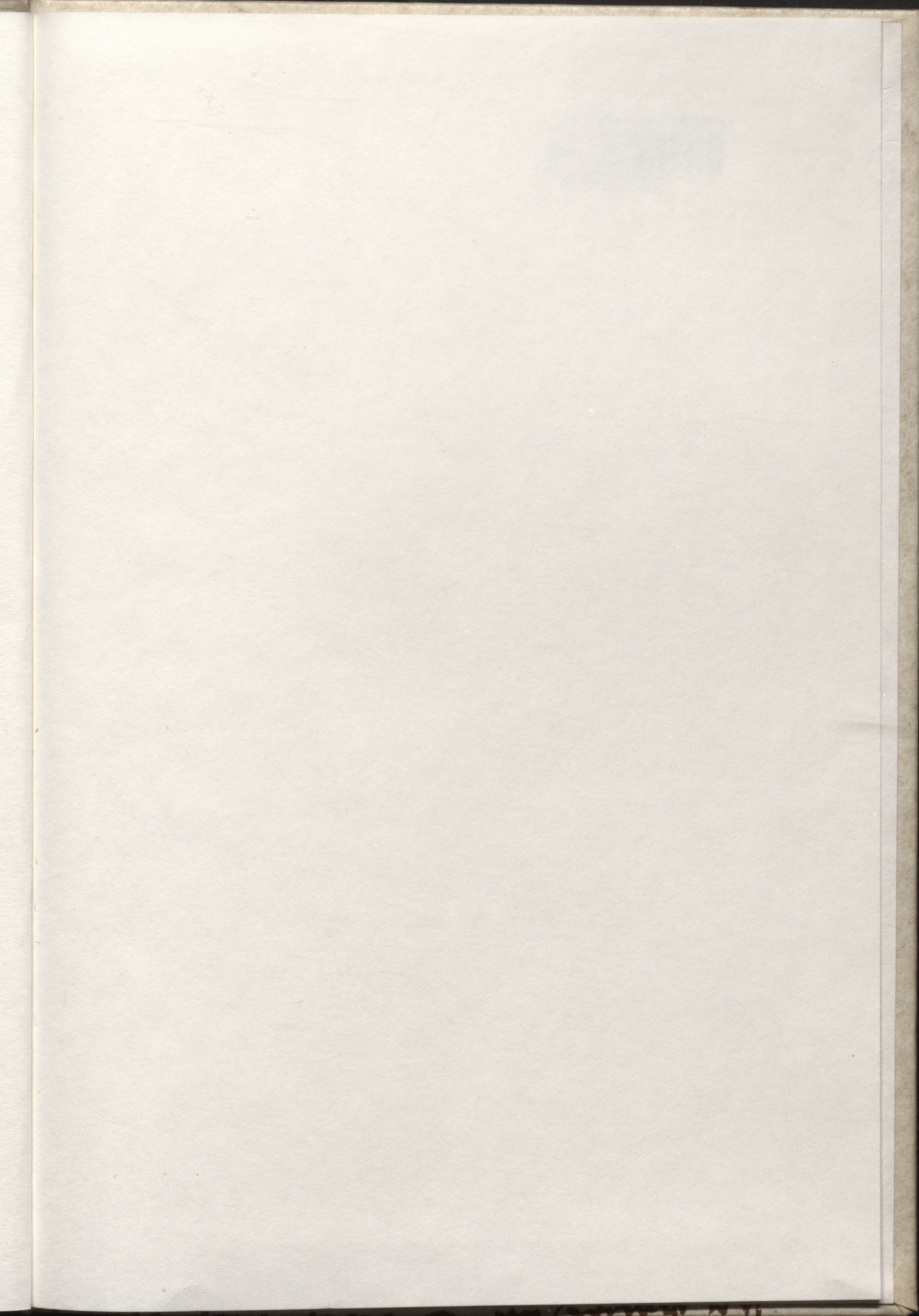
In spite of all these considerations, the stewards exercised their own discretion and continued to expropriate peasants, thus ignoring the wise counsel of the clever peasants.

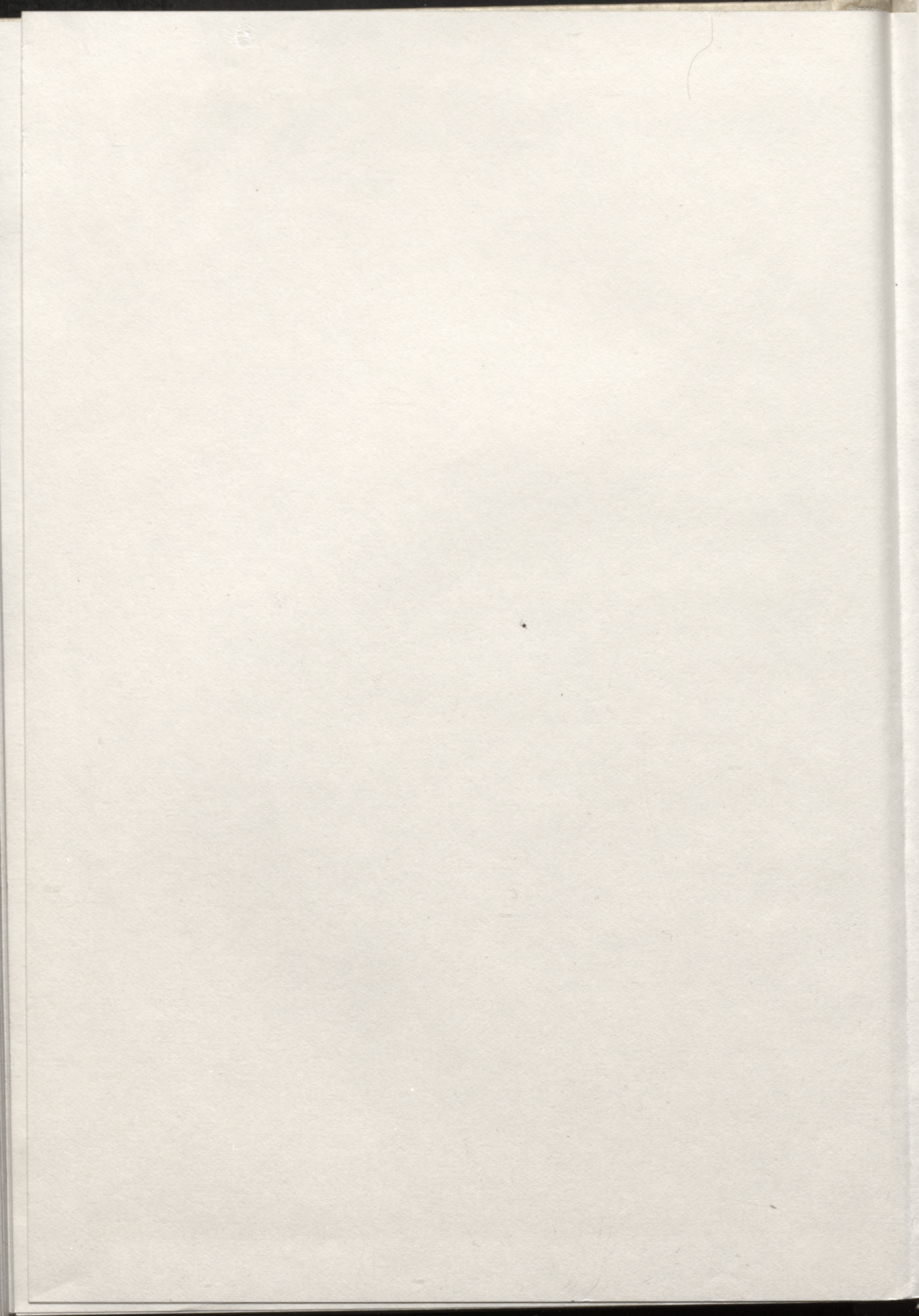
Saturs

| | |
|--|-----|
| Priekšvārdi | 5 |
| Ievads | 7 |
| Divas gudras galvas | 15 |
| Osnieka un Spruka iesniegums bīskapijas muižu pārvaldei (tulkojums) | 15 |
| Kas bija Osnieks un Spruks? | 20 |
| Ūsiņu saimnieku uzvārdi | 22 |
| Doma par Spruku un Ūsiņu māju spridzināšanu | 30 |
| Liepas muiža | 31 |
| Kā muižkungi atspēkoja Osnieka un Spruka aplēsumu | 35 |
| Kas bija Osnieka un Spruka minētās muižas? | 35 |
| Spridzinātās mājas | 38 |
| Muižkungu aplēsumi | 43 |
| Muižkungu aplēsuma salīdzinājums ar Osnieka un Spruka aplēsumu | 58 |
| Cik plaša bija zemnieku māju spridzināšana zviedru Vidzemē? | 64 |
| Māju spridzināšanas ierobežojumi zviedru laiku beigās | 67 |
| Konkrētie piemēri par māju spridzināšanu laikā no 1638. līdz 1688. gadam | 69 |
| Attīstība no 1638. līdz 1688. gadam | 99 |
| Kopējie zaudējumi | 103 |
| Daži vispārinājumi | 105 |
| Avoti un literātūra | 106 |
| Pielikumi | 109 |
| No 1638. līdz 1688. g. dibinātās muižas | 109 |
| Vietvārdi | 110 |
| Ikdienā mazāk lietoto terminu paskaidrojumi | 111 |
| Two Clever Latvian Peasants | 112 |

23







LATVIJAS NACIONĀLA BIBLIOTĒKA



0304061352

Wolgoborn, hochgeborn
 zuwider, hochgeborn
 Qua

Was anno Danub lande, vorge
 , für gefeld anno nicht furchung
 trugen nicht, noch unumgänglich
 Aber nicht willend mit unumgänglich
 thertagung mit Land zu vorge
 Obi nicht zu nicht zu mindern, u
 fagen, ob alle befehlungen die
 Befehle, auch nicht sein, als u
 weit was die dem Ort, und d
 wissend, das jeder vorge, u
 vorgehen, was sie thun und
 I. was unter Gundege hochgeborn
 , für furchung abgesetzt, und mit unum
 unumgänglich Gundege so haben sie ihre
 Gundege